

АРКАДІЙ ПОЛЬШАКОВ

КОШОВИЙ ОТАМАН

Історична повість про останнього отамана вільної Запорізької Січі

2012 р

КОШОВИЙ ОТАМАН

(Історична повість Аркадія Польшакова про останнього отамана вільної Запорізької Січі Петра Калнишевського)

Цей художній твір розповсюджується автором на договірній основі, зі збереженням цілісності і незмінності тексту, включаючи збереження цього повідомлення.

Будь-яке комерційне використання даного тексту без згоди власника авторських прав **НЕ ДОЗВОЛЯТЬСЯ!**

Усі права автора захищені.

Фізичні особи, географічні назви, країни і континенти, згадані в тексті, як справжні, так вигадані, образи в більшості своїй збірні.

Повість про отамана Запорізької Січі Петра Івановича Калнишевського та січових запоріжців.

Думка персонажів не завжди збігається з думкою автора.

Цікавого Вам читання, друзі!

* * *

ЗМІСТ:

1. Назви країн, міст, імена дійових осіб.....	
2. Передмова	
3. Дорога на Січ	
4 Перший похід на «божий промисел».....	
5. Перше кохання.....	
6. Отаманство	
7. Запорожці у Російсько-турецькій війні.....	
8. Кончина Запорізької вольниці	
9. Арешт отамана	
10. Ясновельможний козак Грицько Нечеса ...	
11. Довідка – опис Соловецького монастиря...	
12. У Соловецькому казематі	
13. Перший десяток років неволі.....	
14 Другий десяток років неволі.....	
15. Лист турецькому султану.....	
16. Смерть імператриці Катерини.....	
17. Зустріч з провидцем Авелем.....	
18. Смерть отамана	
19. Епілог	

НАЗВИ КРАЇН, МІСТ, ІМЕНА ДІЙОВИХ ОСІБ:

ЗАПОРІЗЬКА СІЧ - держава в державі, пристанище войовничих козаків-запорожців;

РОСІЯ - євразійська країна;

СОЛОВЕЦЬКИЙ МОНАСТИР - місце заслання отамана Петра Калнишевського, розташований на Соловецькому острові у Білому морі;

УКРАЇНА - європейська країна, у якої вкрали її стару назву - Київська Русь;

КАТЕРИНА II - Російська імператриця (в народі - ЕКАБЕЛІНА ДРУГА);

Князь ПОТЕМКІН - один з приближених (у простолюдді - хахаль) Російської імператриці. Запорожці, приймаючи його в Січі до лав козаків, прозвали його як Грицько Нечеса;

СІРКО - запорізький кошовий отаман Чортомлицької Запорізької Січі;

МОГАМЕТ (МУХАММЕД) IV - султан турецький;

ПЕТРО КАЛНИШЕВСКИЙ - отаман Запорізького Коша;

ПАВЛО ГОЛОВАТИЙ - військовий суддя;

ВОЛОДИМИР СОКОЛЬСЬКИЙ - архімандрит Січі;

СИДЛОВСЬКИЙ, ПЕЛЕХ, ЧОРНИЙ, КУЛИК, КОВПАК - полковники війська запорізького;

ІВАН МАНДРО козачий полковник війська Запорізького, командир морського загону Запорізької флотилії;

НЕЕШКАША - запорізький козак;

НЕЧІПАЙЗГЛУЗДУ - запорізький козак;

ПЕРЕДМОВА

Сіяють зірки у горі в Чумацькому Шляху ,
 Народився на Вкраїні він в зеленому гаю.
 Народився з гумором, був не чернець-монах,
 На волі кожній квіткою, Країною пропах.
 Зробив багате доброго, за все своє життя -
 Невже все піде прахом: в минуле, в небуття?

О, ні! Зірковим шляхом поверніть він до нас,
 Калниш братів християнських в Січі від смерті спас,
 Воскресне з піснею, римую, він буде довго жити,
 Бо над його Країною - Чумацький Шлях біжить!

(Із збірки «Чумацький Шлях», Аркадія Польшакова)

Одна з найвідоміших і разом з тим недостатньо вивчених постатей в українській, слов'янській історії, є останній отаман вільної козачої Запорізької Січі - Петро Іванович Калнишевський. Цей досить талановитий полководець, державний діяч і політик протягом 10 років керував в XVIII столітті останнім оплотом вільної української державності - Запорізькою Січчю, чий кордони охоплювали території нинішніх Запорізької, Дніпропетровської, Донецької, Кіровоградської, Луганської, Херсонської та Миколаївської областей.

Петро Калнишевський зі старшинами, як відомо не допустив кривавої січі між двома братніми християнськими народами, коли за наказом підступної німкені-імператриці Катерини II, яка сиділа тоді на російському престолі, війська генерала Текеллія оточили Запорізьку Січ, щоб зруйнувати її.

Якби запорізькі козаки прийняли тоді інше рішення і атакували російські війська, то невідомо чим ця бійня закінчилася для обох сторін. Як відомо зі історії, що значні за чисельністю війська турецького султана Мухаммеда IV, вже одного разу намагалися зруйнувати Запорізьку Січ, проте, з ганьбою бігли від туди, козаки розбили їх ущент. Тому як мовиться, не приведи Господь, якби ця січа відбулася (з будь-яким кривавим результатом), то вона навіки, на довгі роки затьмарила б відносини між двома братніми слов'янськими народами.

Петро Калнишевський, як і інші відомі отамани і гетьмани України, регулярно посилав вклади у церкву Гробу Господнього у Єрусалимі. Багаті золоті, срібні і позолочені вироби: чаші, ложки, зірки та інші цінності від Петра Калнишевського і до цього дня зберігаються на Святій Землі.

Як відомо героями чи відомими історичними особистостями не народжуються, ними стають, часто це становлення буває далеко не простим.

Простежимо наскільки це можливо його шлях - «Чумацький шлях» Петра Калнишевського.

Для передачі українського колориту і гумору (юмора) тут так само, як і в деяких інших творах використовується мовний «суржик» з двох слов'янських мов.

ДОРОГА НА СІЧ.

« Він народився,
Хрестився,
Трудився,
Добуваючи
Полову з плоду.
Немов бджілка,
За життя,
Крутився,
Розпорошуючись:
Туди й сюди.

Зх., доля, доля, доля!
Ти не будь така крута...
Ні, не треба йому срібла,
Дай лампадочку, світла!

Ангел життя:
Незримий
Вчитель,
Життя інше,
Йому подаруй.
Сподіваюся Боже,
Учитель,

Що у новому житті,
Буде більше,
Тепла та добра!»

Давним-давно, як кажуть гуморні запорожці в закудикіно кудикіно, в селі Пустовійтівці в сім'ї запорізького козака народився хлопчик.

Таку благозвучну назву село отримало після розорення його османами, про нього говорили: - Пусте село, хоч голоси з голодухи.

Батько хлопця Іван Калнишевський і мати Агафія, назвали його Петром. Сім'ї тоді були великими, не те, що зараз раз-два і край, так що він був не остання дитина в сім'ї, після нього народилося ще два брати Панас та Семен. Забігаючи наперед скажемо, що його брати, зокрема Панас, служив у Смілянській козацькій сотні, інший брат, Семен, став священиком в Сміливому.

Виходить, що в родині козака Івана Калнишевського, як у гарній казці про трьох київських богатирів, народилося три сини.

Цікаво, що знаменитого богатиря Ілля Муромця (в стародавній літературі є й інше його ім'я Ілля Муровець), похованого киянами в Києво-Печерській лаврі, чомусь називають в літературі тільки російським богатирем. Його, швидше за все, краще назвати загальнослов'янським богатирем, а ще більш правильно київським, оскільки він на той час жив і боровся за Київську Русь. При цьому не дарма столицю Київ слов'яни називали матір'ю міст руських. Лише після Київської Русі утворилися Біла Русь та Московська Русь.

Тому вважати його тільки російським богатирем було б помилково і історично невірно.

Навіщо спотворювати загальну історію слов'ян?

Тим більше в 21-е століття, коли багато чого прояснилося в історії слов'янських народів, якщо не все, то багато що стає на свої законні місця!

До цього слід додати, що в російсько-турецьких війнах майже завжди говориться про перемоги російських військ над спільним ворогом - турками. При цьому забувають згадати що 17 тисяч козаків служили під командуванням отамана Петра Калнишевського та інших козацьких старшин у цих самих російських військах і вони кували одну спільну перемогу.

Судіть самі, як можна воювати, не знаючи супротивника?

Адже російські воєначальники (серед них було багато іноземців, запрошених німкенею-імператрицею) не знали місцевість на південному кордоні Росії, де розгорталися основні баталії.

Тому внесок козаків у перемогу російської зброї над турками неоціненний. Лише лихі козаки як свої п'ять пальців знали місцевість аж до Стамбула-Константинополя. Вони без істотних втрат могли розвідати сили противника, хвацьки прогулятися по тилах супротивника, засмутивши їх наступальні плани.

У цьому зв'язку варто віддати належне запорізьким козакам, оскільки жодна велика операція російських військ проти їхнього спільного тодішнього ворога Туреччини не обходилася без участі запорожців.

Однак повернемося до нашого героя Петра Калнишевського. Не будемо тут говорити зараз про достоїнства всіх синів Івана Калнишевського, кожен з них був собі на умі, поговоримо про старшого брата - Петра.

Він з малу, як старший син у родині допомагав їм всім вижити, копав, садив у саду та городі, працював на дому, носив із криниці воду, пас овець та корів, косив сіно на оточуючих село луках і пустирях.

Мати, дивлячись на свого первістка, не нарадувалася, Петро ріс такий же самостійний, розсудливий і роботящий, весь у батька пішов.

І схилившись над сплячим сином, згадуючи свого «коханого» запорізького козака Івана, вона не раз співала Петрику свою колискову пісню, яка звучала, як і багато українських пісень, трішки сумливо:

«Схилилась козачка над сплячим синком
Співала йому, засинай міцним сном,
Ти виростиш сильним, як батюшка твій,
Таким же, як батька, рубака лихий.
Твій батько в поході в далекому краю,
Загинув хоробро в нерівному бою,
Він з вірою в Бога, з молитвою в устах,
Залишив у спадок нам пам'ять в хрестах...

* **

Він з вірою в Бога, з молитвою в устах,
Залишив у спадок нам пам'ять в синах ... »

Що й казати, бабина вдовина частка була в усі часи, у всіх народів, на всіх континентах не солодкою. І тоді жіночої надією і вірою у краще майбутнє були сини, старшим у Калнишевських був, як відомо - Петро.

Він дійсно був дуже схожий на батька, кажучи словами українського письменника Коцюбинського: «Петро був парубок моторний і хлопець хот куди - козак!»

У Петрика була собака, яка прив'язалася до нього і бігала за ним по п'ятах, як неприкаяна.

Треба сказати, що не дарма собаку називають - другом людини. Цього щеняти Петрик підібрав рік тому в льодохід на річці.

Якось він побачив що пливе мимо на крижині маленьке щенятко.

Він жалібно скиглив бігав по крижині, а навколо була холодна крижана вода і поряд з ним пливли інші крижини. Щеня був вже мокрий і боявся води. Його жалібні скиглення пройняли Петрика на усю глибину дитячої душі, і він вирішив, у що б то не стало виручити цуценя з біди.

В руках у хлопця була його вівчарська палиця, бо він вже з малу після загибелі батька, допомагав матері, пас овець та телят.

Хлопчисько за стрибнув на мимо пропливаючу крижину і, відштовхуючись і підгрібаючи палицею, добрався до крижини з цуценям і таким чином, ризикуючи самому опинитися в холодній воді, врятував його від можливої загибелі.

Треба сказати, що не дарма протягом тисячоліть дружба людини з собакою була взаємною і корисною. Крім таких хороших якостей, як охорона будинку та захист господаря, є й інші, де собака дечому доброму може навчити і навіть допомогти в біді самій людині. Це взаємне спілкування допомагало споконвіку і допомагає зараз їм вижити в непростий повної небезпеки життя на землі.

Собака, як друг людини, може уособлювати і уособлює такі благородні якості, як відданість, співчуття, впевненість і спокій. Тому люди, а діти тим більше переконані, що собаки хороші і добрі створення і можуть відрізнити добру людину від злої, недоброї.

Не дивно, що після цього випадку на річці, хлопчик і щеня прив'язалися один до одного і ні хвилини не могли жити один без іншого.

Через рік щеня підріс і перетворився в чудову собаку, яка розуміла свого рятівника і господаря з півслова і навіть з пів погляду.

Це була вже досить велика собака, рудуватої масті з чорними підпалинами на боках. Вона йому здорово допомагала, коли він пас овець та телят.

Тут слід зауважити, що дружба і відносини між хлопчиком і його собакою складається так, що і людина, і собака стають схожими один на одного в своїх звичках і поведінці. Це помітно навіть у зовнішньому вигляді їх і характерних звичках.

Про таку дружбу деколи в народі кажуть, що якщо бог розумом наділив когось, то і собака теж така: - Де пастух розумний, там і собака не дурна!

Коли Рудий, так назвав цуценя Петрик, підріс, то, слідуючи відомій приказці «Пес біля воріт - менше клопоту!», він допомагав йому в усьому. Наприклад, дивитися за меншими спритними братами, щоб вони не догодили абикуди в яму або яр, не йшли далеко від хати, пес також охороняв будинок і курник, пас з ним худобу.

Як відомо собаці властива поведінка вовка: сім'я для нього - зграя, де повинен бути ватажок, який головніший усіх.

Ватажком у них був Петрик, тому він встановлював правила поведінки в їх своєрідній «зграї». На такого «товариша» Петрик міг покластися в будь-якій ситуації.

Про ставлення Петра до собаки красномовно говорить таке прислів'я: «Добрий господар собаку в худу погоду на вулицю не вижене».

Тому Петрик спорудив для пса з підручних засобів справжній будиночок, де йому було навіть в зиму тепло і затишно.

Пес допомагав йому не тільки пасти стадо, вони вдвох полювали на різну живність, зайців, ховрахів, лисиць. Він відшукував яйця в гніздах куріпок і навіть умів відшукувати їстівні гриби боровики, масляки в лісі. Петрик, щоб підгодуватися, а це йому хотілося завжди, ловив рибу, дер у норах раків і сомів.

В степу, як говорили козаки запорожці - і хрущ м'ясо...

Деякі з вас, сучасників, не повірять, але в той далекий непростий час: жуки, жаби, коники, слимаки і черепашки, вужі та змії всі були в раціоні запорожців.

Всю цю та іншу живність переварювали їх міцні шлунки.

І якщо так траплялося, що їсти не було чого, то січовики, вживали в їжу, навіть копита, роги і старі кістки тварин, які знаходили в степу. Вони їх перемелювали, варили і з'їдали.

Таким чином січовики скрізь знаходили собі прожиток.

Треба сказати, що запорізька неவிбагливість до будь-якої їжі і сталевий шлунок допомогли в подальшому через десятки років в літньому віці Петру Калнишевському вижити в суворих умовах ув'язнення його за наказом німкені-імператриці в каземати Соловецького монастиря. Там теж для ув'язненого в одиночну камеру Петра Калнишевського і кожен «хрущ» був м'ясом. Живність, нехай мало їстівна і деколи неприємна, в підвалах монастиря водилася в достатній кількості.

Отаман Коша показав у цьому ув'язненні справжній феномен фізичних та духовних можливостей людини. Ув'язнений у віці 86-ти років у кам'яний мішок камери-одиночки Соловецького монастиря, без сонячного світла і свіжого повітря, він провів там 25 довгих років, зберігши до самої своєї кончини ясність розуму і твердість духу, і помер у віці - 112-ти років!

Петро Калнишевський задовго до тривалих польотів людини в космос і до інших планет Сонячної системи своїм прикладом показав всьому людству, що тривале ув'язнення людини в обмеженому просторі не перешкода, людина живуча тварина і здатна на багато що...

Але повернемося до хлопця Петрика в його рідне село.

Тут у Пустовійтівці, будучи ще хлопчиськом, Петрик в густому куширі (вид водоростей) і намулу ловив карасів і линів. Він сплів з вербових прутів корзину, так звану "накривачку", вона була без дна.

Ось з нею він і рибалив на річці і в затоках. Тихо, намагаючись не шуміти, хлопчик ходив по мілководдю річки, і накривав кошиком шматочок мулистого дна, а потім нишпорив руками усередині кошика, і якщо там була риба або раки ловив їх і ховав у свій рибацький мішечок, прив'язаний мотузкою до поясу.

А одного разу таким способом він зловив дитину видри. Петро виходив видру і вивчив ловити рибу і приносити її на берег господареві. Це було щось з надзвичайне, ні у кого з пацанів його однолітків не було ручної дресированої видри.

Все здобуте він приносив додому, і мати, називаючи його маленьким годувальником, готувала смачну їжу для своїх синів.

Вона була на цей рахунок, як і майже всі українки, справжня майстриня. Могла, як кажуть з «топорища», смачні борщі варити. А яку смачну матір з гарбуза кашу варила, це було справжня смакота.

У садочку поруч з хатою у них росла смородина та вишні, і коли мати готувала з їх ягід вареники, це було щось неповторне.

Для братів це було справжнє свято. Вони сиділи напівголі в одних підштаниках навколо столу, на якому стояла велика миска з апетитними варениками. І коли вони їли, часом вареники з соком при їжі лопалися і бризкали на них струменем червоного соку. Сік стікав по їх голому пузу і виглядали брати після цього, як справжні молодецькі запорожці після бою, тільки замість крові по їхніх тілах тек розмазаний руками солодкий ягідний сік.

Петрик був першим в зимівнику заводієм, який командував не тільки своїми молодшими братами, але однолітками.

Разом вони, граючи, влаштовували набіги на уявного противника, в якості їх виступали «бусурмани» (менші за віком пацани, старші не хотіли османами бути, кожен із старших однолітків говорив «Я не турок, я козак!»).

Влаштовували вони і дитячі бої на саморобних шаблях, змагалися в стрільбі з луків, здійснювали спустошливі набіги на чужі городи і фруктові сади.

Петрика важко було відірвати від вуличних ігор, біготні, лазіння, куди не слід лазити.

Одного ранку Петрик, готуючись до чергової баталії з однолітками, влаштував собі тренування в стрільбі з лука.

Він довго і старанно цілився в гарбуз якій ріс під тином, і коли вистрілив, то стріла, зачепившись за гілочку вишні, змінила напрямок польоту і потрапила прямо під хвіст сусідському півню.

Півень більше від страху, ніж від болю, загорлав: «Ку-ка-ре-ку-у-у!» І понісся до курника, де перелякані кури підняли у сусідки страшний переполох.

На шум у курнику вибігла тітка Мотря. Вона, голосячи, ганялася по двору за півнем, під хвоста якого стирчала довга стріла з яскравим пером на кінці.

Сусід Мотрі Скалозуб, жартуючи над сусідкою, кричав їй за паркану:

- Тепер у тебе не півень, а скоморох безкоштовний!

Сам ти блазень, - огризалася тітка Мотря. - Думаєш, що якщо папаху на себе натягнув, так і розумніший став...

Підігруючи своєму другові, колишній підхорунжий Тарас Трясилко трясучись від сміху, басив на всю вулицю:

- Ось це півень, і шампур не треба, щоб закуску приготувати.

- Ти, Мотря, гетьманську грамоту від Писарчука Яйцявбочці на нього отримай, - радив Семен Могила. - Зі грамотою то він (півень) на базарі дорожче буде коштувати.

На шум натовпу вийшов подивитися, що там трапилося, дід Георгій Незамай, якому було доручено наглядати за хлопцями. Це був третій старий, якого краще не чіпати, він терпіти не міг на світі двох речей: п'яниць і галасливих, крикливих, як він говорив, базарних жінок, типу тітки Мотрі.

Побачивши діда, тітка Мотря припинила суперечку з натовпом і накинулася на нього:

- Ах ти, чорт лисий, твої бусурмани мого кращого півня зіпсували...

Так вона голосила хвилини п'ятнадцять без передиху на все село.

- Вистачить голосити, - сказав дід, - якщо хочеш, куплю твого Пустодзвона. Хороший з нього бульйон вийде.

- Та я на вас скаржитися до самого отаману піду, а якщо він (не отаман, а півень), не приведе Господь, здохне, то скаргу на вас Кандибі (генеральному судді в Січі) подам.

- Нехай твій пустодзвін не бігає по чужих дворах та курей чужих не псує, тоді в нього ніхто стріляти не буде, - дід в серцях плюнув і пішов до себе в хату, а тітка Мотря ще довго його кляла і загрожувала Петрику вуха надерти.

Коли пристрасті трохи вщухли, і народ поступово розійшовся, Петрик потихеньку вибрався з сараю, де він ховався весь цей час, і городами подався на річку до хлопців.

З чиєїсь легкої руки з тієї пори Петрика стали називати не інакше як Калниш - стрілець. І на це отримане в дитинстві прізвисько він не ображався.

Може, цей курйозний випадок і був тим поштовхом, який привів його в Запорізьку Січ, а завзятості, працьовитості, розуму та наполегливості йому було не позичати.

Село (зимник) часто відвідували козаки з Січі. Коли це траплялося, то хлопців з селища за вуха було, не відтягнеш від козаків, їх амуніції і коней. Коней козаків вони купали на річці і захлинаючись слухали розповіді козаків про колишні лихі походи до Криму, про багаті видобутки і інші героїства.

Тому не дивно, що Калниш-стрілець «захворів» Січчю. Він наслідував козакам, придумував різні козачі гри, качав м'язи, ходив униз головою на руках по землі, вмів кидати ножі в мету і жонглювати каменями. Труднощів він не боявся, тому будь-яке заняття справою або по господарству робив сумлінно, акуратно. Захоплювався запорізькими прийомами єдиноборства і рукопашного бою, був здатним бійцем.

Калниш-стрілець був у такому віці, коли тягне хлопців пізнати світ, стати скоріше дорослим, і як батько, дід, старші козаки в роду, понюхати запорізького пороху, романтики Чумацького шляху (великих зоряних доріг).

Не дивно, що кожен з козачат його віку марив, мріяв потрапити до Січ і стати справжнім дорослим бойовим козаком.

* * *

Так проходило його дитинство, але одного разу в прекрасний сонячний день, коли Петрик з Рудим спокійно лежав, як мовиться гріючи пузо на березі річки, поблизу них з'явився загін козаків з Січі, їм теж захотілося скупатися в річці.

Вони, склавши амуніцію на березі, залишивши годинного з кіньми, весело з шумом і гамором кинулися гурбою купатися в річку. Вода була теплою, як молоко, і вони довго хлюпалися в річці.

Петрик із заздрістю дивився на напівголих міцно збитих молодих хлопців і мужиків і думав:

- От би добре поїхати з ними в Запорізьку Січ.

До нього підійшов знатний козак і запитав:

- Хлопче, ти з тутешніх?

- Так, дядько, я з Пустовійтівки!

- Як тебе звати?

- Петро! Мій батько теж колись був козаком на Січі.

- А як його звали?

- Іваном Калнишевським!

- Так ти його син.

- Так!

- Знав я твого батька, він у Криму загинув!

Осавул закурив люльку з тютюну і поворошив патли на голові Петрика.

- Ви знали мого батька! - Вигукнув уражені в саме серце несподіваною звісткою хлопець.

- Так воно синку, він служив у нашому курені, Гарний був рубака. Нажаль загинув у бою під Перекопом. Тоді нас там оточила татарва, так він з товаришем прикривав наш відхід. Кажуть він тоді добре порубав татарву, на жаль один осман застрелив його з рушниці.

Осавул замовк, очевидно, згадуючи загиблого товариша. Потім запитав пацана:

- Ну, а як ти тут живеш?

- Та так собі, пасу отару, допомагаю матері по будинку, на річки рибу ловлю.

Отак і живу, хліб жую!

- Так, погано без батька!

- А вас як звуть!

- Та мене в Січі усі звуть Семен Кочубей.

- А можна мені покуріти тютюн з вашої люльці?

- Та ти ж малий ще!

- Та нічого, я трошки курно.

- Та ну, спробуй!

Кочубей простягнув Петрику люльку з тютюном. Петро, взяв з рук козака трубку, і затягнувся по-справжньому в перший раз.

Коли він втягнув у себе їдкий дим з люльки, у нього перехопило подих у горлі, і він почав кашляти. Від їдкого кашлю у нього виступили сльози на очах.

Козаки які були навколо засміялися, а один з них Наливайко (великий любитель горілки, від чого і прізвисько отримав таке в Січі), сказав:

- Малий ти ще курити люльку, трошки підрости і будеш справжнім козаком.

- Як твій батько Іван Калнишевський, - додав Кочубей.

- Так він син Калниша! - Заголосили козаки,

- Отож, він син Івана!

- Дядько Кочубей, візьміть мене з собою в Січ!

- Та ти малий, та й мати тебе не відпустить!

- Та не малий я, вже пасу телят!

- А ти Петрик знаєш приказку про запорізького козака?

- Ні, не знаю!

- Тоді слухай! Запорізькій козак народжується для того, щоб: у 3 роки пасти гусей; в 6 (в шість років) – свиней та кіз; в 8 - пасти рогату худобу і почати курити; в 12 - навчитися читати і щипати сусідську дівчину Марину; у 16- відбуті джурою у Запорізьке Військо, у 20 - сходити в похід з козаками на перший «божий промисел» до татар у гості, до Криму; в 25 - одружитися з тою самою Мариною, в першу шлюбну ніч де-небудь в гречці зроби з нею мале козача; в 45 - стати осавулом та вчити розуму таких самих хлопців як був сам; в 65 - вчити онуків співати запорізьких пісень; в 75 - завести пасіку, бути батьком козаків захисників батьківщини і сидить серед Дідів на Запорізькій Заради; в 85 - бути ченцем у якомусь монастирі, або у церковній десятці; в 90 - спочити в Бозі, клянучи татарів, москалів и сусіда, чиї кури порпали йому огород...

Козаки які оточували їх посміхаючись навчали його розуму, кажучи що він ще малий їхати до Січі.

- Твоя матір Петрику не відпустить до Січі, тобі нема ще шістнадцять років! - Підсумував розмову Кочубей.

- А ви добре попросіть, може вона буде згодна...

Козаки заголосили навколо, умовляючи обозного поговорити з матір'ю Петра, може вона і буде згодна відпустити сина з ними в Січ.

- Що ж козаки, - запропонував Кочубей, - тоді поїхали навістимо матір Петрика. Давайте скинемося в шапку на подарунок матері Петрика.

Кочубей зняв з себе папаху, кинув туди золотий ланцюжок та жменю срібла, об'їхавши всіх козаків, він зібрав досить пристойну суму грошей дружині загиблого їхнього товариша.

Одягнувшись, козаки попрямували в село до матері Петрика, який задоволений з гордістю сидів на крупі коня Кочубея, а поруч радісно гавкаючи біг його вірний друг, пес Рудий.

Побачивши козаків біля будинку вдови Калнишевського, до них потягнулася селяни.

Агафія Калнишевська помітивши старого друга Івана – Семена Кочубея, який їхав з сином до неї, сплеснувши руками радісно заметушилась по двору, відкриваючи хвіртку і ворота.

- Заходьте гості в будинок, не чекала я таких дорогих гостей. Зараз я накрию вам на стіл, то чим бог послав.

Козаки прив'язали коней і зайшли до хати.

На столі з'явилася велика пляшка горілки з перцем, гарний шматок сала, пострама (в'ялене м'ясо), солена та копчена риба, яку наловив Петрик, бринза (овечий сир), буза, зелений часник і цибуля з їхнього городу.

Козаки сіли за стіл, налили повні стопки горілки і пом'янули батька Петрика добрим словом.

Мати Петрика, почувши добрі слова на адресу чоловіка, трохи поплакала.

Кочубей від усіх козаків низько вклонився матері Петрика і попросив її взяти зібрані в папаху козаками подарунки.

Мати Петрика, побачивши золоті прикраси, срібні монети, сплеснувши руками, заголосила:

- У це усе мені!.. Так багато!.. У мене зроду не було стільки грошей!

- Бери, Агафія, це все твоє!

- Дякую вас хлопці! Ви їжте, їжте! - Заметушилась вдова, накладаючи на стіл нарізане сало і чорний житній хліб.

Про українське сало багато хорошого і смішного сказано, додамо і ми ще. Українці говорять про сало з любов'ю:

- О, Сало, пісня люба! Сало копчене, солоне, мариноване, запечене, варене, свіжесеньке, і добре просолене, вистояне з перцем і часником, з паприкою чи кмином...

А як гарно, неповторно увінчують гору вареників чи галушок у полумиски ароматні, рум'яні та хрумкі шкварочки з сала!

Вже від одного виду, сала уяві починається у козаків слиновиділення.

Український гумор про сало багатий такими перлами:

«Хто знайшов торбу з салом нехай принесе, або ним вдавитися».

Так добре і гарно пригощала своїх гостей вдова Івана Калнишевського.

Хлопці випили по чарці горілки і накинулися на свіже добре просолене сало з зеленою цибулькою і чорним хлібом.

Козак Наливайко вірний своїй манері, штовхнув гарний тост, сказавши: - Вип'ємо за наших ворогів, щоб у них пір'я на сраці повиростало!

- Во, во! Вип'ємо браття! - Підтримав його Нечіпайзглузду. - Пиття є добрим нашим підприємством, а биття ворогів по морді - друга наша національна страва! Так що вип'ємо за перше та друге наше «національне блюдо»!

Козаки дружно випили за «національне блюдо», яким козаки завжди пригощали своїх ворогів і у першу чергу бусурманів -османів.

Бачачи, що козаки надто налягли на спиртне, осавул сказав:

- Однак, горілка - наш ворог!

На що кмітливий Наливайко йому відповів:

- А хто казав, що ми боїмося своїх ворогів? Ніхто, тому наливайте ще!..

І застілля далі тривало з козацькою відвагою. Наливайко, будучи серед козаків заводієм (тамадою) поросив сказати заключне слово осавула.

Той довго упирався, потім козаки його уламали, і він все ж видав їм свою промову, вона звучала у вільному перекладі так:

- Ну що сказати вам козаки!

- Говори як знаєш! - Підтримав його хтось із козаків.

- Щоб ви усі здорові та щасливі були, сіли на коней і доїхали до того міста, де вас добре зустрічають. Як тут зустрічають нас у селі Пустовійтівці, і не виженуть якщо ми тут довго задержімося. І якщо загинете в бою, як наш брат Іван Калнишевський, то лежать вам прахом в землі і не гнити, як турок. І нехай здохне та коза, що об'їла грушу господарки нашої, добрі і блага літа пані Калнишевської...

Козаки випили і після того як горілка «гарно» музично пройшла по «шлунка», заспівали чарівні українські пісні, а на дворі молоді козаки станцювали веселого гопака.

Навколо танцюючих козаків зібралася купа мала народів. Підійшли хлопці й дівчата зі всього села, пішли жарти, примовки, швидкоплинні знайомства, які бувають при таких зустрічах.

Молодий козак на прізвиську Могила, вихваляючись тим, що на нього звернула увагу місцева дівчина, красуня Галя, сказав своєму приятелю, козаку Скалозубу:

- Ти бачив як гарно сміялася о та дівчина, коли мене побачила.

- Я теж реготав до сліз коли вперше тебе побачив! - Пожартував козак, натякаючи на його обличчя (типа – не підходь, а то зарию у землю).

А дівчина Галя з місцевими дівчатами заспівали пісню, про отамана Коша:

«Зі степу вітром накрутило,

І на Дніпро впав туман,

Скажи мені козаче:

Про що задумався,

Наш Запорізькій Отаман?..»

І не знали дівчата, козаки і хлопці, що майбутній їхній отаман знаходиться зараз серед них і це він, чубатий хлопець Петрик.

Увечері загін козаків став збиратися в дорогу. Петрик невідступно - услід, услід ходив за Кочубеєм і просив того поговорити з матір'ю, щоб вона відпустила його з ними в Запорізьку Січ.

Козак довго не наважувався поговорити про це з матір'ю Петрика, але потім після наполегливих прохань зважився сказати їй про це.

Мати, з початку сплеснувши руками, нізачо не хотіла відпускати сина, але потім коли її оточили козаки і теж попросили її про це, здалася.

Кочубей клятвено поклявся їй дивитися за ним і пообіцяв підтримувати її матеріально, сказавши при цьому:

- Петрик, у тебе не за віком рослий та бідовий хлопець, буде мені джурою і сином.

Так Петрик щасливий і гордий як ніколи, поїхав з козаками в Запорізьку Січ.

Щоб Рудий песик не втік слідом за козаками і Петриком, мати його прив'язала на ланцюг.

Коли козаки від'їжджали, пес скиглив, гавкав на них, як ніби відчував розлуку з Петриком. Це тривало довгий час, як відомо собаки звикають до людини і страждають у розлуці з господарем.

Після від'їзду Петрика собака стала швидко худнути, марніти, вона на очах повільно вмирала. Рудий весь покритася коростою, схуд, став значно менше колишнього свого розміру.

Бачачи це, мати відв'язала його від прив'язі. Після цього пес пропав, його більше ніхто в селі не бачив, він втік з дому. Куди він подівся, ніхто не знав. Його вважали загиблим, як відомо собаки перед смертю, чуючи свою останню годину, тікають подалі від будинку.

Але Рудий не помер, він по слідах козаків попрямував теж в Запорізьку Січ, шукати свого господаря. Шлях цей був не близьким, по дорозі слідом за господарем Рудий полював на дрібну дичину, розоряв пташині гнізда і тим самим годувався в дорозі.

Через кілька днів шляху він досяг столиці Запорізької Січі і серед нагромаджених куренів, веж і стаєнь знайшов свого господаря.

Радість обох була безмірною. Рудий радісно стрибав, гавкав, збуджено крутив хвостом, лизав в обличчя хазяїна. А Петрик, в свою чергу, охопивши морду пса радісно притискав його до грудей, смикав на спині його шерсть, цілував розумну віддану йому собачу моду.

Два дні Петрик вичісував і відгодовував свого улюбленого пса, відмивав його, і втішав самими добрими і ласкавими словами, які він знав.

Пес був дуже мудрий, життя навчило його дорого цінувати добро! Він не клянчив уваги, він терпляче і стримано просив його очима, і від цього на душі ставало легше:

«Разом ми, з тобою Рижик,
І біда нам не біда,
Радий я що ти, друг, вижив,
Сповнено щедрот життя...»

З тих пір, незважаючи ні на які труднощі, вони були завжди разом і дуже щасливі від того, що їм не доводиться більше розлучатися.

Ну, а в Січі для Петра Калнишевського було звичайне життя джури, він чистив коней, працював по господарству, робив усе, що говорили йому зробити старшини, ходив у церковно-приходську школу, де старанно навчався.

Як відомо запорожці були побожні православні люди, тому в там були церкви та школи, в яких священики навчали грамоті молодь.

Вони вчили їх бути щирими, відданими синами своєї вітчизни і завжди захищати від ворогів свою волю і християнську віру.

Джура (в перекладі - новобранець) в Січі на початку служби, як правило, потрапляв під опіку старшого козака, часто це був курінний отаман.

Живучи в Січі, джура проходив своєрідний «іспитовий строк». Він чистив зброю, вчився стріляти і володіти шаблею, запорізької системою єдиноборства без

зброї, а також зі зброєю і підручними засобами (палицею, каменями), стежив за козацькими кінями.

На озброєнні у запорізьких козаків тоді було все: гармати, гаубиці, мортири і мортирки, самопали, пістолі, шаблі, палаші, аркани, списи, луки, стріли, кинджали, бойові молотки - «клепи» (чекани), «вертушки», «колючки», «бджолині бомби» та інше.

Вони брали на озброєння все, що було у противника, плюс до цього винаходили і свої «замороки».

Все це розмаїття вивчалось новобранцями, щоб вони в бою вміли поводитися з будь-яким видом зброї.

Так в Запоріжжі багато століть тому був створений своєрідний сучасний «спецназ», в який входили тільки неодружені козаки, не обтяжені сім'ями, і навчені сміливо і винахідливо діяти в будь-якій складній бойовій обстановці.

Під умілою опікою старшого, джура-новобранець вчився витривалості, хоробрості і ставав з часом хорошим бойовим козаком.

Спочатку навчання їх не брали у бойові походи, але коли старі вважали, що він готовий до них, брали з собою на «божий промисел».

Якщо ж джура не витримував випробування першим боєм і з переляку тікав з поля бою, його карали смертю. Такий був багато століть назад закон суворого запорізького братства - сам гинь, а товариша виручай. Козаки суворо дотримувалися своїх порядків і звичаїв.

Семен Кочубей, часто казав Петрові:

- Смерті не треба боятися, синку, від неї все одно не вбережешся! А от хоробрість, кмітливість і вміння, кожному козаку в бою і в житті потрібні. Тільки так тоді можна вберегтися від «старої з косою».

Петрик дуже любив коней, вони з Рудим водили їх на водопій до Дніпра, купали, годували. Калниш з ранку взявши косу, вирушав на берег річки і в широких лиманах косив для них свіже сіно. Коні, відчуючи його турботу про них, теж ставилися до нього доброзичливо. Оскільки вміння поводитися з конем було однією з головних вимог до молодого джури, то це здорово допомагало Петрику освоювати премудрість управляти конем і здавати старшинам іспити з верхової їзди.

Старий козак Тарас Трясилко не раз жартома і, швидше за все всерйоз казав йому:

- Не той козак, що на коні, а той, що під конем!

Він вчив Петрика їздити кроком, ходити риссю, скакати галопом на коні. Скакати не тільки верхи, сидячи на коні, але і на боці, ховаючись від куль за крупом

коня. Вчив перелазити під черевом коня, що було у козаків верхи уміння їзди на конях.

- Вчися Петро, в бою все це згодиться! - Говорив він йому.

І Петрик як старанний учень освоював цю складну науку верхової їзди козаків.

Будучи в Січі, джура Петро разом з іншими такими ж як він новобранцями, вони не лише працювали, навчалися, а й весело з піснями та запальними танцями відпочивали.

Так веселитися могли тільки вільні козаки Запорізької Січі. В інших країнах затиснутими поміщиками і рабовласниками так привільно і різноманітно веселитися народ не міг.

Іскрометний український гопак і зараз, через багато років, запалює людей своєю неповторною енергетикою.

Але мало хто відає про те, що в Січі гопак був не просто танець, а бойовий танець («Бойовий гопак»), в його першооснові лежала елементи, що входять в систему запорізького єдиноборства. Уміння «взяти» супротивника голими руками завжди і скрізь високо цінувалося як у запорожців, так в інших націях.

Тому навіть на дозвіллі після чарки під час танців зі складними акробатичними піруетами молоді козаки відпрацьовували прийоми єдиноборства і поразки супротивника, використовуючи при цьому всі частини тіла, включаючи, природно, руки і ноги.

До речі, танцюючи гопак, крутячись, козаки непогано тренували вестибулярний апарат і свій окомір. Тому козаки могли витанцьовувати гопака навіть на столі серед тарілок і пляшок, виробляючи при цьому запаморочливі «колінця».

Головними способами пересування в «Бойовому гопаку» були швидкі кроки, біг, запаморочливі стрибки, а також скрадливі «повзунки».

Серед кроків виділялися крім основного кроку: кроки «аркан», задній крок, кроки «прибій», «чесанка», «дубони», «стукалочка».

Аналіз назв підкреслює їх тактично-бойову спрямованість. Так, застосовуючи крок «дубони», козак притоптує ногами, виробляючи шум, який відволікав увагу супротивника.

Біг включав в себе «доріжку», «дрібушки» і кінський галоп. Ляскаючи удари однією або двома руками здійснювалися долонею, ліктем, передпліччям, і навіть плечем.

Особливо різноманітними були удари долонею. Такі удари налічували добрий десяток прийомів, серед яких є: і «ляпас», і «сікач», і «тумак», і «дриль», і «штрик».

Ребром жорсткої долоні ударом під щелепу в районі сонячного сплетіння козак вирубував будь-якого супротивника.

Найефективнішими і вражаючими прийомами в гопаку були удари ногами на місці або під час стрибка.

«Розніжкою» називався удар в стрибку двома ногами по боках, «Щупак» - удар в стрибку двома ногами вперед, «Пістолем» - удар в стрибку однією ногою в бік, «Чортом» - удар в стрибку з поворотом тіла на 360 градусів.

Втім, правильно люди кажуть, що краще один раз побачити, ніж сто разів почути. Тому такі танці можна побачити лише в Запоріжжі на Україні у старих досвідчених танцюристів-козаків.

Крім бойового гопака в Січі існували й інші види козацької боротьби, які застосовувалися в сутичках з противником. Серед них - «гойдок», «урятував», «навхрест», на ремнях, на палицях.

Прийомами «гойдока» користувалися в основному розвідники-пластуни. Козак як би «приклеювався» до супротивника, повторюючи всі його рухи, а в разі найменшої помилки супротивника, нападав на нього.

Боротьба «урятував» (спас) мала в основному не атакуючий, а оборонний характер.

Ось так у своєрідному козацькому «спецназі» жив, навчався і відпочивав джура Петро Калнишевський.

На випускному іспиті з верхової їзди, отаман Коша начувся про його успіхи, велів козакам зловити в табуні дикого лошака і посадити на нього Петра без сідла й вуздечки, причому задом наперед.

Він сказав йому:

- Ну що, Петро, якщо проскочиш верхи на дикому лошаку і не впадеш, то будеш козаком. Візьмемо тебе у квітні (весняний місяць) на «божий промисел»!

Так званий «божий промисел» передбачав військовий похід в Крим на османів.

Козаки зловили і привели з табуна дикого необ'їждженого коня. Він був переляканий і ніколи не ходив під сідлом і з вуздечкою. Два козака з арканом тримали його.

Петро, перехрестившись, легко за стрибнув на нього, охопив напівзігнутими ногами круп коня, ліг грудьми на його спину, схопився обома руками за хвіст і крикнув козакам:

- Відпускайте!

Ті спритно зняли з шиї лошака аркан і швидко відскочили убік. Кінь, відчувши на спині людину, заіржав від невдоволення і понісся геть від людей. Він стрибав з боку в бік, намагаючись скинути вершника, але не тут то було, Петро, як ніби приклеївся до нього, він зумів вгадувати рухи коня, міняв центрівку положення тіла і тому коню було важко скинути його з себе.

Так вони бігали, стрибали з півгодини, поки отаман не зупинив випробування, крикнувши Петру:

- Злазь козак, ти витримав іспит!

Петро спритно зіскочив з коня, а той, звільнившись від сідока, щодуху помчав у поле до свого табуна.

Серйозним випробуванням для молодих козаків був грізний Дніпро Дніпровіч. Широку річку зі стрімкою течією на середині русла необхідно було перепливати туди і назад.

Але і тут Петро не підкачав своїх старших наставників, він не тільки досить легко переплив його, але й допоміг своєму товаришеві Семену Перев'язки, якому судомо звела ногу дістатися до берега.

За це, за взаємовиручку і допомогу товаришу, отаман особисто нагородив його срібним хрестиком, який зі словами:

- Бережи тебе Бог! - І повісив хрестик йому на шию.

Іспит молоді новобранці проходили і під водою, вони повинні були не поспішаючи, дихаючи через тростиночку пройти по дну лиману на іншу його сторону і там несподівано для супротивника атакувати.

- Козак з водою, - як любили казати запорожці, - що рибалка з вудкою. Або ще так говорили: - Не тієї козак, що за водою пливе, а тієї, що проти.

І це випробування Петро пройшов гідно, взявши підходящий камінь, щоб не спливати і дихаючи через тростиночку, він не наковтавшись води, перейшов лиман. Там з групою таких же, як і він, підводних джур-новобранців, вони як чорти всі в водоростях з'явилися на тому березі і успішно атакували супротивника.

У єдиноборстві йому попався супротивником Павло Савицький, це був ревниучий хлопець, який завжди заздрив Петру, що той був завжди першим. Петро до нього відносився терпляче, хоч і не любив його .

Боролися вони без зброї, зараз цей вид єдиноборства називається «бої без правил». Завданням бійцям було - кинути супротивника на землю або зловити його на задушливий больовий прийом.

Джурі Петру в цій сутичці довго не вдавалося зловити супротивника на хороший захват, той був сильний і важче його. Але все ж Петро зловив його на своїй хитрій виверт, домашньої заготівлі, якої навчив його Семен Кочубей.

Коли супротивник побачив, що Петро відступає, увірувавши в свої сили Павло необережно кинувся в атаку, і попався на хороший захват. Петро, використовуючи інерцію супротивника, перекатом через голову кинув його на землю. Йому була зарахована перемога.

Поразка сильно вдарило по самолюбству Павла Савицького, він готовий був розірвати Петра на частини.

Образа на Петра, як з'ясувалося пізніше, вплинула на подальшу долю майбутнього отамана.

Останнім випробуванням новобранців було випробування на страх «батогом». Це випробування полягало в тому, що новобранцям зав'язували очі, ставили посеред площі і довгими батогами козаки старшини влучно збивали з них папахи.

Під час цього випробування у Петра не здригнувся жоден мускул на обличчі, хоча батогои небезпечно неприємно свистячи, проносилися над головою, деколи зачіпляючи за куций власний оселедець джури.

Коли випробування закінчилися, кілька, таких як він молодих товаришів, що пройшли без зауважень усі випробування, отаман записав в розвідувальний загін, що було тоді ознакою вищої оцінки ратної праці молодих козаків.

Те, що багато козаків володіли завидними фізичними даними, красномовно свідчать легенди, що збереглися з тих часів.

Ось як в одній легенді описуються козацькі богатирі: «У кожного по сім пудів голова, у кожного такі вусища, що бувало, як візьме він їх в обидві руки, та як розправить один вус туди, а інший сюди, так і в двері не влізе, хоч би в неї ціла трійка з візком проскочила ».

Зовнішнім виглядом козацьких богатирів відповідала і їх виняткова фізична сила. Одні тугі луки, над якими декілька чоловік впоратися не могли, «граючись» натягували, інші товстелезні залізні смуги навколо шиї ворога скручували, треті

вози через броди на собі перетягували, ядра через найширші річки запросто перекидали.

В українській літературі збереглося безліч переказів про богатирів, при цьому практично всі отамани відрізнялися особливою силою духу і тіла.

Не став винятком і Петро Калнишевський, який з джури перейшов в розряд справжніх професійних козаків. Він був високого зросту, широкоплечий, з чудовими козацькими вусами і оселедцем на голові.

Попереду в нього було довге життя запорізького козака, повне небезпеки і поневірянь, життя багате ратними походами, деколи не завжди успішними, коли багато молодих козаків не поверталися додому живими. Скільки друзів і товаришів Петра Калнишевського загинуло у боях, про всіх не розкажеш, всіх не згадаєш.

ПЕРШИЙ ПОХІД НА «БОЖИЙ ПРОМИСЕЛ»

Перший похід на «божий промисел», як і перше кохання у козака завжди незабутні, про це вони пам'ятають все життя.

Так було тієї пам'ятної весни, коли він став справжнім козаком.

Петро Калнишевський із загоном запорізьких козаків вирушив за річку Буг, щоб подалі відігнати османів від свого кордону і задати їм значної шкоди, щоб непорадно їм було зазіхати на їх прикордонні землі.

Служив козак Петро спочатку свого скрутного козачого шляху в запорізькій розвідці. Ось і зараз попереду Шкуринського куреня козаків просувалася на конях їх розвідка.

Розвідники скакали на своїх швидких конях групами по три козаки в кожній групі. По центру попереду всіх просувалася центральна група, в ній був і козак Петро Калнишевський. Ще дві розвід групи їхали з боків в межах прямої видимості. Їх трійку очолював досвідчений, бувалий козак Нечіпайзглузду (в перекладі: Не трогай з дуру). Разом з ними був ще один досвідчений козак Нерозлийвода.

Таким чином, як це було прийнято серед козаків, молодий козак Петро був в оточенні своїх більш досвідчених товаришів по куреню, які багато знали, вміли і могли допомогти становленню молодого козака.

Їхали козака довго, прийнявши всі запобіжні заходи. Козаки непомітно безперешкодно підібралися до прикордонної річки, за нею вони виявили татарський табір.

У плавнях на козаків налетіли хмари комарів і мошок, неможливо було дихати, мошкарка забивала ніс і рот.

- Мабуть, ця дрібнота страшніше, ніж татарва, - подумав Петро, відмахуючись від настирливого гнусу. Нечіпайзглузду жестом наказав зупинитися і злізти з коней. Внизу в густій траві біля річки цієї мошкарки виявилось ще більше. Гнус обліпив все обличчя Петра, він як міг руками відбивався від комарів і мошок. Не допомогла і зламана гілка лози, якої він відчайдушно махав перед обличчям. Старший козак підійшов до нього і, показавши на глину біля річки і мул, сказав йому:

- Натрі лице глиною з мулом, нехай ця суміш засохне на обличчі, тоді гнус тобі буде не страшний.

Нечіпайзглузду показав приклад Петру як треба це робити. Він зачерпнув правою рукою глинисту масу і акуратно наніс маску на лице. Обличчя його після такої процедури виглядало страхітливим чином, як ніби сам пан Лісовик виліз з болота і завітав до них у гості.

Петро за прикладом старшого зробив собі таку ж маску на обличчі.

Нерозлийвода побачивши страшну з чорними смугами від мулу фізіономію Петра, сміючись сказав, вказуючи на нього:

- Тепер ти схожий на чорта, який виліз з табакерки на білий світ подивитися і себе показати.

- А ти сам на себе подивися, ти виглядаєш не краще за мене, - відповів Петро і вони обидва розсміялися...

У даному випадку козаки виглядали страшніше, ніж розмальовані чорними смугами по всьому обличчю наші «спецназівці». Якщо у сучасного «спецназівця» це було все ж лице, то у запорожців було не обличчя, а страхітлива маска.

Слід сказати, що винахідливість козаків в даному випадку не знала меж. Були у них і інші винахідницькі знахідки позбавлення від гнусу. Описаний вище найпростіший і без витратний спосіб, оскільки глини і мулу в річках, озерах і болотах було завжди предосить.

Більш ефектні методи захисту від комарів і мошок базувалися на салі і тютюні. Практично завжди в сумці у досвідченого козака був шматочок сала. Ще з дідівських часів у них існував звичай у спеку, де-небудь в глухому степу, де немає водойм, змащувати щоки, ніс, губи салом. Це робилося козаками з двома цілями.

По-перше, для того, щоб шкіра на обличчі не тріскалася від сильного вітру та спекотного сонця.

По-друге, така жирова сальна маска захищала обличчя і від гнусу. Цей був рецепт: два в одному, коли особа захищається від потріскування і одночасно від гнусу.

Але оскільки наші козаки були біля річки, де неважко було знайти глину і мул, то сало вони берегли для їжі, підкріплюючись цієї калорійною їжею.

Крім цього рецепту у козаків був і третій. Де б не був січовик, у нього завжди мався на запасі, як відомо крутий тютюнець для люльки - «носогрійки». Будучи в розвідці або дозорі козакам не завжди вдавалося розкурити люльку з тютюном, тому

була заборона на куріння, щоб не помітив їх противник, а ось натерти обличчя тютюном, змоченим в слині, можна було в будь-яку хвилину. Гнус шарахався від такої пахучої тютюнової мастили на лиці.

Кусючі комарі не могли прокусити також оброблену козацьку сорочку, яку січовики спеціально виварювали в риб'ячому жирі і висувували на сонці...

Так що способів захиститися від гнуса у них було багато, на всі випадки життя. Ну, а тут біля річки вони використовували найпростіший спосіб, коли під рукою у козаків виявився глинистий іл.

* * *

Однак у своєму оповіданні давайте, друзі, повернемося до наших козаків, осяяних сміхом один над одним з перемазаним глиною і чорним жирним мулом, обличчям.

- Тихіше ви, татарву злякасте! - Неголосно попередив Нечіпайзглузду.

- Ні не сполохнемо, вони далеко від нас, - зауважив Нерозлийвода. - Петре махни рукою, щоб козаки з розвідки ліворуч і праворуч їхала до нас.

Петро підвівся на пагорб і дав знати розвідникам їхати до них.

Коли всі були в зборі і прибулі козаки теж обляпали обличчя липким мулом, Нечіпайзглузду, розпорядився:

- Треба нам переправитися через річку і постаратися взяти в полон турка. Коней залишимо тут на березі, а самі в брід переберемося на той берег. Всім зрозуміло!

- Чого ш тут не зрозуміти, не перший раз язика беремо, - відповів за всіх Нерозлийвода.

- Тоді, робимо, як я сказав!

Козаки сховавши і прив'язавши коней у заростях лози, рушили слідом за Нечіпайзглуздом, який знав місцевий брід на протилежний берег річки.

По-пластунськи виповз на пагорок, козаки оглянули місцевість.

Попереду в ложині розташувався табір татар, їх юрти стояли поблизу. Праворуч пасся великий табун коней, їх сторожили п'ятеро озброєних татар. Один з них сидів біля багаття і варив у казані м'ясо.

- Нерозлийвода і ти Петро по-пластунськи за мною, - скомандував старший. - Візьмемо того татарина, який м'ясо варить. Останні залишаються тут з рушницями напоготові, будуть прикривати нас.

Всім зрозуміло!

- Еге ш! - Відповів за всіх Нерозлийвода.

Шість козаків із розвідки залягли в кущах біля річки, приготувавши рушниці, а Нечіпайзглузду, Нерозлийвода і Калниш (так часом називали Петра козаки, скорочуючи його прізвисько) стали підкрадатися до багаття з турком.

На дворі стояв вечір. Татарський табір затихав, лише було чути далеке іржання коней. Татарин, який варив для пастухів м'ясо в казані, встав і попрямував у бік річки, щоб набрати сушняку. Йшов він не поспішаючи перевальцем, криві його ноги не дозволяли ходити по-іншому. Йшов він прямо на Петра, який лежав у густій траві. Ось татарин наблизився до нього настільки, що до нього як говоритися, можна було рукою подати.

Петро, знайшовши момент, стрибнув на нього і зі всією силою ударила його ребром долоні з боку його худосочної шиї. Удар був настільки сильний, що татарин одразу пішов у від ключку. Він втратив свідомість і впав на землю.

Відразу ж до нього підбіг старший і Нерозлийвода, останній засунув у рот татарину з ганчірки кляп.

Нечіпайзглузду похвалив Петра, тихо сказав:

- Ну, хлопче, ти далеко підеш! Так здорово вирубав його одним ударом.

- Так, Петре далеко піде, якщо тільки москалі його не зупинять! - Пожартував Нерозлийвода.

Нечіпайзглузду в звалив татарина на спину, і вони, пригинаючись, кинулися до річки.

Минувши свою охорону, козаки в брід перенесли татарина на свій берег.

Козаки, що були в охороні, бачачи, що погоні за ними немає і розвідники спрацювали чисто, без шуму й гамору, теж в брід перейшли на свій берег. Там козаки розвід загону встрибнувши на коней, помчали геть подалі від річки до свого куреня, розташованому табором в декількох верстах від кордону.

Пов'язаний татарин лежав на упоперек коня Нечіпайзглузда, і щось мугикав з кляпом у роті. Той ogrів його кулаком, щоб татарин заспокоївся і не мукав як корова.

Прискакавши до куреня, Нечіпайзглузду не церемонячись, скинув татарина на землю. Кочубей підійшов до татарина, вийняв кляп з рота бранця, нарочито перед татариним вийняв свою гостру шаблю і покрутив її перед обличчям татарина.

Той, з переляку став щось по-татарськи лопотіти.

- Що він каже? - Запитав Нерозлийвода.

- Він просить не вбивати його, у нього, мовляв, багато мало-мало дітей, - пояснив отаман.

- Запитай його, скільки нукерів у татарському таборі? - Попросив Нечіпайзглузду.

Отаман щось почав говорити по-татарськи полоненому. Татарин злякано відповідав, дивлячись на граючу сталь шаблі Кочубея.

- Він каже, що в таборі близько сотні нукерів, основні війська розташувалися табором в верстах 30, вони чекають приїзду з Бахчисарая свого паші. Потім підуть на Січ.

- Ось гади, знову ця сарана лізе до нас! Ніяк вони не вгамовуються. Що будемо робити курінний?

- Я думаю, що варто нам скористатися тим, що основні сили їх розташовані далеко, і ми можемо вдарити по передовому їхнього табору і викрасти табун коней.

- Скільки в табуні коней у вас? - Запитав по-татарськи курінний у бранця.

Той відповів, що більше тисячі. Нерозлийвода почувши переклад, аж присвиснув, сказавши:

- Гарна здобич!

Табір козаків швидко знявся з місця, і козаки поскакали до переправі біля річки. Настала глибока ніч. Місяць зник за хмарами, не видно було на небі і яскравих зірок. Відшукавши брід, козаки переправилися через річку і поскакали в напрямі татарського табору. Там вже сполошилися пропажею пастуха, біля

освітлених полум'ям багать юрт, були видні бігаючи люди, чутні вигуки татарських сотників.

Наблизившись до табору татар на відстань пострілу, курінний скомандував козакам:

- Вогонь!

Пролунав збройовий залп, попадали убиті татари, сполошилися і дико заіржали перелякані коні і люди.

З юрт стали вибігати татари. Петро в азарті атаки теж розрядив свою пістоль в якогось товстого татарина. Той зашкутильгав, видно заряд попав йому в ногу.

- Шаблі наголо! - Скомандував курінний. – Бий бусурманів, рубай їх козаки! Ура-а!

Петро теж, як інші козаки, на ходу вийняв шаблю, і кричачи на все горло: - Ура-а! – Увірвався в табір.

Курінь козаків швидко влетів у татарський стан. З появою козаків у ворожому стані, зметнулися вгору язики полум'я, палаючих юрт. Задзвеніла сталь, брязкала зброя, лунали постріли пістолів, вибухали в юртах кинуті в середину «вертушки».

(Вертушки. Так у запорожців називалися особливі вибухові пристрої, які, вибухаючи до шести разів поспіль, підстрибували при кожному вибуху і виробляючи оглушливі оплески, як сучасні петарди. Це були глиняні трубчасті вироби з декількома камерами, з'єднаними каналами, в яких була насипана горюча суміш. Спочатку вона вибухала в першій камері, потім по черзі в інших п'яти. При кожному вибуху козацька «вертушка» підстрибувала. Однак, звуковий і світловий ефект від вибухів при цьому був аж ніяк не жартівливий).

Противник після такої нічної атаки запорожців був морально деморалізований, багато татар стали рятуватися втечею, тікаючи в темряву степової ночі.

Петро нарівні зі старшими товаришами по куреню, з досвідченими козаками Нечіпайзглузду і Нерозлийвода в азарті теж рубав, трощив, стріляв у збройних татар, які намагалися чинити опір.

Скільки вони в цьому нічному бою втрюх зарубали татар, ніхто не рахував.

В азарті бою Петро не помітив, як щось обпекло йому ліву руку, але він продовжував битися до кінця, поки всі татари були побиті в цьому бою.

Нерозлийвода помітивши кров на рукаві, Петра запитав його:

- Що з рукою?

- Та так собі подряпина! - Відповів у запалі Петро.

- А ну покажи, - підходячи до нього, попросив козак і, оглянувши рану, сказав:

- Петре татарська куля відірвала у тебе шматок м'яса. Треба б припекти рану.

Він взяв ніж і став його розігрівати на багатті, а потім розпеченим лезом припек рану, що кровоточила. Петро від такої козацької терапії, аж завив від болю. На що Нечіпайзглузду сказав йому:

- Терпи козак, отаманом будеш!

Він і не знав, що так через багато років і буде, Калниш стане отаманом Коша

Після бою козаки спішилися, перевернули догори ногами юрти, забравши з них все цінне, включаючи казани з м'ясом. Перев'язавши поранених і забравши вбитих козаків, зануливши їх на підводи, вони рушили в зворотний шлях.

Частина козаків, оточивши табун коней щільним кільцем, погнали їх через брід до себе, в рідні краї.

Курінний об'їжджаючи козаків підганяв усіх, він побоювався погоні татарської кінноти, яка за відомостями розвідки була в 30 верстах від річки.

Побоювання курінного не були марними. Козаки розвідники що їхали позаду обозу серед яких був і Петро, через деякий час помітили погоню. Вдалині в степу було видно пил, піднятий копитами татарської кінноти.

Курінний отаман зрозумів, що з таким обозом і тисячним табуном коней їм далеко не втекти, татарва озлоблена нічним нападом козаків, наступала їм на п'яти.

Не кидати ж захоплену здобич, це було б для них рівносильне поразці. Тому Кочубей підкликавши старшого розвідника козака Нечіпайзглузду, і розпорядився вдатися до випробуваного способу козаків у степу - вогневого захисту.

Козаки повернули коней проти вітру, а розвідка по команді Нечіпайзглузду прив'язавши до арканів пучки дрантя і сухоостою, полив їх топленим жиром і пісним маслом, підпалили позаду себе сухостій з різних кінців в степу. Вогонь легко знаходив поживу на спекотних просторах полуденного степу.

Запорожцям розвідникам вдалося підняти такий «пал», від якого і люди, і коні, згорали точно мотилі в полум'ї свічки.

Бачачи стіну вогню, Осман-паша змушений був відмовитися від гонитви, він наказав нукерам повернутися назад.

Ворогів зупинило тут не тільки жарке полум'я, але і їдкий задушливий дим.

Таким чином один курінь козаків зірвав плани татар несподівано напасти на запорізькі села, паланки та зимівлі Запорозького Коша.

Таким запам'ятався Петру Калнишевському його перший бойовий вихід на «божий промисел».

По прибутті козаків на Січ, він отримав свою частку від видобутку, у вигляді грошей та трьох коней, яких відправив у рідне село до матері.

ПЕРШЕ КОХАННЯ

Любов, мабуть, саме ніжне, тонке душевне почуття, що окрилює людину. Вона оголює, розкриває серця людей. Любов була і є в усі часи в усіх народів на нашій планеті і їй всі віки покірні.

Любов дарує людям крила і возносить під хмари, а деколи роняє в прірву прози життя. З любов'ю здається і весь світ стає краще і добріше. Любов завжди прекрасна, коли вона взаємна і існує тільки для двох.

Свою любов Петро знайшов не десь далеко, а у себе на батьківщині. Вони зустрілися випадково, після нетривалого теплового літнього дощику, який чомусь в народі називають «сліпим дощиком». Це коли сонце світить, а на небі одна або дві вагітні хмаринки раптом вирішили розродитися короткочасним невеликим дощем.

Дерева, листя, трава вмиті дощем, ніби оживають, в повітрі стоїть така цілюща благодать, що дихаєш, дихаєш цим чистим повітрям і не надихаєшся.

Літній теплий дощик застав Петра на лузі, де він косив сіно для коня. Дощ змусив його тимчасово сховатися під гілками великий плакучої верби, що росла на березі.

Туди ж прибігла, ховаючись від дощу і Марина, дочка коваля Миколи Ющенко.

Марина, забігши під густі коси верби, яка накрила її своїм зеленим парасолем, не відразу помітила Петра. Дівчина стояла і поправляла змочене дощем волосся. Петро був за деревом і крадькома дивився на неї і не міг відірвати захоплений погляд від дівчини.

- Яка гарна, - подумав він, і як швидко Марина піросла. Він пам'ятав її дівчеськом, а зараз вона просто красуня. Петро стояв і дивився, як світить діамантова крапля дощу на її щоці. Він посміхнувся і сказав:

- Здрастуй, Марино! Тебе, як і мене, дощик загнав сюди під вербу.

- Ой, хто тут? - Обернувшись, запитала дівчина і, побачивши його, здивовано мовила:

- Це ти, Петре!

- Я!

- Давно не бачилися ми з тобою, Петре!

- Так! Давненько!

- Напевно, ще з тієї пори як ти в джури подався на Січ.

- Та з тих пір!

- А ти, Петре, здорово вимахав, справжнім козаком став.

- Так, тепер я козак, у Кочубея перебуваю.

- Надовго приїхав? - Запитала Марина.

- Ні! Матері допоможу і потім повернуся на Січ.

Дощ як раптово почався, так раптово й закінчився. Марина з Петром вилізли з-під гілок верби на ласкаве сонечко. Над річкою з'єднуючи береги, грала всіма кольорами красуня веселка-дуга.

Петро побачивши веселку, дивлячись на Марину, вимовив:

- Дивись, яка яскрава веселка в небі розцвіла!

- Так, красива, перекинулася мостом на два береги! - Захоплено сказала вона, трохи згодом додала. - Кажуть веселка - це на щастя!

А про себе подумала, серед дівчат побутує повір'я, що така веселка з'єднує не тільки береги, а й серця людей. І подивилася на Петра, очі їх зустрілися і козак потону в її бурштинових сонячних променях.

Вона посміхнулася йому і сказала:

- Мені пора, рада нашої зустрічі. Приходь сьогодні ввечері на вечорниці, потанцюємо, поспіваємо, як раніше це було.

- Прийду обов'язково! - Сказав Петро і, взявши косу, відправився косити свою ділянку трави на лузі.

Він всю дорогу думав про Марину. Якесь надзвичайна хвиля підхопила і понесла по хвилях почуттів.

Він косив траву з таким завзяттям, що "травушка-муравушка" сама лягала рівними рядами перед ним. Петро косив і думав про неї, думав і косив, коса в його сильних руках виблискувала, співала брязкаючи:

- Вжик, вжик, вжик! Глянь на новенького, від любові готовенького...

Чарівливий, дурманний запах скошеної трави і хвилі непояснених почуттів зачарували його. Такого з ним ніколи раніше не було, не траплялося.

До вечора він скошив все, і якби Марина попросила його скосити весь берег річки до горизонту, Петро і це встиг би зробити. Так він поспішав, щоб при повному «параді» з'явитися на вечорниці, куди його запросила Марина.

Увечері вдома Петро довго приміряв свій новий святковий костюм. Мати, побачивши його таким франтом, запитала:

- Петре, а куди ти в такому вбранні збираєшся піти?

- Да, так, мамо, прогуляюся з хлопцями!

- А може з дівчатами?

- Мамо, тобі, вже розвідка доповіла з ким?

- Синку, та це село, тут всі знають про всіх і навіть більше: хто з ким дружить, хто куди бігає, хто горілку продає, а хто її прокляту п'є ...

- Так, так, від жіночих очей не сховаєшся, - зауважив, посміхаючись Петро.

- Ти синку головне з цією справою не спіши, придивись.

- Не хвилюйся мама, де наша не пропадала, і тут не пропадемо! - Так закінчив цю розмову Петро і поспішив на вулицю.

На березі річки в гаю ввечері зібралася майже вся молодь села. Серед ошатних дівчат і хлопців Петро побачив Марину.

- Боже мій! - В думках сам собі вигукнув він. - Сама весна-краса з'явилася сюди на берег річки.

На Марині була надіта красива «вишиванка», квітчаста спідниця, взута вона була в червоні чобітки, а на голові красувався живий вінок з ромашок і польових квітів.

- Здоровенькі були! - Звернувся до всіх Петро з традиційним привітанням.

- І тобі не кашляти! - Почулося у відповідь.

- Петре, як ти вимахав, справжня каланча! - Вигукнула подружка Марини, Фрося.

- Та на ньому можна орати і сіяти, так він вимахав! - Додав гармоніст Семен. - Приєднуйся до нас, і він розгорнувши гармонь, почав "наярювати" іскрометного гопака.

Давнішній суперник Петра Павло Савицький, який теж приїхав у село, хвацькі увійшов у коло і вривав так звану «чесанку». При цьому він виробляв карколомні «колінця» і «викрутаси» від чого отримував захоплені вигукі глядачів:

- Давай, давай Павло! Покажи, як гопак танцюють!

Павло, продовжуючи рубати «чесанку», в танці наблизився до Марини, запрошуючи її потанцювати з ним.

Марина задержувато усміхнулася, повела плечима і, пританцювуючи вийшла в коло, навколо неї, як заводний закрутився в танці Павло.

Гармошка розривалася переливами, кричала, підбиваючи танцюючих своїми дзвінкими голосами. Глядачі азартно в такт ляскали, частина з них теж вийшла в коло і пустилася в танок.

Бачачи, що Петро стоїть і не вирішується увійти в коло, Марина з посмішкою підпливла до нього в танці, запрошуючи на танець. Петро прийняв виклик і теж «чесанкою» вийшов у коло танцюючих. Це було захоплююче видовище, хлопці й дівчата змагаючись один з одним, показували все, на що вони здатні і що вони вміють.

Треба сказати, що іскрометний український гопак і тоді і через сотні років, заворожував своєю неповторною енергетикою. Причому розрізняли кілька видів цього чудового танцю. Крім звичайного гопака, який танцювали хлопці й дівчата на хуторах і селах, був ще так званий «Бойовий гопак».

«Бойовий гопак» народився на Запорізькій Січі. У першооснові цього гопака лежали елементи, які входять в систему єдиноборства козаків. Уміння знешкодити супротивника голими руками, завжди і скрізь високо цінувалося, як у запорожців, так і у всіх народів.

Тому всякий джура в Січі вмів танцювати цей фантастичний танець в будь-яких умовах, в будь-якому, навіть малопридатному стиснутому місці, наприклад, на банкетному столі серед пляшок з горілкою, чашок, та ложок.

Бажаючи не упустити гідність козака, особливо перед красунею Мариною, Петро показав все, на що він був здатний. Він в танці робив такі акробатичні піруети, які тут ще не бачили. Дівчата охали та ахали, коли він крутився як дзига, то злітав «чортом» (танцювальний елемент «Бойового гопака») в повітря, у високому танцювальному стрибку.

Марина було в шокована, коли він у «дубоні» (це один з елементів «Бойового гопака») пританцювуючи, включаючи в роботу всі частини тіла, виробляв таке, що підкорило не лише її, а й усіх присутніх.

Потім «чесанкою» підплив до неї і танцюючи простягнув їй, незрозуміло звідки у нього взявся маленький букетик польових квітів.

Марина, зашарівшись, взяла букетик ромашок і зрозуміла, як пізніше вона зізналася йому, що була остаточно підкорена їм.

Сьогодні Петро був в ударі, він був, як кажуть зараз серед молоді «героєм дня».

Хлопці просили показати всі елементи «Бойового гопака», які він знав. Їм теж хотілося навчитися так спритно, віртуозно, формувати всіма частинами тіла запаморочливі колінця, і з такою іскрометною енергетикою, танцювати гопака.

Серед танцювальних елементів показаних їм, були і біг, і запаморочливі стрибки, і скрадливі, так звані, «повзунки». Він також показав танцювальні рухи, типу: «аркан», «прибій», «чесанка», «дрябушки», «дубони», «виручалочки», «задній крок», «доріжку», «кінський галоп».

Втомившись від танців хлопці зробили перекур, а дівчата затягнули протяжну пісню про козака, що минає в далекий похід (нагадаємо слова цієї пісні):

«Їхав козак за Дунай,
Сказав: «Дівчині, прощай!»
Ти, коник вороненький,
Неси та гуляй!..

«Постій, постій, козаче,
Твоя дівчина плаче:
«На що мене ти покидаєш,
На що, козак, подумай!»

Вийшла, ручки заломивши,
І тяженько заплакавши:
«На що мене ти покидаєш,
На що, козак, подумай!»

«Білих ручок не ламай,
Ясних очей не стирай
Мене з війни з славою
До собі чекай!»

«Не хочу я нічого,
Тільки тебе одного,
Ти будь здоров, мій миленький,
А все останнє пропадай!»

Свиснув козак на коня:
«Залишайся здорова!
Як не загину, то повернуся
Через три роки».

Коли дівчата проспівали цю пісню, Марина подивилася на Петра, очі їх зустрілися, вона зрозуміла, що цей козак їй далеко не байдужий. Тільки от біда одна для всіх козачок, він, швидше за все, скоро виїде з села на Січ, в розвідувальний похід або на «божий промисел», а коли повернеться це одному Богу відомо.

Тут дівчата, як ніби прочитали її приховані думки і затягнули сумну пісню:

«Цвіте терен, цвіте терен,
Листя опадає.
Хто з любов'ю не знається,
Тієї горя не знає.
Хто з любов'ю не знається,
Тієї горя не знає.

А я ж молода дівчина,
Та й горя зізналася ...»

- Хлопці, що ви сумні пісні співаєте, давайте що-небудь веселіше заспіваємо, - запропонував Петро.

- Тоді підкажи, яку ти хочеш тут почути пісню? - Запитав у Петра гармоніст Семен.

- Та хоча б пісню «Несе Галя воду»!

- І він, посміхнувшись, подивився в її бік.

Семен розгорнув хутра гармоні, і полилася знайома мелодія, Петро перший почав чоловічу частину цієї пісні, за ним її підхопили хлопці:

«Несе Галя воду,
Коромисло гнеться,
За нею Іванко,
Як барвінок, в'ється.
- Галя, ж моя Галю,
Дай води напиться,
Ти така гарна
Дай хоч подивиться!

Тут дівчата підхопили жіночу частину пісні:

- Вода у ставочку,
Тай піді напийся,
Я буду в садочку
Прийди подивиться.

Далі, хлопці повели свою частину пісні:

- Прийшов у садочок,
Зозуля кувала,
А ти ж мене, Галю,
Та й не шанувала.

В кінці пісні все хром заспівали заключний куплет:

- Несе Галя воду,
Коромисло гнеться,
За нею Іванко,
Як барвінок, в'ється»

Ми не станемо приводити тут безліч народних пісень, які співали хлопці та дівчата на вечорницях у рідному селі Петра. Треба сказати, що ці пісні, переживши століття, співаються і в наші дні.

Назвемо хоча б частину з них: «Ніч така місячна, зоря, ясна», «Розпрягайте хлопці коні», «Грайте весело музики» та інші.

Говорячи про українські народні пісні, то в них відображено все: життя, звичай, побут, в них відчутно і яскраво проглядається душа народу.

Чаруюча українська говірка, мова, містить букви, слова і звуки, яких немає в інших слов'янських мовах. Ця мова давніша, ніж інші слов'янські мови, вона більш мелодійна, співуча і багата співочими звуками.

Тому якщо говорити про цей народ в цілому, то це співочий, голосистий народ, що володіє в своїй масі прекрасними дзвінкими голосами.

Та й сам народ талановитий, якщо вигадав і вигадусь зараз такі пісні, які довго співаються в народі.

* * *

Після посиденьок, Петро проводив Марину до хати. З ними ув'язався і Павло Савицький, якій заважав їм і був явно третім зайвим у цьому трикутнику.

Говорили вони по дорозі до її будинку багато про що і різне. Їх розмова перескакував з однієї теми на іншу. Петро питав Марину про те, як їй живеться в селі, вона цікавився його життям.

Найцікавіше полягає не в тому, про що вони говорили, а те, що відчували. А відчували вони потяг один до одного.

Марина, йдучи поруч з ними, невимушено посміхалася, з цікавістю слухала все, про що хлопці розповідали, про своє кипуче життя в Січі.

Щиру увагу дівчини до його розповідей надихало, і Петро сам не міг зрозуміти, чому йому, не дуже балакучий людині, так легко говорити про своє життя, розкриваючись його перед цією дівчиною.

Незабаром Марина знала майже все про його життя в Січі, про перше його бойове хрещення з бусурманами, і про те, що йому незабаром належить відправитися з куранем на «божий промисел» до Криму.

Біля хвіртки вони розлучилися. Хлопці просили почекати її трохи, кажучи:

- Давай ще прогуляємося трошки!
- Мати буде хвилюватися! - Відповідала вона.
- Тоді давай тут біля хвіртки постоїмо ще трошки.

Тут з хати пролунав голос матері:

- Марина, це ти ?
- Так, мама!
- Доню, пора додому!
- Зараз, йду мама!
- Вибачте, хлопці, мені пора! Я ж казала, що мати буде хвилюватися, вже пізно дуже.

- Добре, Марино, йди! - З жалем сказали хлопці. - Завтра зустрінемося, ти вийдеш на вечорниці.

- Вийду!

І дівчина зникла за хвірткою. На порозі її зустріла мати і запитала:

- З ким ти була?
- З Петром та Павлом! - Відповіла Марина.
- Петро, хороший хлопець, а от Павло якийсь каламутний, - зауважила мати Марини, - ти з ним обережніше будь.

- Добре, мамо! Павло з дитинства приставав до мене, він мені ніколи не подобався. Не знаєш, що від нього можна чекати, добре чи погане.

А Петро з Павлом попрямували до своїх хат. В кінці перед тим як розійтися Павло хвалькувато заявив йому, що Марина є його дівчина і він давно дружить з нею, тому Петру слід відвалити в сторону.

На що, стримано Петро, заявив:

- Щось я не помітив, що Марина відповідає тобі взаємністю. І, взагалі, це їй вирішувати з ким бути і кого любити.

Тут перед ними пробігла, як кажуть в народі, чорна кішка.

Після цієї першої хвилюючою зустрічі, Петро та Марина зустрічалися кожен божий день, і ні якій там Павло не міг перешкодити їх взаємності.

І кожного разу потяг дівчини та хлопця один до одного все посилювався.

Які тільки приводи Петро не придумував, щоб опинитися поряд з Мариною. Їх бачили разом на прополованні городів, які були розташовані за селом. Їх бачили разом, коли виганяли корів і овець на пасовище. Вони зустрічалися коли гусей і качок приганяли зі ставка, тоді Марині допомагав той же Петро.

Ось і зараз, щоб побачити Марину, Петро придумав новий привід, як потрапити до неї в хату. Він довго крутився навколо і нарешті, зважився зайти до них у двір. Відкривши хвіртку, він помітив матір Марини, яка розвішувала мокру білизну на дворі.

- Доброго дня, тітка Матвіївна! - Вітав він її.

- Доброго! - Відповіла вона. - Заходь до хати, що зупинився біля хвіртки. Я зараз прийду.

Петро, переступивши ганок, зайшов до хати. Озирнувся. Обстановка в кімнаті була звичайна сільська. Посередині стояв накритий скатертиною дубовий стіл, уздовж стін лавки, у кутку ікона Божої Матері. У кімнаті ще була велика піч з подом для випічки хліба.

Марини в кімнаті не було.

Увійшла її мати і запитала:

- Може, Петро, пообідаєш з нами, так я зараз накрию стіл.

- Ні, не хочу! Я прийшов сказати, що міг би допомогти привезти вам сіно з лугу для вашої корови.

- Марина йди сюди!

У кімнату увійшла Марина, вона була явно збентежена його приходом.

- Що, мамо? - Запитала вона.

- Петро хоче допомогти нам привезти сіно з лугу.

- Спасибі, Петре! Наша коняка зашкандибала.

- Тоді донька збирайся, поїдеш, допоможеш занурити сіно.

- Зараз мама!

І Марина пішла до себе в кімнату, щоб одягнутися відповідним чином. Вона збиралася не довго. Марина переодяглася в зручний для роботи в полі одяг, при цьому на голову наділа красиву квітчасту косиночку.

Петро швидко збігав до себе, запряг коня і на великому возі для перевезення сіна під'їхав до двору.

Марина вже чекала його біля хвіртки.

Мати, побачивши під'їжджаючого Петра, вийшла до них і поклала на віз «вузлик» з їжею і водою, сказала при цьому:

- Їдь донька, заберіть то сіно, яке в скирті зібрано.

- Добре, мамо!

- Ну, їдьте з богом! - Мати перехрестила їх.

Петро як бувалий козак підхльоснув коняку, крикнувши:

- Ну, пішла рідна!..

І вони поїхали по путівці за село, де в скиртах знаходилося їх сіно.

Приїхавши на місце, вони зішли з воза, навколо їх простягався скошений луг, на якому пагорбами стояли невеликі скирти сіна.

З річки віяло свіжістю, слух пестив невпинний скрекіт коників, а вгорі співав свою нескінченну пісню жайворонок.

- Подивися Петро, як добре тут! - Вигукнула Марина, знімаючи косинку.

- Так, добре! Давно я не бував у рідних місцях, - відказав Петро, оглядаючи знайомі з дитинства простори.

Серед безлічі польових квітів, біля річки Марина помітила галявину з ромашками, які гойдалися від подуву вітру, киваючи їй своїми сонячними капелюшками.

Марина зірвала кілька з них і піднесла до обличчя, посміхнувшись чогось свого, потаємного, потім сказала Петру:

- А ти вправно придумав про сіно, щоб нам ще раз зустрітися.

- Знаєш, Марина, це якось само собою вийшло. Я згадав, що у вас кінь зашкутить, і сіно нічим привезти.

- Сіно, сіном, Петро, але мати все одно здогадується про наші стосунки, та й не тільки вона.

- Так, село є село, тут від людського погляду не сховаєшся.

Марина давай спочатку попрацюємо, навантажимо віз, а потім підемо купатися на річку.

- Добре, я буду на возі приймати сіно, а ти зі скирти будеш кидати його мені.

Петро підігнав коня з возом до самого краю скирти, закріпив по периметру воза кілки, утворюючи як би клітку і почав вилами накидати сіно на віз. Марина вилами приймала пучки сіна і укладала їх, розподіляючи рівномірно по всій площі вози.

Робота кипіла, для них сільських жителів це було звичне діло, один кидає, інша приймає і укладає сіно.

Попрацювавши так з годинку, вони зробили перерву, вляглися на сіні біля підніжжя копиці. Марина розкрила «вузлик» дістала фляжку з водою і сказала Петру:

- Хочеш водички!

- А міцніше в тебе нічого не знайдеться? - З посмішкою пожартував він.

- Бач чого захотів, є тільки водиця!

- Ну що ж голубка, дай мені води напиться!

- На, тримай!

Петро взяв з рук Марини фляжку з водою і став пити, дивлячись на неї.

Від його відвертого погляду Марина зніяковівши, почервоніла.

Забравши у нього фляжку, вона запитала:

- Може, перекусити хочеш?

- Ні, давай полежимо на сіні трохи, а потім закінчимо роботу.

І Петро завалився на пахучім сіні, Марина сіла поряд з ним.

Він ніжно взяв її за руку і сказав:

- Шкода, що так рідко ми можемо бути вдвох.

У Марини від його дотику всередині пробігла хвиля почуттів.

Опустивши очі, вона вимовила:

- Петре відпусти руку, не забудь, що нам ще працювати треба, он скільки ще сіна залишилося.

- Забудь про сіно, ми його миттю перекидаємо, йди до мене моя голубка, - і він притягнув її до себе за руку.

Марина, слабо чинячи опір, вона піддалася пориву і опинилася в його обіймах.

Запах її волосся, шкіри, тіла сп'янив Петра, він став пристрасно цілувати її.

Вона слабо пручалася і неголосно говорила йому:

- Петре, не треба, що ти робиш! Нас можуть побачити!

- Годі, нехай бачать як я люблю тебе.

Вона мліла від цих слів, близькість їх проникала в її серце. Петро сам був не свій, готовий був цілувати і цілувати її губи, очі, обличчя, шию, плечі.

Марина завмерла, очі їх зустрілися, і губи знову потягнулися один до одного як магніти. За цим поцілунком послідував наступний. Все це для обох було як блаженство, нічого подібного вони раніше ніколи не відчували.

Якщо є на світі щастя, то воно було тоді з ними.

- Марина, я тебе люблю! Жити без тебе не можу!

- І я тебе люблю, з нашої першої зустрічі люблю!

Руки Петра обвивали тіло, гарячі пальці гладили всі її принади, губи знаходили все нові і нові відкриті місця тіла.

Він дістав до найпотаємніших її місць, Марина на мить завмерла, а потім різко заперечила, сказавши:

- Пустити, Петре, не можна, не час зараз.

- Я хочу тебе!

- Не можна, не можна милий! - Охолоджуючи його запал Марина.

Вона рішуче стала звільнятися від його палких обіймів, встала, обтрусилася від часточок сіна і сказала посміхаючись Петру:

- А ну вставай лежень, сіно треба вантажити!

- Слухаю і корюся моя королева! - Відповів він і піднявся з землі.

І вони стали знову вантажити сіно на віз, Петро подавав його, Марина розкладала все вище і вище, поки від копиці на землі не залишилося клаптика сіна. Тепер на возі виросла ціла гора сіна. Щоб воно не розсипалося, вони вдвох закріпили його мотузками і довгими сирицевими ремнями.

- Все, шабаш! Тепер пішли до річки викупаємося. Я мокрий весь.

- Мені теж жарко, треба скупатися, - погодилася Марина.

Вони вийшли на берег річки, сіли на пагорб, лагідний вітерець грав завитушками у Марини на голові.

Річкові чайки кружляли над водою. Вони каменем падали вниз і захоплювали своїми дзьобами рибу, потім піднімалися вгору і ковтали її, і знову шукали рибу пролітаючи над поверхнею річки.

Тут крім птахів та їх нікого не було.

- Боже, якщо ти є, то тільки ти міг створити таке ідеальне місце для нас з нею? - Подумав козак.

Петро відкрито милувався своєю обраницею.

Любов, адже, така прекрасна штука, яка змушує під поглядом коханої людини, очі світитися яскравіше зірок, частіше посміхатися, радіти життю. Петро розумів, що цю свою любов потрібно плекати і берегти.

- Як ти красива, Марина, - тихо вимовив він, милуючись дівчиною.

- Так уже красива! Ти перебільшуєш Петро, я звичайна.

- Ні, голубко моя, я це бачу, - сказав він і торкнувся рукою пасма її волосся.

Думки Марини розбіглися в різні боки. Пальці Петра торкнулися її обличчя, вона закрила очі, він притягнув її до себе і їх губи знайшли один одного. Петро притиснув її до свого здорового міцного тіла. Поцілунки їх стали більш частими і солодкими, дихання збилося, серце розривалося і хотіло вирватися на свободу.

У якийсь момент Марина отямилася і відсторонюючись від нього, сказала:

- Петре, ти забув, навіщо ми сюди прийшли!

- Ні, голубко моя! - Посміхаючись, відповів він.

- Тоді пішли купатися! Ти перший, а я за тобою, тільки на мене не бризкати водою.

- Добре, радість моя, - погодився з цією пропозицією, Петро, і став роздягатися.

Марина підійшла до річки, зайшла по кісточки у воду і стала дивитися в бік вечірнього Сонця. А Петро дивився на неї і милувався своєю дівчиною. Чайки, кружляли над річкою, а по небу бігли хмаринки. Вода в річці була прозора і Марині було видно зграї мальків риб, які плавали у її босих ніг.

Що може бути краще теплих літніх днів?

Тільки такі ж або ще навіть краще теплі літні ночі поруч з коханою людиною!

Марина стала прогулюватися по мілководдю, поглядаючи в його бік, милуючись козаком.

Коли вона була маленькою дівчинкою, то сидячи тут на березі часто уявляє себе птахом.

- Марина, про що ти зараз думаєш? - Запитав Петро.

- Про різне!

- Скажи, у тебе є мрія.

- Так, я мріяла у дитинстві бути птахом!

- Ну, це нереально?

- Звичайно, нереально. Але я можу бути нею в мріях.

- Ти хочеш навчитися літати?

- Так! У мріях це зробити легко! Повір мені! Політ мрії так само реальний, як політ птаха! Може колись люди навчатися літати.

- Може бути й навчатися! Кажуть, що дід Панас, зробив з бичачого "мочпуза" пузиря, надув його димом і той полетів, підхоплений вітром.

- Ну, а ти про що мріяв у дитинстві, Петре? - Запитала Марина.

- Стати справжнім козаком!

- Ти і став ним, а що мрієш зараз?

- Марина, кожен козак мріє стати отаманом!

- А що, Петре! Ти можеш стати ким завгодно, наполегливості та вміння тобі не позичати.

Марина кілька відволіклася, побачивши жабу, яка сиділа на великому аркуші латаття. Дівчина дивилась на неї і про щось думала.

Тут несподівано пробіг біля неї у підштаниках Петро і з розбігу шубовснув у воду, піднявши хмару бризок.

- Ой, Петре, ти налякав мене!

- Нічого страшного! Марина йди до мене.

- Я потім! Вода хороша?

- Вода як горілка, навіть краще. Вона чиста прозора, навіть дно видно.

Плавав і пірнав Петро дуже добре.

Спробую я надерти раків, - сказав Петро і попрямував до крутого берега річки.

Один раз Петро пірнув і довго не показувався на поверхні води. Марина почала хвилюватися і готова була кинутися за ним. Але Петро випірнув з води, тримаючи в правій руці великого рака.

- Марина на, лови здобич! - Крикнув він і кинув його на берег.

Рак упав на пісок, піднявся і поповз до води. Марина не дала йому далеко відповзти, обережно взявши його двома пальцями за спину.

- Ого, який величезний! А клешні у нього, які великі! - Вимовила здивовано вона. - Як схопить, мало не покажеться.

- Марина, я тут ще попирнаю, половлю в печерах раків і сомів, а ти збери їх до купи.

- Добре, Петре, ти тільки там обережніше!

- Не бійся, Марина, козак у річці як риба в воді.

І він почав пірнати, і кидати їй на берег раків, невеликих сомів.

Потім Петро вийшов на берег, зібрав сушняк і став розводити багаття.

Марина відійшла подалі від нього, за кущами роздяглася і ввійшла в річку.

Петро бачачи, що Марини довго немає, пішов шукати її. Трохи осторонь на кущах він знайшов одяг її. Потім саму Марину, яка купалася.

Побачивши її він поліз за нею, Марина благала його не підпливати до неї близько, вона була роздягнена.

Але Петра це навіть підхльоснуло, йому захотілося купуватися разом із земною такою русалкою.

І він розмашисто став гребти руками, тому швидко наздогнав її в воді, не давши втекти на берег.

Обхопивши її руками, він відчув гладке пружне тіло. Розгорнувши її до себе, він, сміючись, почав палко цілувати її. На милому личку дівчини з'являлася збентежена усмішка. Втім, сама думка про те, що хтось може застати їх зненацька за настільки інтимним заняттям, лякало її.

Його руки блукали по всьому її тілу, подих у Марини сперло, серце калатало, вона розуміла, що він хоче, і намагалася якось зупинити його.

Але цього не вийшло, Петро був занадто наполегливий, і врешті-решт вона поступилася йому.

Вони стояли по груди у воді, дно було досить рівним, так що Петру було зручно стояти. Марина обвила його стегна своїми ногами, при цьому Петро підтримував її знизу за сідниці.

В ній самій прокинулася пристрасть і бажання, вона поринула в хвилі любові, сама тулилася до його сильного тіла. Так вони поринули в хвилі неземного чисто людського щастя - бути коханою і бути з коханим.

Все було для Марини, як би уві сні, не було болю, не було почуття жалю.

Вона вірила, що серце Петра завжди буде належати їй. Що вона нікому його не віддасть. І це буде тривати вічно, поки вони живуть на землі, поки світять зірки, посміхається Місяць і зігріває їх любов і Сонце...

Тут ми зупинимо мить, котра для закоханих була прекрасною.

Вийшовши на берег, Марина одяглася, а Петро набравши оберемок сушняку, розвів багаттячко і почав готувати вечерю з улову.

Коли Петро на вугіллях спік видобуток, Марина розв'язала вузлик з їжею і вони прийнялися вечеряти.

Сонце хилилося до обрію, тіні дерев стали рости і рости, пора було їм повертатися в село.

І вони поїхали додому, Петро сидів на передку і управляв конем, а Марина забралася на копицю сіна і лежачи дивилася на бездонне небо, де почали проглядатися перші зірки.

Так швидко закінчилися їхні зустрічі, попереду їх чекала довга, тривала розлука.

Незабаром Петро виїхав у Січ, Марина залишилася чекати його в рідному селі в якості нареченої.

До неї сватався Павло Савицький, але вона відмовила йому і по старинці подарувала на згадку великий гарбуз, щоб він зварив з нього кашу і заїв горе відмови цією гарбузовою солодкою кашею.

Все село весело жартувало з цього приводу. Це дуже образило Павла і він затаїв злість на них і особливо на свого суперника Петра.

Коли Петро повернувся живим і здоровим з довгого небезпечного кримського походу і не з порожніми кишенями, а з грішми, вони зіграли весілля.

Все село тоді три дні гуляли з світанку до світанку, славлячи молодих, бажаючи їм народити купу козаків, мати достаток у домі та довгих років щасливого життя.

ОТАМАНСТВО

«Не судіть його люди суворо,
Не так вже він гіркий тут був,
Життя було, як у Сибіру дорога,
Де і кінь би, не витримав, здох.
Все ж він видюжив, витримав, вижив,
Видно стрижень тут був непростий,

Говорили, він стояче пожив,
 Все життя був як круча крутий.
 Не боявся сказати матку-правду
 Сильним світу - від миру цього,
 Калниш мав молодецьку хватку:
 - Він не бив нишком нікого!..»

У невеликій за обсягом повісті про Петра Калнишевського неможливо описати всі події, які відбулися в його нелегкій ратній праці бойового козака розвідника війська запорізького, тут було багато перемог і прикрощів, особливо коли він в боях втрачав найближчих друзів і товаришів. Поступово, але впевнено він зростав як військовий керівник, був сотником, обозним, курінним, суддею...

Коротше кажучи, пройшов Крим, Рим і мідні труби.

* * *

Через багато років, пройшовши важкий і небезпечний шлях воїна-козака в Запорізькій Січі, придбавши, величезний військовий і громадсько-політичний досвід, будучи в поважному віці Петро Калнишевський досяг у середині 50-х років важливого поста в Коші, став військовим осавулом

Калнишевський був завжди прихильником дружби з братнім християнським російським народом, виступав проти споконвічного загального їхнього ворога Османської імперії. При цьому він був послідовним прихильником збереження самостійності і незалежності Січі, ратуючи за те, щоб козаки могли шанувати традиції та звичаї своїх предків.

У виборній посаді військового осавула, Петро Калнишевський був помічником тодішнього кошового отамана, старого Григорія Федорова.

Як свідчить історія, осавул Калнишевський у 1754 і в 1755 рр. брав участь практично у всіх військових компаніях і походах козаків, а також брав участь у депутації козаків, надісланих до Петербурга для «деяких військових потреб».

Він навчився бачити виворіт людей, приховані пружини їх поведінки. Навчився цінувати час, здоров'я, можливості зробити щось добре, значуще в житті.

Головною метою цих депутацій було, щоб виклопотати дозвіл про повернення Запорізьких земель, захоплених агресивними сусідами.

Повернувшись на Запоріжжя в 1756 р., Калнишевський незабаром був обраний військовим суддею, але пробув у цьому званні недовго, близько року, і в 1758 р. знову брав участь у депутації, відправленої в Петербург з тією ж метою, як і попередня.

Але обидві вони з питання про Запорізькі землі не привели до сприятливих результатів, бюрократія та хабарництво були і є стовпами російської державності, вони і нині незнищенні.

Військовим суддею Петро Калнишевський залишався до 1762 р., але на цьому зростання його у Запорізькій військовій спархії не закінчилося.

У січні 1762 року його вперше козаки на всезагальній Раді обрали отаманом Коша. На виборах як це водиться завжди були і прихильники, і опоненти, більше всіх кричав і виступав проти кандидатури Петра, це відомий усім Павло Савицький.

Однак це йому і супротивникам Петра не допомогло, більшість підтримали його кандидатуру. Так Петро Калнишевський вперше отримав з отаманською булавою офіційний титул «Його вельможність пан Кошовий отаман».

(Довідка. Слід пояснити, що часто зі словом «Січ» вживається слово «Кош», а Військо Запорізьке іноді іменувалося Запорізьким Кошем. Запорожці, вживаючи слово «Січ», мали на увазі постійну столицю Війська, а під словом Кош - всю підлеглу їм територію).

Перша зустріч отамана з імператрицею Катериною Другою відбулася у 1762 році.

За усталеною в Російській імперії практиці, серед багатьох іменитих гостей, в вересні 1762 року він був запрошений в палац на коронацію дружини Петра III - Катерини, на користь якої 28 червня того ж року брати Орлови змусили відмовитися від престолу, а потім і вбили колишнього імператора,

Кошовий зібрався в дорогу і взяв із собою козаків які найбільше відзначилися в боях. У їх числі був і полковник Орельської паланки Опанас, по прізвиську Ковпак, відомий своїми походами проти татар.

Коронація проходила в Успенському соборі і була досить багатолюдна.

Коронувалася Катерина з належним в такому випадку блиском, пишно й урочисто.

Імператриці, серед багатьох відомих імен, Надзвичайних і Повноважних послів іноземних держав з їх гучними титулами, був представлений і син простого козака Запорізький Кошовий отаман Петро Калнишевський.

Одягнений він був, як і підіб'є запорізькому козаку в широченні шаровари, підперезані п'ятиметровим блакитним золотим поясом. На тілі у нього була барвиста біла сорочка «вишиванка», зверху сорочки був надітий багатий суконний каптан східного крою і взутий він був у сап'янові чоботи з загнутими носками.

Його зовнішній вигляд з поголеною головою і довгим сивуватим оселедцем закрученим за ліве вухо, різко відрізнявся від усіх присутніх на цьому торжестві гостей. М'яко кажучи, він був тут в тронному залі «білою вороною».

Вичурчений по останній європейській моді, на помаджений і напудрений в білій перуці на голові граф Орлов, який супроводжував імператрицю, представив їй отамана Запорізьких козаків.

Імператриця, була шокована екстравагантним виглядом козака і коли вони з графом відійшли в сторону, сказала неголосно:

- Навіщо ти впустив сюди цього «дикуна», він своїм зовнішнім виглядом розполохає всіх моїх європейських гостей.

- Ваша величність, на півдні країни неспокійно, турки з татарами нас хочуть потіснити, тому нам поки без запорізьких козаків не обійтися, а він дуже впливовий там.

- Все одно, знайдіть на його місце когось по приємніше, від нього кіньми погано пахне!

- Добре Ваша величність, пошукаємо йому заміну!

Ось така коротка розмова відбулася між імператрицею і графом Орловим, одним з фаворитів («едрітов», як жартували запорожці) Катерини.

(Коротка довідка: Любовний роман, точніше інтрижка імператриці Катерини II і графа Григорія Орлова тривав досить довго. Поки інші більш молоді едріти-фаворити не замінили його. Здатний, але ледачий, Орлов мав несамостійний розум. Схопивши на льоту чужу думку, що сподобалася йому, він швидко засвоював суть справи і нерідко доводив цю думку до крайності. Він завжди неприборканий був в прояві своїх пристрастей, любив кулачні бої.

Так характеризують його очевидці. Тож не дивно, що хитра, корислива, далеко не дурна Катерина використовувала його, для того щоб утвердитися на Російському престолі. Політика її чоловіка Петра III і його поведінка викликала у вищому світі Росії велике невдоволення.

Він нехтував російськими звичаями і традиціями, в армії віддавав перевагу німецьким офіцерам. Хитра дружина Петра III, Катерина, навпаки, намагалася здаватися російською жінкою, підкреслювала свою відданість православ'ю, дотримувалася поста, відвідувала богослужіння, заговала з російськими офіцерами, намагаючись залучити їх на свою сторону.

Проти Петра III вона склала зі своїм коханцем графом Орловим змову. Брати Орлови, керуючись своїми корисливими цілями, зуміли залучити на бік Катерини гвардійських офіцерів. У липні 1762 гвардійці Ізмайловського і Семенівського полків, підбурювані Орловим, звели на російський престол німкеню Катерину II.

Петро III змушений був підписати акт про зречення від престолу. Незабаром він був поміщений під варту, а потім був убитий Орловим в Ропше).

Однак продовжимо нашу розповідь про Петра Калнишевського. Хитра, як лисиця Аліса, Катерина II не подала вигляду, що їй отаман не сподобався, вона прийняла козаків. Кошовий отаман з товаришами отримав особисту аудієнцію у новоспеченої імператриці.

Тоді-то і познайомилася Катерина II з полковником Опанасом Ковпаком, якого їй представив отаман як знавця Криму.

І коли імператриці знадобився начальник авангарду для військ, призначених для походу в Крим, вона, згадала щуплого і непоказного полковника з чорними очима, дуже скромно одягненого, але з дорогою татарською шаблею при боці. Катерина дала йому відповідну вказівку, організувати розвідку узбережжя Чорного моря біля берегів Криму. Що він блискуче і зробив.

Під час коронаційних урочистостей Катерина розпорядилася з російської казни послати з Москви до Польщі велику грошову субсидію, приклавши до неї і орден Андрія Первозванного, своєму старому другові й коханцеві Станіславу-Августу

Понятовському, який розглядався нею як надійний союзник і беззаперечний провідник її інтересів в Речі Посполитій.

Такими ж нагородами, землями і маєтками були, як відомо, нагороджені всі учасники відсторонення від влади і вбивства колишнього російського царя Петра III.

Катерина щедро обдарувала прихильників перевороту, вона входила в раж, прагнучи великої влади, а велика влада, як відомо сильно псує людину.

На чергових виборах Запорізької Ради в січні 1763 січовики під тиском москалів вибрали іншого отаман, ним став Лантух по прізвиську Грицько Лопух, а Петро Калнишевський був обраний на іншу посаду в Коші, він став військовим суддею. Це друга за значимістю була посада в Коші після отамана.

У 1763 р. Калнишевський відправився до Києва, де отримав від київського митрополита Арсенія Могилянського ікону зі св. мощами.

У цей час Калнишевський був уже досить багатий, що міг пожертвувати в церкву села Пустовійтівки Євангеліє в окладі, вартістю в 500 рублів.

Зміна отамана москалями багатьом рядовим козакам, та й старшинам не сподобалася, вони дуже болісно сприймали втручання в їх вікові традиції і звичаї. Тому не дивно, що незабаром 1 січня 1765 козаки на всезагальній Раді знову обирають отаманом Коша Петра Калнишевського.

На Раді розгорілася гостра дискусія між прихильниками і супротивниками його призначення на посаду виборного отамана Коша.

Особливо завзято виступав проти Калнишевського з усіх запорізьких старшин Павло Савицький та козаки з його оточення.

Однак, запорожці на цей раз не дивлячись ні на що, в піку москалям, не поступилися своїм традиційним демократичним правом вільного вибору собі отамана.

Вони розуміли, що якщо «голова» не в порядку - «ноги» не йдуть! І від того, хто керує спільнотою людей, залежить багато чого, долі цих людей, їх життя, достаток, здоров'я.

У народі не дарма існувала приказка:

- Військо без вождя, як тіло без душі, а у міцного вождя - міцне тіло.

А Петро Калнишевський був кремін'я людина, а не простий мужик. Тому запорожці, виходячи з військової необхідності, завжди вибирали вождя серед сильних духом і тілом людей.

Таким могутнім вождем як свідчить історія був, наприклад, Іван Підкова, з низових козаків, який був такої міцної породи, що гнув підкови. Ось чому за ним закріпилося прізвисько Підкова.

Про Івана Мазепу французький дипломат Жан Балюз писав так: «Тіло його міцніше, ніж тіло німецького рейтара, і їздець він знаменитий».

Дніпровській Палієвській затор біля лівого берега Дніпра закінчувався так званим каменем Палія, на якому були дві величезні ступні. Народна поголошка приписувала їх знаменитому козаку Семену Палію. Про авторитет і силу цього ватажка-богатиря говорить така деталь. Якщо який-небудь козак у поході допускав помилку, то отаман стягав його з коня і доручав нести свою шаблю. На перший

погляд, це начебто й не могло вважатися покаранням, якщо не враховувати того, що шабля Палія важила не менше ... двох пудів.

Втім, і зараз ця форма виживання держави як великої спільноти людей, теж значна, і вибір голови-президента актуальні як ніколи. Може вони (перші керівники) не повинні гнути підкови, як Іван Підкова, але здоровими бути зобов'язані. Повсякденна робота мозку і тіла, перельоти з міста в місто, в інші країни вимагають, щоб президент великої країни був здоровий в усіх відношеннях. А не як старезний хворий Борис Єльцин або дряхлий від старості Льоня Брежнєв в останні роки їх правління, коли вони робили видимість, що працюють на країну, коли старечий склероз часто переходив у них в природний стілець-понос.

Як співав чудовий співак Висоцький: - Якщо кволий, краще в домовину...

Інакше такий горе керівник занапастить і себе, і людей, і країну.

Таким чином, самолюбних та ще кволих дурнів на гарматний постріл не можна підпускати до влади!

Продовжуючи тему, слід сказати, що, незважаючи на тиск москалів, які за наказом імператриці створили спеціальну слідчу комісію, яка довго вивчала так зване «Діло»:

«Про самовільне обрання козаками отаманом Коша Запорізької Січі Петра Калнишевського», ні ордер (Фільчина грамота) генерал - губернатора Румянцева про призначення кошовим отаманом Григорія Лантуха (по прізвиську Грицько Лопух) не допомогли імператриці.

Савицький з деякими козацькими старшинами почав підливати масо у вогонь, став строчити доноси та писати в Петербург наклепницькі листи, де говорилося, що обраний отаман зрадив імператриці, він, нібито, зі старшинами домовився «вибрати двадцять знатних козаків» і направити їх до турецького султана з проханням прийняти їх під турецьку протекцію. Це була брехня на пісному маслі, тому що Петро Калнишевський як козак старої закваски і християнин був завжди противником бусурманів.

Так вийшло, що доля повернулася до нього своїм обличчям і він всі наступні десять років, аж до нещасливого 1775 року, отаманом Коша запорізькі козаки незмінно обирали саме Петра Калнишевського. Чого до цього, як зазначали літописці, в Коші «з століття століть не бувало».

Цю пілюлю запорізьких козаків підступна імператриця не забула, але за порадою іншого «едріта-фаворита» князя Тьомкіна-Потьомкіна, на час відклала свої наміри про зміщення Петра Калнишевського з отаманства в Коші.

Який із себе був новий «едріт-фаворит» Григорій Потьомкін, який змінив собою ледаря Григорія Орлова, можна дізнатися з «Московських відомостей» від 28 квітня 1760г. № 34, де фігурувало його ім'я як одного з виключених з університету, з формулюванням: «ЗА ЛІНОЩІ І НЕХОЖДЕНИЕ В КЛАСИ».

Про таких, як Григорій Потьомкін говорять: «Рос, ріс хлопчик з пальчик і виріс неукон, дубиною стройовою».

Однак шельма він був великий, що і послужило зростання його кар'єри, при такій же шельмі як Катерина, образно кажучи вони були, як два чоботи - пара.

Пан «Випадок» підвернувся йому, і Григорій Потьомкін опинився в самій гущавині подій. Він супроводжував карету зміщеного імператора Павла до місця його заслання, а трохи пізніше був з Орловими, коли брати за проханням Катерини вбивали російського імператора.

Такий поворот фортуни, Катерина примітила рослого юнака з непропорційною фігурою і обдарувала його 400 кріпаками і дала грошей - 10 000 рублів.

Тоді ж у 1762 році він позбувся ока. А справа була буденна, Григорій Орлов, дізнавшись, що його тезка Потьомкін розвів шури-мури з його бабою - імператрицею Катериною, розлютився і викликав суперника на дуель. Григорій Потьомкін злякався і не став з ним битися на шпагах, оскільки погано володів нею.

Тоді Орлов підкараулив Потьомкіна в темному підворітті палацу, сказавши:

- Боягуз дракий, якщо не вмієш чи не хочеш битися на шпагах, давай на кулаках. Сподіваюся, твоя мужицька харя від мого кулака трісне!

Бачачи, що його оточили друзі графа і йому нікуди бігти, Потьомкін примирливо сказав Орлову:

- Гриша остинь, що скаже Катерина про нас?

- Мене тепер це найменше хвилює, я тобі хочу просто намити пику.

Захищайся!..

І він по орлиному налетів на суперника, добре врізав йому між очей. У Потьомкіна від цього добре поставленого удару посипалися іскри з очей.

- Підлий боягуз, захищайся! - Крикнув Гришка Орлов Потьомкіну.

Той пробував руками захищатися, але граф в кулачних боях був майстер і, минаючи захист, добре врізав Потьомкіну в щелепу. Потьомкін відчув, щось захрумтіло у нього на зубах. Він як міг, захищався від ударів противника, поки той вдалим ударом в підборіддя не кинув його на землю.

Тут пролунав крик брата Орлова:

- Гришка, шухер, караульні йдуть!

Оскільки нікому з них не хотілося потрапити в вартову до коменданта палацу, який би доповів імператриці про цей інцидент, то всі учасники цього поєдинку розбіглися.

Наостанок Орлов пнув лежачого Потьомкіна і сказав тому:

- Вставай, тобі пощастило, шкода у нас у калачників є таке правило - лежачого не бити. Якщо захочеш повторити поєдинок, ласкаво просимо...

І всі учасники цієї події змоталися, в тому числі і Потьомкін, йому не дуже хотілося бути притчею «воязичей», коли б весь двір тільки б і говорив про те, що

йому, як говоритися на Русі, набили морду. Граф був хорошим бійцем і любив кулачні бої, тому знав, як прикрасити обличчя супернику, щоб того не те, що Катерина, рідна мати не впізнала.

Внаслідок цього кулачного поєдинку око у Григорія Потьомкіна розпухло і світило насиченою ліловою синявою. Це був яскравий ліхтар, добре світло, особливо при денному світлі. З підбитим оком Потьомкіну було соромно з'являтися на очі Катерині, тому він попросив племінника А. Самойлова знайти якогось лікаря чи знахаря, щоб швидше позбутися від лілового «ліхтаря» на обличчі.

Відомий тогочасний народний лікар-цілитель Абрам Примочкин, приклав до його очей примочку на траві звіробою, яка викликала сильний жар у Потьомкіна. Око у «ясновельможного» став набухати гноєм. Відчуваючи це, Потьомкін, розв'язавши пов'язку з примочкою і побачивши наріст з гноєм, вирішив прискорити процес оздоровлення і за порадою того ж Самойлова "аглицькой" шпилькою проколов наріст.

Ця ризикована операція обернулася втратою ока «ясновельможного». Так що благородні розмови про те, що він позбувся ока на дуелі, порожня балаканина, просто Григорій Орлов по-мужицькому врізав «ясновельможному» між очей.

Хто такий був після Григорія Орлова новий фаворит імператриці Григорій Потьомкін, можна дізнатися з ходячого серед столичних іноземних дипломатів анекдоту:

«Григорій Потьомкін гордо піднявши голову піднімався у палаці по сходах і зустрів з опущеною головою свого тезку Григорія Орлова якій спускався по сходам..

- Що нового при дворі? - Запитав його Потьомкін.

Орлов підняв на нього здивовані очі й відповів:

- Нічого, тільки те, що ви підіймаєтесь, а я спускаюся вниз!

Щоб глибше зрозуміти психологічний портрет нового фаворита, англійський дипломат Гуннінг казав:

«... Потьомкін, який прибув сюди з місяць тому з армії, де він перебував у всі часи продовження війни і де, як я чув, його терпіти не могли... Він величезного зросту, непропорційного додавання і в зовнішності його немає нічого привабливого. Судячи з того, що я про нього чув, він, здається, знавець людської природи... і хоча розбещеність його відома, тим не менш, він єдина особа, яка має зносини з духовенством».

Треба зауважити, що Григорій Потьомкін не тільки мав зносини з духовенством, але і більш тісні і інтимні зносини з імператрицею, що послужило його такому піднесенню. Таким чином, для когось (козаків) небо було з овчинку, для князя Потьомкіна воно стало в алмазах, нагородах отриманих за Кримську компанію.

* * *

Назрівала війна Росії з небезпечним супротивником Туреччиною, яку підтримала Англія проти Російської імперії, і Катерині довелося проковтнути цю гірку для її гордині пілюлю, і тимчасово вона погодилася з вибором запорожцями Петра Калнишевського Кошовим отаманом.

Росіянам потрібен був тоді вихід до Чорного моря і без підтримки запорізького війська, знання місцевості, уміння воювати з турками та їх союзниками кримськими татарами, в цій війні вони не обійшлися б.

Як відомо в будь-якій військовій кампанії володіти повною інформацією про противника, вже половина перемоги.

Очоливши Запорізьку Січ, Петро Калнишевський уміло веде дипломатичні відносини із сусідніми державами і уникаючи прямої конфронтації з Росією, намагається вести самостійну політику. Він, насамперед, взявся зміцнювати економічну і що особливо важливо продовольчу незалежність Запорізької вольниці від Російської імперії.

Зібравши всіх старшин і найстаріших на малу Раду, він виступив перед ними з такою промовою:

- Козаки, друзі мої, товариші!

По-перше дякую за те, що ви вибрали мене отаманом Коша! Це Велика честь і Велика відповідальність для мене. Я довго думав над тим, як нам необхідно жити у неспокійному світі, де кожний монарх хоче відібрати наші землі, а нас зробити підневільними людьми.

Тому по-друге, друзі, хочу порадити, щоб ми з вами в Січі мало залежали від поставок провіанту з Росії. Пропоную усіх біглих від господарів людей, прибулих до нас із сусідніх країн і турецької неволі, селити у наших селах та хуторах на Вільних землях Гуляй Поля. Пропоную їм дати позичку з поверненням через троє років: коней, худобу, реманент, щоб люди могли у тих хуторах та селах орати землю, сіяти хліб, розводити скотинку. Ну, і коли треба буде, могли виступити зі зброєю у руках проти наших спільних ворогів.

- Отаман, - звернувся до Калнишевського осавул Таран з питанням, - Де ми знайдемо стільки людей і головне інвентарю і худоби?

- Як де! Частину дадуть старшини і багаті козаки. Частину захопимо у турків і татарви, у них коней багато. У мене самого і старшин багато худоби, Яку ми дамо новим селянам, вони потім повернуть нам його з прибутком. Ну, а сміливих людей покличемо приїхати до нас на Січ, на Вільні землі. Я думаю що багато батраків захоче утекти від своїх господарів і прибути до нас.

- Отаман, - подав голос із задніх рядів Сивоконь, - дозволь мені поїхати на Захід до болгар і до Молдови, там я так "агітну", що половина бідних людей приїду до нас, а може ще з Польщі, Нової Сербії і навіть з Буджака.

- Гаразд з тобою, їдь, тільки не попадайся там панам в лапи, а то тебе там закатують.

- Не турбуйся отаман, я там кожную стежину знаю. Як кажуть люди: «Бог не видасть, свиня не з'їсть!»

Після Ради, Петро Калнишевський з писарем Коша, ще раз переговорили з кожним із старшин і заможних козаків і визначили, скільки вони можуть виділити худоби та інвентарю. При цьому вони спільно визначили межі нових сіл і хуторів і закріпили за ними по одному старшому.

Полковий старшина Павло Савицький став строчити в Петербург доноси на отамана, заявляючи, що ніби отаман зрадив імператриці, зміцнює свою владу, хоче стати незалежним від імперії.

Однак поки офіційний Петербург на ці доноси ніяк не відповідав, оскільки назривала війна з турками.

Чутка про вільні землі в Запорізькому краї летіла на крилах орлиних попереду всіх, вона забиралася в найвіддаленіші куточки Росії і сусідніх країн.

І сюди різними шляхами потекли люди, їхали сім'ями, бігли по одинці від своїх гнобителів: дворян і поміщиків, таких як боярина Морозова, або поміщик Плюшкін та інших.

Що-що, а дурнів в Росії, як поганих доріг, тоді було багато.

Самі козаки повертаючись з походів на бусурман, звільняли невільників, які потрапили в полон в результаті турецьких набігів на сусідні країни.

Серед них були люди різної національності, аж до негрів з Ефіопії. Всіх їх розселяли по хуторах і селах, давали можливість їм працювати на себе і на Січ. Вони вирощували хліб, ростили худобу, умільці-ковалі кували для себе не тільки борони і лопати, але і списи, шаблі та палаші.

Іван Сивоконь славно попрацював з агітацією переселення на Заході.

З Молдавії цілими таборами приїжджали молдавани, з Болгарії болгары, з Польщі, Сербії та Буджака прибули збігли бідлахи і бідняки, яких гнобили в цих країнах.

Збереглася пам'ятка, запис писаря Івана Глоби, який за своїми обов'язками записував собі в талмуд (журнал) усіх прибулих на Січ біженців.

Якось до нього привели двох біженців, які прибули аж з-під самого Великого Новгороду. Це були кріпосні Іван та Марія, які втекли від князя Ф.С. Баратинського.

Йому Катерина II за заслуги по вбивстві законного російського царя Петра III подарувала маєток колишнього прихильника царя.

- Як тебе звуть? - Запитав писар молодого хлопця.

- Іване!

- Тезка значити! Мене теж Іваном звуть. Неправду кажуть, що ми Івани, коли матюкаємося, то родичів часто згадуємо, - з посмішкою пожартував писар Коша.

- Я теж згадував, коли князь до моєї Мар'ї приставав.

- Письмовий, читати Іван вмієш?

- Не знаю! Може, вмію, проте ніколи не пробував.

- Значить валянок! - Підсумував Глоба. - А це що за дівчина з тобою?

- Марія, моя дружина!

- Звідкіля ви?

- Що ви запитали?

- Звідки ви (Откуда ви)? - Повторив своє запитання писар, зрозумів, що перед ним біженці, які погано розуміють їх мову. Тому він в таких випадках старався більше вживати російських слів і фраз, втім, так поступала вся козацька старшина на чолі з отаманом Коша, коли вони говорили з москалями.

- Ми з-під Новгороду, з Борового.

- Ну і чого ви так далеко драпали сюди?

- Я був конюхом у господаря, а дружина моя Марія працювала прислугою в панському будинку. При старому господарю нам жити було нічого - можна, а коли приїхав новий, то стало не під силу. Мало, що він обібрав усіх до нитки, так і ще став

приставати до наших дівчат і жінок, щоночі йому в ліжку, бачте, подавай нову дівку. Одного разу він захотів з насильничати над Марією. У ту ніч ми й бігли від нього, прихопивши кращих його їздових коней.

- Цікаво, як це вам вдалося? Піди у господаря стража була.

- Була стража і звір прикажчик, але ми їх обдурили. Мар'я в мене жінка бідова. Коли її привели в опочивальню, вона не розгубилася. Залишившись один на один з напівголим паном, вона спочатку добре двинула його ногою по яйцях, так що той скарлючився від болю, а потім вдарила плішивого пана фарфоровою статуеткою прямо по маківці. Той надовго відключився, потім вона через вікно вистрибнула до мене, і ми вдвох пробралися в стайню. Там я відв'язав двох спритних рисаків, осідлав їх, і ми, прихопивши деякі харчі, поскакали з маєтку.

Поки в маєтку пани розібралися, що до чого, ми були вже далеко.

- Ну, молодці ви, справжні козаки! Я б на твоєму місці тому панові яйця б відірвав разом з його морквиною.

- Попадися він мені, я б так і зробив!

- А ти чув що не будь про запорізький секс?

- Ні, а що це?

- О, запорізький секс - то окрема розмова! Традиційний спосіб злягання для наших козаків, це - лежачи, по-пластунськи, навпомацки в темряві, шукаючи партнерку по примітним бугоркам, до річищ та за специфічним запахом.

- По запаху, це круто! - Сміючись, сказав новгородський біженець Іван.

- Так як же мені вас записати в талмуд прибулих в Січ. Напевно москалі надішлють запит на рахунок вас, чи є побіжні такі в Січі, чи ні?

- Як хочете, так і пишіть!

- Тут треба змінити ваші прізвиська, національність і місце з відкілья ви до нас прибули.

Запишемо вас як Петро і Оксана Півтора-Кожуха (у них на двох з убогих речей півтора кожуха якраз і було).

Ви прибули до нас з Білої Церкви.

Національність вашу з московитів, змінімо на "чучмеків".

- А хіба є така національність? - Запитав здивовано Іван, тобто вже Петро Півтора-Кожуха.

- Не знаю! Живуть чи на землі "чучмекі", чи ні, то хай москалі ламають тут свої дурні голови, - сміючись відповів винахідливий писар.

Так Петро (Іван) та Оксана (Мар'я), стали запорізькими поселенцями і їх з іншими біженцями з Московії відправили жити і трудитися в зимник на річку Айдар, де вони утворили свій невеликий хутір, який дав початок побудови нинішнього міста Старобільська, який став форпостом на кордоні Гуляй Поля.

І таких переселенців на вільні землі Січі переселилося безліч.

По історичним документам, можна судити про це запорізьке «велике» переселення народів:

«Довідка: З 1768 по 1774 рік втекли на Запорожжя 3408 чоловіків і 1496 жінок. Тільки за 1775 рік позначено втікачів - 5374 чол. «Це становить 10% від всіх мешканців Вольностей і половину Всього Війська Запорізького. Люд, що йшов на

Січ перед її зруйнування, сідав за зимівниками, перебувши тутечки, він мав власні зимівники, укладав слободи. Сіромахам найкраще жилося в Січі...

Там у Січі козаки жили й годувались вкупі (разом). Голота скупчувалась по курінням в міжсезоння, коли в зимівниках не було попиту на додаткову робочу силу. Влітку ж більшість голоти, шукаючи додатковий заробіток та харчування, розходилися по зимівниках и наймалися до роботи».

Голоті, сіромахам все ж краще жилося в Січі, ніж бути голодним і гнути спину на поміщиків, які поводитися з ними гірше, ніж з худобою.

Результатом всіх зусиль отамана стала поява в Запорізькій Січі більше 4 тисяч хуторів і 45 великих нових сіл, в яких до 1775 р. проживало близько 50 тисяч хліборобів, скотарів, пастухів та ковалів.

Діяльність Петра Калнишевського і альтернативного ставленика імператриці Катерини II Лантуха, в Коші того періоду, навіки прославилася в народній приказці:

«Як був кошовим Лантух-лопух, то не було хліба не тільки для людей, а й для мух!

А як став кошовим Калниш, то лежав у кожного на столі цілий Книш ».

У Запорізькому Коші побутувала в той далекий від нас час, така гумореска: Їде козак берегом річки, бачить - на мосту засмучений хлопець стоїть, видно втопитися зібрався.

Він питає його: - Ти що робиш?

- Топитися буду!

- Та ти що! Згадай про жінку свою та дітей! Як вони жити будуть без тебе?

- Нема в мене ні жінки, ні дітей!

- Тоді згадай про своїх батьків!

- Нема в мене ні батька, ні неньки!

- Тоді згадай про батька нашого Петра Калнишевського!

- А це хто такий?

- Як ти не знаєш нашого кошового отамана! Тоді стрибай, синку, стрибай!..

Ось такою пошаною славився кошовий отаман Петро Калнишевський, його тоді всі знали і друзі, і вороги. Керував отаман Запоріжжям твердо і суворо, з урядом імператриці і її емісарами намагався ладити, різним «гультям, ледарям» потачці не давав; тому не користувався популярністю серед них. Вони в свою чергу підбивали козаків проти нього, пропонуючи піти від московитів, і перейти під владу Порти, які обіцяли козакам великі пільги.

Під час Коліївщини, деяка частина запорізьких козаків була не задоволена його діями. Це позначилося негайно: коли Калнишевський на Раді 26 січня 1769 оголосив про прийняття ним участі в майбутній Російсько-турецькій війні. В Січі почалися заворушення серед частини козаків, спалахнули заворушення, та такі, що Калнишевському довелося, переодягнувшись ченцем, втекти в Кодак і він повернувся лише тоді, коли Січ заспокоїлася.

Так, що не все було гладко при правлінні Петра Калнишевського, але він уміло, можна сказати дипломатично вирішував спірні питання між козаками.

Петро Калнишевський, будучи досить освіченою людиною, витрачаючи багато сил і часу на військову, економічну і продовольчу незалежність і безпеку Коша, при цьому знаходив кошти і час на розвиток освіти в Січі.

Він розумів, що без грамотних, освічених молодих людей їм не прожити в цьому неспокійному світі. Отаман із козаками повсюдно в старих і нових хуторах і селах будував, відкривав нові школи, стежив, щоб вони своєчасно і в достатній кількості забезпечувалися всім необхідним для навчання дітей: грамотними викладачами, книгами та продуктами.

Вся сфера козачого освіти за наполяганням отамана фінансувалося за рахунок «кошт (грошей) Запорізького війська». При поділі прибутків від торгівлі і військової здобичі частина коштів козаками обов'язково виділялася на школи.

Цікаво було те, що в Запорізькій Січі принципи виховання в школах були побудовані на сучасних демократичних засадах. У школах Коша тілесні покарання були взагалі неприпустимі, заборонені. У Запорізьких школах цінувалося роз'яснення і так зване «самовільне каяття». Вже тоді в школах існувало «курінне управління» - аналог сучасного студентського самоврядування.

Для порівняння можна сказати, що в Англії, дітей в той час нещадно били і карали в школах, за лінощі, недбалість, неслухняність і така форма навчання існувала в «освіченої» Англії досить довгий час, майже до початку 20-го століття.

Будучи сам досить освіченою людиною, любителем книг, знавцем і меценатом мистецтва, Петро Калнишевський невпинно дбав про розвиток культури і духовності. На його кошти було збудовано церкву у Лохвиці, дерев'яну церкву Св. Трійці в рідному селі Пустовійтівці, дерев'яну церкву Св. Покрови в Ромнах, кам'яну церкву в Межигірському монастирі і Георгіївську церкву в Петриківці.

Не шкодував грошей кошовий отаман і на церковні книги, начиння і одяг.

Церкви в рідному селі, де ріс він і виховувався, Петро Калнишевський подарував Євангеліє, опрацьоване сріблом і прикрашене дорогоцінним камінням, на придбання якого пішло 600 рублів. За ці гроші тоді в Січі можна було купити 120 коней.

Неможливо не згадати й того, що козацька пісня, козацькі пісні-оповіді бандуристів, козацька ікона, козацька січова архітектура, козацькі оборонні споруди, є неоціненним надбанням української, всієї різноманітної слов'янської культури.

Козацьке вплив у той час на Україні був настільки великий, що іноземці часом називали тодішніх малоросів-українців «козацькою нацією».

Таким чином, можна сказати, що епоха козацтва, як неординарна і яскрава сторінка української, слов'янської історії, була вписана запорізькими козаками в загальну світову історію.

І її (історію) деяким «окремо взятим придуркам в окремо взятій країні» не вирубати з історії слов'ян ні якої «цензурною сокирою».

Завдяки турботі про церковні справи, Петро Калнишевський залишив у пам'яті нащадків не тільки своє добре ім'я, але і реальний, цілісний, світлий образ, відображений на іконі Січової Покровської церкви.

Так коротко можна підвести підсумки раннього отаманства Петра Калнишевського в Запорізькій Січі.

Ну, а зараз ми з вами, перенесемося в роки попередні захопленню і руйнування козацької вольниці.

Ці роки характерні російсько-турецькою війною, де запорізькі загони, полки та ескадрони внесли свій значний вклад в перемогу.

ЗАПОРОЖЦІ У РОСІЙСЬКО-ТУРЕЦЬКІЙ ВІЙНІ

Російсько-турецька війна 1768-1774 років була однією з серії воєн Росії з Туреччиною за вихід до Чорного і Середземного морях.

До активних дій на півдні, Росію підштовхували й інтереси безпеки країни, і потреби дворянства, які прагнули отримати багатющі південні землі. Розвиток промисловості та торгівлі диктували необхідність виходу до чорноморського узбережжя.

У 1768 році 25 вересня, як відомо, почалася ця обтяжлива для воюючих країн російсько-турецька війна. Вона почалася після того, як у Константинополі турками був арештований посол Росії.

Приводом до початку російсько-турецької війни 1768-1774 рр.. послужив також Балтський інцидент (за назвою містечка Балту, де турки влаштували погром православного населення, яке звернулося за допомогою до російських військ).

Привід приводом, проте, війни починаються не відразу й не раптом. У січні 1763 року тяжко захворів польський король Август III, і в передбаченні його можливої кончини Катерина II і Фрідріх II обмінялися листами з приводу незavidного майбутнього (розділу) Польщі.

Те ж саме робили австрійці та французи, протиставляючи австрійсько-французьку коаліцію російсько-прусської, бажаючи посадити на польський трон свого протеже.

У Польщі з новим ставлеником Росії стало неспокійно, почалося повстання Барських конфедератів проти польського короля. У цьому зв'язку король польський Понятковський 26 березня 1768 звернувся до Катерини з проханням про військову допомогу.

На придушення повстання навесні 1768 р. рушили великі сили російських військ під командуванням генералів Апраксина, Кречетнікова і Прозоровського.

13 червня війська генерала Кречетнікова зайняли після тритижневої облоги Бердичів, при цьому в місті перестріляли не тільки безліч повсталих, але і мирних громадян.

І як це завжди буває в таких військових походах солдати зайнялися мародерством, вони розграбували багатющий католицький монастир Босих Кармелітів.

Війська іншого генерала Апраксина в кінці червня взяли штурмом повсталий Бар.

Війська генерала Прозоровського рушили на Львів і біля містечка Броди завдали повстанцям конфедератам нищівної поразки, після чого війська трьох генералів увійшли у Велику Польщу і оволоділи Краковом.

Козаки в свою чергу з боєм зайняли Балту і Дубоссари, де поклали безліч турків і татар. Коли козацький загін наблизився до табору, бусурмани з криками «Урус шайтан! Урус шайтан!» стали розбігатися. Попереду запорожців скакав здоровенний козак, з чорним довгим оселедцем, це був Нечіпайзглузду. У правій руці у нього була величезна шабля, а в лівій руці він тримав, розмахуючи над головою, «чорну руку зі скарлюченими пальцями». Це було страшне видовище.

Справа в тому, що серед татар і турків ходила легенда про непереможного козацького ватажка, отамана Сірка, який не програв жодного бою з ними.

Високо піднята суха, міцна і жилава рука мертвого отамана була своєрідним прапором козацького війська, вона наводила страх на забобонних супротивників. Про цю руку, так казали запорожці: «Де рука, там і удача». Треба зауважити, що руку отамана Сірка для залякування бусурман козаки робили з підручних засобів, і вона мала страхітливий вигляд, велетенською, помітною ворогам здалеку.

З вуст в уста передавалося з покоління в покоління легенда-оповідь про те, що коли помирав кошовий Сірко, то він говорив запорожцям:

«Хто з вас, хлопці, буде поливати мою могилу на сході сонця, той буде знати стільки, скільки і я... А як піде велика сила на нас, то нехай руку мою відкопають і понесуть вперед війська - ворог сам себе погубить».

(Довідка. Більше 360 років тому запорожці заснували Чортомлицьку Січ(1652-1702 рр.). Громада жила за законами республіки. Тамтешні козаки славились своїми військовими заслугами і у будь-який момент були готові захищати рідні землі від ворогів.

Згідно з археологічними дослідженнями, це був військовий городок на Чортомлицькому Розі. Практично з усіх боків його омивало сім річок. До того ж Січ була захищена глибоким ровом, 13-метровим валом та оснащена баштами. Центром укріпленої фортеці слугував великий майдан, навколо якого височіли будинки старшини. На Січі постійно перебувало від 6 до 12 тис. козаків.

Під проводом Сірка запорожці вперше форсували Сиваш і розгромили ханську столицю Бахчисарай. Звістка про це дійшла до турецького султана. Розлючений Мухамед IV надсилає Сіркові ультиматум, вимагаючи негайно припинити напади і перейти під турецький протекторат. У відповідь козаки склали листа, у якому в'їдливо висміяли могутнього султана.

Цей історичний факт став сюжетною основою відомої картини Іллі Рєпіна "Запорожці пишуть листа турецькому султанові".)

Звичайно рука-рукою, але відвага і вміння перемагати дозволило козакам у цьому поході захопити Балту і Дубоссари. У зв'язку з тим, що російські війська вторглися на підконтрольну турецьку територію, турецький султан Мустафа III у своєму посланні імператриці зажадав, щоб війська під російським командуванням покинули межі султанату, забралися з Поділля, і навіть з Польщі.

Природно такі умови не сподобалися Катерині і тому були нею відкинуті. Після відмови піти з захопленої території 25 вересня Туреччина оголосила війну Росії.

Так зіткнулися лобами дві великі держави, які претендували на спірні території.

Перебуваючи посеред ворогуючих сторін Запорізька Січ не могла залишатися осторонь, їй належало вибрати: з ким дружити, а з ким воювати. При цьому і султан, і імператриця були зацікавлені в тому, щоб професійне запорізьке військо виступило на їх стороні.

У цьому зв'язку Петро Калнишевський зібрав Раду, щоб обговорити з полковниками і старшинами, як бути, що відповісти агресивній німкені-імператриці та амбітному турецькому султану, теж претенденту на їхні землі.

* * *

- Друзі, козаки! - Звернувся отаман до товаришів по зброї з промовою. - У мене два аркуші один від турків, а інший від московітів і обидва з проханнями стати на їхній бік у війни між ними. Яку сторону ми приймемо?

- Звісно отаман, підемо з московітами проти турків! - Перший висловився з цього приводу курінний отаман Головка.

- Що нам добро, то свиням та бусурманам - смерть!

- Отаман! Москалі ж наші браття і християнської як і ми віри, тому краще взяти їхній бік, - підтримав пропозицію курінного морський полковник Мандро.

- Любо козаки! Я теж за цю пропозицію, хоч не поважаю імператрицю. Я голосую за війну на боці московітів, - висловив свою думку піхотний полковник Сидловський.

- Так то воно так, козаки, - здалеку почав свою промову писар Січі, - але я боюся одного. Ну, розіб'ємо ми турків, допоможемо москалям у цій війни, а що буде потім з нами. Бо імператриці не можна вірити, вона після війни з турками, може повернути війська проти нас...

Треба сказати, що писар Січі, в обов'язки якого входило листування з іноземними державами (це був своєрідний міністр закордонних справ) знав закулісні інтриги монархів. Січ у той час вела інтенсивну дипломатичну переписку з багатьма державами. Тому кругозір у писаря був значно ширший, ніж у багатьох козацьких полковників і старшин.

Він був обізнаний з політичних інтриг правителів багатьох держав, зацікавлених у сильному, професійному та безстрашному запорізькому війську.

Запорізька Січ у той суворий час була незалежним острівцем серед жадібних на її землі сусідів. Вона була своєрідним християнським форпостом, що захищав не тільки Україну і Росію, але весь християнський світ від турецько-татарського панування.

У Запорізькій Січі сформувалися, в порівнянні з іншими країнами, демократичні виборні органи влади. Зокрема: законодавчі, виконавчі органи влади, а також суд.

Січ була, по суті, християнською козацькою демократичною республікою, побудованою на демократичних засадах. Це була по суті справи одна з перших демократичних республік у тогочасній монархічній Європі та Азії.

Монархи боялися таких демократичних засад, ревно ненавиділи виборність першого керівника в Січі, розуміли, що такий приклад заразливий для простих людей (звідси бунти і повстання).

Разом з тим великі російські та іноземні воєначальники захоплювалися запорізькими козаками і завжди хотіли мати на своєму боці таких професійних, сміливих, умілих і стійких солдатів.

Тому не дивно, що в Січі приймали послів з багатьох країн Європи та Азії. Це такі країни як Швеція, Австрія, Польща, Туреччина, Росія, Болгарія, Молдова та Кримське ханство.

Запорожці укладали договори і міжнародні угоди з цими країнами, вели переговори з іноземними посланцями та у відповідності з укладеними угодами виступали на тій чи іншій стороні.

До цього слід додати, що багато козаків служили при дворах французьких королів, австрійських імператорів та інших правителів Європи, включаючи Росію, і домагалися там блискучої кар'єри.

Ось така складна політична обстановка склалася тоді в розглянутому нами регіоні. Її (обстановку) добре знали дві людини в Запорізькій Січі - отаман та писар Коша.

- Ну і що ти пропонуєш? - Запитав писаря отаман.

- Нічого! Я тільки висловив свою думку (мнение). Що буде потім?..

- Суп з котом! - Засміявшись своєї жарті, висловився з цього приводу обозний Коша.

- Нічого тут смішного я не бачу! - Відповів серйозно йому писар. - Як би ми після війни не потрапили в суп москалям, як ти нерозумні курчата.

- Що гадає з цього приводу отаман? - Запитав осавул, він завжди при голосуванні тримав сторону Петра Калнишевського, знаючи його великий політичний досвід і авторитет в Коші.

Отаман на хвилину задумався, а потім почав говорити:

- Друзі, козаки! Я теж за те щоб стати на бік братів з Московії. Царі - царями, а браття, християнський народ - братами. Турки наші давні вороги, ми їх давно знаємо. Султан теж заритися на наші землі. Однак, тут писар прав, імператриця російська хитра як лисиця і що буде потім з нами, коли ми гуртом розіб'ємо турків, це невідомо. Від неї можна чекати усього що завгодно.

Але тут, козаки, є одна добра сторона, у нас є можливість поки йде війна між московітами та турками, що німкеня-імператриця не стане чинити підступи проти нас, союзників. Ми тут можемо виграти час і Сич може окріпнути економічно і політично. Це в майбутньому нам допоможе у переговорах з імператрицею. Того цю пропозицію я ставлю на голосування...

При голосуванні козацької старшини утримався один писар, всі інші проголосували за пропозицію отамана.

Таким чином, отаман Коша Петро Калнишевський прийняв пропозицію імператриці Катерини виступити на боці Росії, і в зв'язку з цим змушений був підкорятися її воєначальникам, серед яких були, як розумні полководці, так і відверті кар'єристи, яких козаки обзивали «не злим тихім словом - опудало царя Гороха».

У 1769 р. отаман Калнишевський із запорізьким військом діяв спільно з армією графа Румянцева і відбивав турецькі набіги на запорізькі землі по річці Бугу. У 1770 році, перебуваючи в загоні князя Прозоровського, він діяв з козаками між річками Бугом і Тилігул, роблячи пошуки під Очаковом і Хаджибеем. За ці успішні військові бої і походи отаман Петро Калнишевський отримав у нагороду золоту медаль з портретом Катерини.

Російсько-турецька війна 1768-1774 рр.. викликала діяльну участь запорожців на всіх фронтах, де велися активні бойові дії проти турків. Про те, як хвацьки, зі знанням справи билися запорожці з турками, свідчать численні рескрипти на ім'я отамана Запорізької Січі Петра Калнишевського, нагородами війську, так само як і листами до кошового російських головнокомандуючих, важливість яких засвідчила Найвищими указами сама імператриця.

З князем Григорієм Олександровичем Потьомкіним кошовий отаман Петро Іванович Калнишевський познайомився, коли з 17-ти тисячним запорізьким військом у складі російських військ під командуванням графа Розумовського і князя Прозоровського громив турків і їхніх союзників кримських татар.

Після одного з кровопролитних боїв, коли козаки у всьому своєму блиску показали, як треба бити турків, до нього в польовий штаб завітав сам фаворит Катерини князь Григорій Потьомкін з князем Прозоровським.

Кошовий отаман зустрів високих гостей як прийнято серед слов'ян з хлібом і сіллю при повному параді козачого війська. Отаман зі старшинами на красивому вишитому квітами рушнику підніс дорогим гостям хліб-сіль.

Гості зворушені таким теплим прийомом знаменитих на всю російську армію козаків, з вдячністю прийняли хліб-сіль.

Потьомкін від імені гостей подякував козаків, сказавши при цьому:

- Петро Іванович, ви для нас як батько, спасибі за хліб-сіль. Потім він, звертаючись до козаків, подякував їх за вірну службу, сказавши, що імператриця задоволена ними і відзначила їх подвиги на полі брані високими нагородами.

Козаки по знаку отамана хором кілька разів прокричали:

- Віват! Любо! Любо! ..

Потім отаман запросив високих гостей до хати, сказавши:

- Ласкаво просимо гості дорогі до нас у хату...

Штаб отамана тоді розміщувався в невеликому хуторі, де під тимчасові апартаменти отамана була перетворена порожня хата місцевого багатія, який втік з татарами і турками.

Російські воєначальники обговорили з козацькою старшиною на чолі з кошовим отаманом плани майбутньої військової компанії в тилу ворога, і коли вони прийшли до повної домовленості про взаємодію військ, отаман запросив князів повечеряти з ним.

Оскільки гості нагрянули до нього в штаб як сніг наголову, тому нічого отакого смачненького черговий по кухні козак Неешкаша не приготував.

З продуктами у них тоді було туго, йшла війна. Тому Неешкаша швидко приготував те, що було у нього в запасі з продуктів і те, що було, як говоритися під рукою. А під рукою виявилася тельбух від забитих биків.

Тварин напередодні розчленували на м'ясо, кращі шматки за наказом отамана віддали для годівлі поранених козаків. Отаман та старшини не дуже були вибагливі до їжі і могли зрубати під горілку і сальце все що завгодно, тому Неешкаша не дуже турбувався за старшин, їх козацькі міцні шлунки всеїдні, а от гості це інша справа. Що жеруть (вибачте - їдять) князі Неешкаша не знав, тому подав на стіл їм все, що на його погляд було смачним.

На столі гості, і господарі побачили кілька пляшок горілки, нарізане пластинами сало, домашня копчена українська ковбаса, салати з місцевою зелені, глечики з українським наваристим борщем.

На правах гостинного господаря, Петро Калнишевський широким жестом запросив гостей за стіл, сказавши при цьому російською мовою, яким володів досконало:

- Сідайте, гості дорогі, скуштуємо тим, чим нам Господь послав!

- О, я бачу Петро Іванович тут знамениту козацьку горілку! Приймемо по сто крапель цього божественного напою всередину! – Запропонував князь Потьомкін.

- Прошу вибачення, панове, у нас козаків прийнято самим наливати повні чарки, бо ми обслуговуємо таку як у вас не маємо, та вона нам і не потрібна. Такі звичаї козаків, ми все робимо самі.

- Петре Івановичу, ми шануємо ваші звичаї, - сказав Потьомкін, - розливаючи горілку, як простий козак, - я навіть більше вам скажу, в нашій армії йде добра слава про козаків, багато хто хоче записатися козаками, тому хочу сказати такий тост, дозвольте панове !

- Так, звичайно, говорите, Григорій Олександрович, - підтримав його князь Прозоровський.

- Панове, я хочу підняти цей келих за Петра Калнишевського, кошового отамана батька славного війська Запорізького!..

Князь довго розпинався про доблесть козаків, в ув'язненні, щоб потішити козакам сказав на українському суржику:

- Пропоную випити за те: щоб нам усім їлось і пилося, і щоб хотілось і моглося!

Козаки: Будьмо! - Крикнув Потьомкін...

За столом дружно прозвучало козацьке: Гей!

Отаман підтримуючи тост князя, крикнув: - Жіймо!

Всі за столом відповіли: - Гей! Гей!

Отаман крикнув: - Шануймося!

Всі: - Гей! Гей! Гей!

На закінчення отаман сказав: - Бо ми того варти!..

Під такий хороший спільний тост гості, і господарі випили по чарці горілки, закусили, хто салом, хто ковбасою з салатом. Отаман бачачи, що гості після випитої міцної горілки потягнулися до їжі, сказав Неєшкаше:

- Іван насипай гостям борщу!

- От-от! Налий мені братик борщику, - попросив Потьомкін козака.

Той відкрив горщик з борщем та дерев'яною ложкою-аполоніком насипав їм у тарілки густого наваристого з буряком борщу. Господарі і гості при цьому ще випили по чарці горілки і з апетитом стали їсти борщ, нахваляючи його.

- Петре Івановичу, що у тебе на друге буде? - Запитав князь.

- Печеня! - Відповів отаман і, повернувшись до Неєшкаше, попросив того принести його.

Козак як говоритися із запалу з жару приніс здоровенну сковорідку. На ній присипане зеленою цибулькою нудилося добре підсмажене з тоненькою золотавою скоринкою м'ясо незвичайної форми.

Гості та господарі, випивши ще по чарці горілки, з апетитом накинулися на цей делікатес. М'ясо було незвично смачне, кілька пружне, схоже на дичину або м'ясо (філе) дикого кабана.

Коли гості наїлися і напилися досхочу, Потьомкін, як знатний гурман поцікавився у отамана, що за м'ясо принесли їм на друге. Я хочу порадувати імператрицю хорошим блюдом, вона любить смачно приготоване м'ясо.

Той запитав у Неєшкаші: - Іван, князь цікавиться, що у нас було на друге, можеш поділитися з князем своїм рецептом.

Неєшкаша скромно пом'явся, він був задоволений, що такі шановані гості, князі, високо оцінили його кухарське мистецтво, і він простодушно видав їм свій секрет, сказавши:

- Ну, тут нічого особливого немає! Беремо волові (бичачі) яйця, розрізаємо їх, моїм у воді і на пісному маслі з цибулькою підсмажуємо до рум'яної скоринки. У це і все!

- Козак, виходить, що ми з князем на друге з'їли бичачі яйця! - Жахнувся Прозоровський.

- Ну, так! Волові свіжі яйця! - Підтвердив козак.

- Боже мій! - Князь Прозоровський прикриваючи рот шовковою хусточкою, кинувся з хати і, не витримавши, став, блювати і регати прямо біля ганку (крильця).

За ним вибіг і князь Потьомкін, який теж став регати в куші біля ганку. Так вони довго спорожняли свої шлунки, а потім швидко попрощалися з отаманом і поїхали геть зі штабу Запорізьких козаків.

Отаман, викликавши до себе невдалого кухаря, сказав йому:

- Неешкаша, для чого ти розповів князям про яйця. Ну, сказав б що це м'яке бичаче філе з задньої частини! А то відразу - яйця, та взагалі волові!

- Отаман, ну звідки я знав, що князі не їдять бичачі яйця. М'ясо ми в лазарет пораненим козакам віддали, у мене залишилися одні яйця.

Отаман тут не витримав сам, заіржав від сміху як молодий жеребець, махнув рукою і сказав Неешкаші:

- Ти, козаче, будь ласка не розповідав про цю пригоду козакам, а то у них вид сміху шлунки полопаються.

- Добре, отаман! - Відповів збентежений тим, що трапилося козак.

Однак про цю історію слух дійшов не тільки до козаків, а до самої імператриці. По приїзду князя в палац, вона жартома, запрошуючи «ясновельможного» на трапезу пожартувала, сказавши:

- Князь, козаче Яицкий мій, може замовити нам на вечерю бичачі яйця! Я чула, що ти питав рецепт, щоб мене пригостити. Як вони, смачні?

Потьомкін знітився при цьому і став відмовлятися:

- Заради бога, тільки не це!..

- Мила мілюшечка, Гришенька, мені і твоїх яєць досить!.. - І імператриця, а за нею князь весело сміялися...

Цей курйозний випадок може і відклав в підсвідомості двох впливових князів нехороший відтінок у їх взаємовідносинах, але вони тоді не подали виду, що ображаються на отамана, та й військова обстановка склалася тоді така, що було не для взаємних образ.

Накази і прохання до отамана Запорізького війська з боку воєначальників імператриці надходили самі різні від ділових до поганих і відверто неприйнятних для козаків.

У цьому зв'язку отаман Коша, вислуховуючи розпорядження або прохання російської сторони, коли справа стосувалася святих правил Січі, ігнорував ці деколи нісенітні їх розпорядження.

Так, наприклад, він не дозволив поставити запорозьких ієромонахів у залежність від російських військових священиків, сказавши історичну фразу: «Нахрен лізти москалям у наш монастир зі своїм талмудом!»

Так було, коли запорожці захопили турецьку галеру з рабами неграми вихідцями з Африки, яких турки використовували як веслярів.

Деякі високопоставлені царські сановники попросили продати їм у прислуги екзотичних «арапів».

Але вони отримали рішучу відповідь отамана, який сказав з цього приводу: «... Тут (в Січі) арапів (негрів) нема, і тому знайти неможна жодного, хоч з грішми, хоч без грошей...

Звичаю в Січі у нас нема такого, щоб продавати людей як худобу».

Природно, що така непримиренна позиція отамана Коша не подобалася окремим князям і графам. Вони хотіли купити у козаків екзотичних негрів в якості модної тодішньої прислуги. Хоча мали вже у себе тисячі безправних підневільних кріпаків.

До пори до часу ці графи і князі повинні були терпіти відмови отамана, хоча при цьому нашіптували імператриці нехороші речі на рахунок нього.

* * *

Звідки у козаків запорожців з'явилися негри, які стали потім вільними козаками Коша і добре воював проти турків, ми зараз про це вам розповімо нижче:

Як то раз кур'єр від фельдмаршала Румянцева і генерал-майора Отто Вейсмана прибув у Січ на змиленому коні, його в своїй ставці прийняв сам отаман Петро Калнишевський. Кур'єр передав в руки отаману терміновий пакет, в ньому викладалася пропозиція фельдмаршала провести розвідку по тилах супротивника і на Чорноморському узбережжі. Фельдмаршал побоювався висадки великого турецького десанту.

А «для заохочення козаків червінцями (рублями)», тим, хто піде, фельдмаршал обіцяв допомогти озброєнням і нагородити грошима кожного, скільки їх буде в цій військовій експедиції.

Російські генерали тоді часто билися наосліп і тому їх армії несли значні втрати, як в живій силі, так і у втраті озброєння. Не було у них чітких гарних карт і російські воєначальники не знали театру воєнних дій в районі Чорного моря, Кримського півострова і на Дунаї.

А це було, як ви розумієте, архіважливо в будь-яких бойових баталіях. Російські воєначальники хотіли знати все про противника на передбачуваному театрі військових дій: їх чисельності, оснащеності гарматами, місця "дісклокації" військ противника, які це війська (піхота, кавалерія), хто їх командир.

З нагоди прибуття гінця, отаман Коша, терміново зібрав на Наряду полковників, серед них був піхотний-десантний полковник Яків Сидловський, морський полковник Іван Мандро, прозваний в Січі «морським вовком», і полковник Опанас Ковпак (далекий прапрадід ... легендарного партизана Ковпака часів Другої світової війни).

Калнишевський прочитав їм лист фельдмаршала і попросив всіх висловитися з приводу прохання російського воєначальника.

Першим узяв слово Іван Мандро, він, звертаючись до отамана Коша, сказав наступне:

- Ми маємо на сьогоднішній день 25 морських чайок, з них п'ять нових. Для такого походу вільно можна буде виділити 10-12 чайок.

- Що ж ми можемо з Ковпаком посадити по 50 своїх козаків з фальконетом (гарматою невеликого калібру) на кожен човен, - сказав Яків Сидловський, - хай обозний дасть нам провіант: сухарі, порох, кулі і ядра.

Обозний у відповідь сказав, що згоден дати усе те, що прохає полковник Сидловський. Але при цьому він зауважив, що запасів сухарів і пороху в Коші залишиться мало.

- Що скаже розвідка? - Звернувся отаман з питанням до полковника Ковпака.

Той неспішно доповів, що козаки прибули недавно з розвідки, повідомляють, що турки очікують прибуття галери з новим пашею, на якій турки везуть гроші для яничарів і нукерів (грошове забезпечення солдатам) і що можна спробувати перехопити її в Чорному морі.

Усі присутні на Раді пожвавилися, почувши цю важливу звістку.

А Яків Сидловський промовив:

- Отаман дозволь між ділом взяти на абордаж цю жирну кишеню з грошами.

Від такої пропозиції козаки засміялися.

Кошовий отаман мовчки вислухав полковників. Він, розумів, що відмовити в проханні росіян від розвідувального походу козаків по тилах супротивника не можна.

Такий похід, це не легка прогулянка імператриці після обіду з фрейлінами у літнім саду, це військова небезпечна операція в тилу ворога. Козакам належить важка справа і далеко не проста. Багато козаків можуть скласти свої голови в цьому поході.

В тилу ворогів козакам доведеться битися з переважаючими силами противника. Не дарма ж кажуть, що вдома і стіни допомагають, а козаки там будуть непроханими гостями.

Вислухавши всіх, він сказав:

- Командиром походу я пропоную призначати Якова Сидловського, йому виділити 12 морських чайок з повним екіпажем, провіантом і спорядженням.

Виступаєте, полковник через тиждень, підберіть для походу потрібних вам людей.

Писареві відправити лист за моїм підписом, що ми згодні розвідати сили противника у тилу, але нам треба гроші на лагодження човен, самовари, сухарі і порох з його військових магазинів. Нехай нам усе це терміново шлють. Підрахуй сам скільки усього треба на цю експедицію, проси більше - дадуть менше...

За пропозицією отамана командиром походу по тилах турків запорізькі старшини одностайно призначили «полковника піхотної команди» Якова Сидловського, «як людину заслужену и по цій частині відому».

- Добре отаман, я готовий піти у цю експедицію, - погодився Яків Сидловський, а потім запитав отамана, - а як на рахунок галери з грішми бути?

- Сам на місті зі старшинами вирішиш, атакувати, чи ні! Яків сам знаєш нам завжди потрібні гроші і харчі хороші, - з усмішкою відповів Калнишевський. - Я прошу вас зараз лиш об одному, вийшовши звідси нікому нічого не говорите про похід. Особливо своїм жінкам, секретність повна.

- Ясна річ отаман! - Погодилися полковники.

Хоча кожен з них знав, що їх жінки кліщами уп'юються в них, намагаючись дізнатися, куди збираються чоловіки. Та це й зрозуміло, вони турбувалися про своїх чоловіків, адже нікому з них не хотілося випробувати на собі удовину гірку долю.

Так в Запорізькій Січі почалася підготовка січовиків до походу. Зберігаючи секретність, курінні отамани своїм козакам не говорили, куди вони збираються плисти і навіщо. Відповідали на їхні запитання ухильно, що на цей раз експедиція буде морська і підуть в похід тільки «добри морські знавці, та охочі козаки».

Деякі з вас, друзі, можуть запитати: - Чому Петро Калнишевський запросив прислати самовари і сухарі з військових російських магазинів (так раніше називалися склади)?

Та з тієї простої причини, що там, де будуть зупинятися козаки на відпочинок, розводити багаття буде не можна, щоб вороги не помітили їх. А в винайдених козацьких військових самоварах вогонь всередині самовара горить, тому його здалеку не видно. У них козаки можуть швидко і непомітно закип'ятити воду, зварити на гарячому пару в самоварі яйця та інше.

Гарячий чай з сухарями і буряковим кусковим цукром перша справа для козака, він швидко сили додає. Завжди в торбі у козака був брусочок сала. Треба згадати тут, що кожен козак в запорізькому війську був не тільки піхотинцем, вершником, гармашем, а ще й моряком. Адже Запорізьке Військо робило походи по Чорному морю проти своїх ворогів - турків з давніх пір. Такі походи на морських чайках для них були звичайною справою.

Секретите, не секретите, а перед походом Січ нагадувала розкиданий мурашник. Всюди кудись поспішали козаки, чистили зброю і амуніцію, готували до відплиття чайки.

Потім козаки гуртом дружно по полозах змазаним жиром з берега спустили на воду свої довгі та присадкуваті морські чайки. Їх борти були пофарбовані під колір морської хвилі маслянистої фарбою.

Це робилося козаками для того, щоб морська вода відбивалася, приховувала борта, що робило чайки малопомітними, майже невидимими у морі.

На спущені в річку чайки завантажили провіант, ядра, гармати та інше.

Після чого козаки попрощавшись з рідними та близькими, зійшли на борт. В один човен сідало по 50 козаків, кожен з яких мав шаблю, дві рушниці, боєприпаси і продовольство.

Батюшка Центральної Церкви освятив козаків, отаман побажав їм удачі в дорозі, козаки перехрестилися і мала флотилія чайок вервечкою як каченята за матінкою качкою попливли по Дніпру за головною чайкою полковника Якова Сидловського.

Треба сказати, що таким шляхом запорізькі козаки не раз і не два виходили в Чорне море, де нападали на турецькі галери і прибережні міста та селища. Так що ця дорога була їм добре знайома, та й їх командир полковник Яків Сидловський не раз командував такими морськими експедиціями.

По Дніпру, по своїй території чайки пропливли без яких пригод, однак, попереду перед виходом у море вони повинні були пройти повз двох найпотужніших турецьких фортець, якими в той час були фортеці Очаків і Кінбурн. Знаряддя цих фортець могли запросто потопити всі запорізькі човни.

Тому козаки при підході до фортеця зупинилися в плавнях Дніпра, де вирішили почекати ночі і в темряві спробувати прослизнути повз турецьких сторожів. На всякий пожежний випадок, Яків Сидловський розпорядився загалу прикриття на чолі з Тараном непомітно висунутися до стін фортеці і якщо турки помітять у темряві чайки і почнуть палити з гармат, то його загін повинен буде імітувати хибний штурм фортеці, переключивши увагу турків на себе.

Однак все обійшлося, під вечір небо затяглося хмарами, місцями пішов дощ і чайки безперешкодно пройшли повз фортець. Під ранок, підбравши загін Тарана на узмор'ї, козаки пішли морем, намагаючись триматися ближче до берега.

На прохання фельдмаршала кошовий розпорядився посадити на чайки писарів і малювальників, щоб справити замальовку місцевості, розташування прибережних селищ, зручних бухт, замалювати береги і викласти все це на папері.

Так козаки на човнах неспішно малюючи і записуючи все те, що було сказано отаманом, дісталися морем до Хаджі-бея і там, не дуже далеко від цієї морської фортеці противника, причалили до пустельного берега.

Треба сказати, що козаки по минулим походам добре знали ці місця і не раз зупинялися тут на деякий час, щоб перечекати негоду або ще з якоїсь причини. Таких прихованих, зручних стоянок на березі Чорного моря у козаків було кілька, вони були і поблизу Кафи (Феодосії), Козлова (Євпаторії) і в інших місцях.

Замаскувавши свої чайки, загін Якова Сидловського там простояв кілька днів, очікуючи прибуття посланих на розвідку лазутчиків. Їх переодягнених дервішами раніше висадили на берег в цьому місці.

Треба зауважити, що розвідка Коша була найважливішою, першорядною справою, цьому отаман приділяв особливу увагу. У запорожців в тилу османів під виглядом, дервішів, купців, вуличних продавців, міняв працювали професійні розвідники.

І коли до лазутчика якій працював в тилу ворога з Січі приходили за інформацією козаки, то ніякого умовно знака або кодових фраз, типу: - Продається у вас шафа з турецькими витребеньками, - говорити їм було не треба.

Гладко голена голова і довгий чуб-чубок (оселедець) були характерною та оригінальною прикметою будь-якого запорізького козака. Тому на зустрічі козак просто знімав з себе чалму і по козацькому голому череп і характерному оселедцю «свій» завжди дізнавався «свого».

Посланий дервішем в прибережне турецьке місто запорожець, прозваний Янетурокаякозак, відвідав розташовану поблизу порту крамницю міняйли Назаряна, якій давно працював в тилу на козаків.

Коли вони лишилися самі, козак зняв прикриваючи лису голову чалму і, жартуючи, сказав:

- Привіт лисому від чорта лисого!

- Здорово Янетурокаякозак, можеш свою лису макітру не показувати, сідай чай будемо піти!

За часм від міняйли козак дізнався, що з дня надінь тут очікують прибуття галери нового паші з великими грошами з Туреччини. Усі тут в порту тільки про цю подію та галасують.

Почувши це, Янетурокаякозак заспішив з цією важливою звісткою до полковника. Що-що, але якщо десь світять козакам великі гроші і харчі хороші, то козаки тут як тут. Жартуючи, з цього приводу вони говорили: «Хто з грішми до нас прийде, той без штанів від нас піде».

Полковник, вислухавши донесення козака, зібрав на Нараду старшин, де вони спільно вирішили вийти назустріч турецьким кораблям і атакувати їх.

При цьому частина козаків з двома чайками залишилася біля берега, щоб ті підібрали лазутчиків, посланих раніше в розвідку по тилах супротивника і не повернулися ще з завдання.

Отаману коша Петру Калнишевському потрібні були дані розвідки козаків, щоб передати їх фельдмаршалу.

Розділившись, десять кращих чайок на чолі з полковником Сидловським вийшли у відкрите море, щоб спробувати перехопити турецькі галери.

Повідомлення міняйли Назаряна виявилось вірним, під вечір вони побачили на обрії дві турецькі галери, одна з яких йшла під вимпелом самого капудан-паші Раджаба.

Його флот колись сильно пошарпав флотилію запорізьких чайок. І ось тепер доля знову звела їх на полі брані. Тільки на цей раз впевнений у своїй непереможності Раджабов йшов під своїм адміральським прапором всього з двома кораблями (інші турецькі кораблі вже стояли біля Очакова, чекаючи його), а козацьких чайок було десять, дві з яких могли занурюватися і плисти в підводному положенні.

Однак по чисельності екіпажів (яничар і козаків) сили були рівні. Ці два підводні човна повинні були за задумом Якова Сидловського непомітно підплисти до адміральського корабля. Козаки з цих чайок повинні за допомогою гаків і мотузкових драбин влізти на борт турецького флагмана і захопити плацдарм на кораблі для подальших успішних дій інших чайок.

У вас, друзі, може виникнути питання:

- Що за дві підводні чайки були у запорожців і як вони влаштовані?

Виглядала така чайка козаків примітивно просто. У неї було подвійне дно з баластом на нижньому дні у вигляді морського піску і гальки. Подовжений корпус її зовні і всередині був обшитий товстими воловими шкурами, вони забезпечували герметичність чайок. Над палубою височіла шахта, де перебував командир з рульовим. Шахта забезпечувала надходження повітря до екіпажу при плаванні в надводному і на пів зануреному стані. Рух човна здійснювалося двадцятьма парами весел, герметичних в місцях проходів крізь корпус човна шкіряними манжетами, добре змащені жиром (смазьцем). Для кращого ковзання підводний корпус чайки був теж змазаний смазьцем. Дно було постачено двома стулками (створками). Коли виникала необхідність спливання, стулки відкидалися, і баласт (пісок з гравієм) висипався в море, і чайка швидко спливала.

Зустрівши в морі турецькі галери, на борту однієї з них турки везли пристойні гроші, козаки не здрейфив, а натхнені хорошим кушем, перші атакували кораблі турків, застосовувавши улюблену морську тактику, яка носила гуморну назву «крутити Веремія».

Ця тактика бойових дій на морі проти турецького флоту була розроблена ще їхніми дідами і давала хороші результати. На відміну від турецьких важких, неповоротких галер, чайки козаків були, як уже тут згадувалося, малопомітні серед морських хвиль, швидкохідні і сильніше у вогневому плані особливо в ближньому бою.

Треба зауважити, що флот графа Орлова в Чесменський битві потопив замкнений у бухті турецький флот, використовуючи саме цю тактику козаків, нападаючи невеликими судами на малорухомі великі турецькі кораблі. Їх верткі брандери впритул підпливали до бортів турецьких кораблів і закидали їх запальними бомбами.

(Довідка, У ніч з 25 на 26 червня 1770 року в Чесменський бухті Егейського моря біля узбережжя Малої Азії. Флот графа Орлова в результаті сильного артилерійського вогню і атаки брандерів знищив весь турецький флот. Втрати турків склали 15 лінійних, 70 інших кораблів і 10 тисяч людей).

Згадана вище перевага чайок дозволяла козакам швидко наздоганяти турецькі галери і раптово атакувати їх. При цьому, атакуючи, вони застосовували різні замороки у вигляді «великих і малих вертушок», «бойових вуликів», «грецького вогню» та інших своїх хитромудрих пристроїв.

Деякі з вас, друзі, можуть запитати, що за «бойові вулики» застосовували козаки, нападаючи на турецькі кораблі?

Пояснимо всім допитливим, що це за штука «бойові вулики» козаків. Справа в тому, що улюбленим заняттям пристарілих козаків, що відійшли від військових справ, було заняття бджільництвом.

Ця справа як вони вважали була найбільш благородним заняттям. Відомий в Січі пасічник старий Сивоконь був найбільш знатним в Запоріжжі бджолярем, він стверджував, що трудівниця бджола - це божя комашка, отже, пасічник - «угодна Богу людина».

Це повір'я широко розійшлося по хуторах і селах Січі. Тому багато січовиків, які пройшли через криваві січі, в кінці життя або при пораненні йшли часто рятувати душу не в монастир, а на пасіку, ставши бажаним Богу козаком.

Одного разу Сивоконь вийшовши на пасіку і побачив, що з одного вулика вилетів рій бджіл з новою маткою. Рій причепився за гілку біля тину, на якому сушилися перевернуті догори ногами глиняні гірки. Щоб рій далі не полетів, дід швидко зметикував, як його зловити, він схопив найбільший глиняний глечик (горщик) що висів на тину і зловив в нього новий рій. Щоб бджоли не відлетіли, він закрив шийку глечика папахою і залишив його на столі в літній кухні.

Тут на біду свою нагрянули до діда, непрохані гості - лазутчики степовики. Вони розраховували безкоштовно підкріпитися у діда.

Один з них побачивши на столі горщик накритий шапкою, подумав, що там молоко. Недовго думаючи і не запитавши діда, він зняв з глечика папаху і, перевернувши глечик догори дном, підніс край глечика до губ.

Звідти йому на обличчя (губи, ніс, щоки) вивалився рій озлоблених бджіл. Степняк намагався збити, скинути їх з лиця руками. Ці дії руками озлобили бджіл, і вони злобно налетіли на всіх степовиків і обробили їх так, що через хвилину їх було не впізнати.

Вузькоокі їх очі заплили від укусів бджіл зовсім, так що лице і срака стали майже однаковими. Рій бджіл так обробив непрошених гостей, що ті бігли до самого кордону без оглядки.

Після цього випадку вони ніколи більше до діда за молоком не заглядали.

Так народилося це чисто козацька бойова зброя - «бойові вулики». Дід Сивоконь при першій же зустрічі на базарі, де торгував медом і воском розповів про цей випадок обозному. Той у свою чергу отаману.

З тих пір в гончарних майстернях Січі стали готувати корпусу для нового виду зброї, а бджоларі наповнювали їх живою «горючою» сумішшю, закривали їх сітчастою кришкою, щоб бджоли могли дихати. При цьому щоб бджоли були зліші, підсипали в «глечики» перцю і годували їх спеціальним сиропом.

Однак давайте продовжимо нашу розповідь про морському бою січовиків з турками. Зустрівши в морі турецькі галери чайки полковника Якова Сидловського непомітно, користуючись поганою видимістю на море, наблизившись до супротивника, по черзі почали «шарпати» їх, стріляти з рушниць і гармат, закидаючи галери «запальними снарядами», «великими вертушками» і «бойовими вуликами» .

Укус або настирливе і тривалий дзижчання одного джмеля сильно лякає і дратує будь-яку людину. Тому таке «джмелине шарпання» і на суші, і на морі приносила свої плоди запорожцям. Слідуючи цій тактиці, запорожці раптово наближалася на своїх козацьких «чайках» до турецькій галері або кораблю. Слідував залп з фальконетів і рушниць козаків, який був украй неприємний для турків, відволікаючи їх від управління кораблем і змушуючи ховатися за бортами. Човен козаків тут же зникала.

Турки трохи заспокоювалися, думаючи, що козаки відстали від них, однак через деякий час з протилежного борту з'являлися інші «чайки». Запорожці давали залп і знову спливали за горизонт. Наступні човни підбиралися з корми, і так це «шарпань» тривало довго.

Започаткована козаками така тактика, коли на турецькі галери по черзі і раптово нападали козацькі чайки, стріляючи з носових малих гармат і металевими пристроями, закидаючи на борт турецьких галер горщики «з грецьким вогнем» і «бойові вулики», дуже була неприємна для супротивника.

І ця метушня тривало дуже довго, турки не знали що робити. Закидавши галери запальними снарядами, вертушками і бойовими вуликами, чайки козаків швидко йшли за межі вогню гармат супротивника. На галерах почалися пожежі.

Турки металися по палубі, намагаючись загасити полум'я, «великі вертушки» голосно стріляли, лякаючи, турок, а горщики з бджолами - «бойові вулики» розбившись об палубу, випускали рій озвірілих бджіл. Випущені на волю бджоли боляче жалили яничар.

Раджабов керував діями яничар, кричав на підлеглих з капітанського містка, матюкав їх за те, що вони бояться піднімати «гостинці» козаків і скидати їх в море. Він не розумів, що заважає яничарам підбігти до бомбі і викинути її за борт. І чому вони як божевільні біжать від них, кричачи і махаючи руками і своїми кривими шаблями. Тоді він сам спустився з містка, щоб своїм прикладом показати, як треба чинити в подібних випадках. По дорозі до «бомби» Раджабов зарубав в паніці утікаючого яничара і кинувся замість нього до цього на перший погляд невинного горщика - «бойового вулика».

Коли спітнілий від напруження капудан-паша одягнений у все строкате (треба зауважити, що для бджіл це був дратівливий чинник) нахилився над хитромудрим «гличиком» то негайно був атакований бджолами. Перша бджола вп'ялася йому в праве віко, друга в щоку, третя вжалила в ніс, частина бджіл залетіла під поли його строкатого халата і почали жалити прямо через натільну білизну.

Раджабов заверещав від болю і панічному страху кинувся геть від горщика з бджолами. Проте цього мало йому допомогло, бджоли по його характерному спітнілого запаху і строкатому східному халату знаходили його і жалили, жалили.

На допомогу капудан-паші кинулися вірні слуги, які накрили зверху його іншим халатом. Це трохи допомогло від нападу на нього нових бджіл, але бджоли що залетіли під його одяг, продовжували жалити його. Коли остання бджола пустила свою останню жало-торпеду в сраку високоповажного капудан-паші, він, завиваючи від болю, зник до себе в каюту.

Відбитися від озвірілих бджіл махаючи шаблями було марним заняттям. В результаті такої атаки обличчя покусаних яничар виглядали як великі надуті спермою волові яйця. А у вузькооких яничар набраних зі східних районів Азії взагалі обличчя заплили від укусів диких розлючених бджіл і вони нічого не бачили.

Не встигали турки відійти від першого нападу, як тут знову раптово біля борту турецького корабля з'являлися чергові чайки, і все повторювалося знову й знову. Після однієї з атак на другому судні спалахнула сильна пожежа, незабаром корабель вибухнув, видно в трюмах його везли порох і боєприпаси. Турецький корабель пішов на дно.

Чайки керовані козаками тепер основний вогонь перенесли на головний турецький корабель. Вони його «задовбав» своїми жалючими несподіваними наскоками. Після того, як турки остаточно були збиті з пантелику, деморалізовані, у корми турецького флагмана раптово прямо з води з'явилися два підводні чайки. З них вискочили, як чорти з табакерки, лисі з жмутом чорного волосся посередині черепа страшні на вигляд напівголі розмальовані чорними смугами козаки. Закинувши абордажні гаки та драбини, вони стрімголов підійнялися на корму турецького корабля і стали палити з самопалів і рушниць по яничарам.

Бджоли з бойових вуликів їм не заважали, так як випустивши жало вони гинули, крім того крутий запах тютюну відбивав охоту нападати на тіла козаків будь-яких бджіл і комах.

Така козацька тактика морського бою часто була успішною, так як вона базувалася на відчайдушній хоробрості, сміливості і кмітливості козаків.

Корма флагманського корабля незабаром була захоплена козаками повністю, вони стали тіснити яничар до середини галери. У цей момент з правого і лівого бортів турецької галери з'явилися інші надводні чайки, які таким же «Макаром» пішли на абордаж турецького корабля. Почалася рукопашна сутичка не тільки у корми, а й біля бортів.

Як відомо в рукопашному бою, результат його вирішували завжди молодечтво, натиск, спритність і сміливість. Запорожці були в цьому плані як всі професіонали на висоті.

Результат такої «тяглової» сутички на борту турецького корабля, визначало все і бойовий настрій козаків, і вміле поводження з різною зброєю: шаблями й бойовими молотками: «клепами» і «жвавами» палашами, і важкими сокирами, і гострими, як бритва ножами і кинджалами, в справу йшли також кулаки, удари ногами і навіть головою.

Всьому цьому козацькому «джентльменському» набору: «ламати» і «крушить» ворога, найшлася на турецькому кораблі робота. Як говорили козаки: - За коси руками, а в боки і ребра кулаками.

У кривавій звалищі важко бувало відрізнити своїх від чужих. Тому козаки вигукували час від часу умовний свій бойовий клич.

Старший кричав: - Будьмо!

У відповідь чулося козацьке: - Гей! Гей!

Це дуже бадьорило козаків, вони як би відчували плече товариша поруч і билися з ще більшим лихим нестримним ентузіазмом.

Січа на кораблі була закінчена, коли Нечіпайзглузду на капітанському містку проломив довгим уламком перекладки зламаною щогли голову турецького предводителя капудан-паша Раджаба.

Крикнувши при цьому своїм громовим голосом козакам історичну записану писарем в козацький талмуд фразу:

- Капут паші! Жаба цяцьку (цицьку) йому дала!

Через кілька століть у Велику Вітчизняну війну подібний клич повторився тільки в новій імпровізації наших солдат: - Гітлеру капут! Жаба цяцьку дала!..

Захопивши флагманський турецький корабель, козаки звільнили прикутих до весел негрів, забрали скрині з грошами, обчистили все і вся, занурилися на свої чайки і покинули охоплений вогнем корабель.

Поранених товаришів, серед яких був і полковник Яків Сидловський козаки захопили з собою, а загиблих козаків поховали у братській могилі на пустельному Кримському березі.

Прибувши колишнім маршрутом в Січ, козаки доповіли кошовому отаману Петру Калнишевському про похід, передали замальовки і донесення розвідки, які

потім їм були відправлені фельдмаршалу, а гроші поділили по існуючій в Коші традиції.

Оглянувши «арапів» прибулих з козаками, отаман звелів найбільш сильних і здорових охочих воювати з колишніми їхніми господарями турками залишити в Коші.

Так в Січі опинилися «арапи», яких отаман зробив вільними людьми та за їх бажанням частину прийняв у Січ, а другу частину стомлених рабством людей розселив по селам і хуторам, де вони вільно працювали нарівні з іншими односельчанами.

Ось на цих «арапів» і зазіхнули вельможі які оточували імператрицю. Їм захотілося мати як у царя Петра 1 свого «арапа», щоб «повипендріватися» і дивувати таких же, як вони самовдоволених жирнючих вельмож.

Отаман Коша Петро Калнишевський не поступився традиціями і звичаями вільного козацтва і рішуче відмовив їм у цьому нелюдському проханні.

Цей та інші «гріхи» Петра Калнишевського були в наслідку вписані імператрицею в провину опальному отаману.

Але це було потім, а зараз запорожців закидали проханнями-наказами зробити те-то, виділити козаків для зміцнення таких-то частин, розвідати ще і ще раз тили противника, дати провідників, лоцманів та інше.

Прикладів таких привести можна безліч. Козаки при цьому несли великі втрати в куренях.

Поки козаки були потрібні, Катерина писала на адресу отамана Коша Петра Калнишевського вдячні, хвалебні листи. В одному з таких листів говорилося:

«Государ мій Петро Іванович! Маю честь повідомити вас, пане мій найвищу Її Імператорської величності повеління, щоб майбутньої весни при першій слушній нагоді направити таким же способом, як і той рік, було, на човнах у Чорне море до Дунаю із Запорізького війська козаків, якщо можливо дві тисячі чоловік. Якщо ж за якихось обставин такої кількості відправити не вдасться, то, принаймні, не менше тисячі людей по приїзді на Дунай прибутку б до адмірала Нолісу... »

Далі в листі вказує, що імператриця виділила на спорядження нової Дунайської козацької запорізької флотилії, лагодження чайок, будівництво нових, закупівлю та платню – 10 000 рублів.

Отже, запорожці знову мали здійснити нечуваний за своєю складністю та небезпечністю морський похід. Іншого шляху в Кошового отамана не було, відмовитися в організації такого походу, він не міг.

На старшинській Раді курінні прийняли рішення: почати формування екіпажів, а припасів зажадати у головнокомандуючого князя Долгорукого. Відразу Кошовий викликав писаря та продиктував листа: він просив у князя 40 фальконетів, житніх сухарів із розрахунку на 2000 козаків на два місяці, а також різного вогневого припасу і малих ядер.

Після того, як відповідним листом князь Долгоруков підтвердив, що козаки можуть отримати все з його військових магазинів.

(Довідка: Долгоруков-Кримський, Василь Михайлович.

Брав участь у Російсько-турецькій війні (1768-1774). На князя Долгорукова в 1769 році було покладено охорону російських кримських кордонів. У 1770 р. він змінив П. Паніна на посаді командуючого 2-ю армією. Оскільки кримські татари виступали активними союзниками Туреччини і слали турецької армії підкріплення на береги Дунаю, де йшли головні битви війни, імператриця доручила князю Долгорукову за допомогою запорізьких козаків, які тут знали всі хода і виходи, зайняти Кримський півострів.

14 червня російські війська разом із запорожцями розбили семидесятитисячну армію хана Селіма III Гірея і оволоділи Перекопською лінією; 29 липня, при Кафе, вони вдруге розбили зібране ханом дев'яностоп'ятитисячне військо, чим примусив до здачі кількох міст Криму.

Були зайняті Арабат, Керч, Єні-Кале, Балаклава та Тамань, князь примусив Селіма бігти до Константинополя і возвів на його місце прихильника Росії, хана Сахиба II Гірея.

Імператриця 18 липня 1771 нагородила князя Долгорукова орденом Св. Георгія I класу.

Катерина II нагородила запорізького полковника Опанаса Ковпака іменною великою золотою медаллю за Крим, а Євстафія Кобеляку - золотою медаллю «За службу і хоробрість», без імені.

Кошовий отаман Петро Калнишевський був відзначений найвищою нагородою імперії - орденом Андрія Первозванного, і Катерина II присвоїла йому звання генерал-лейтенанта російської армії.

У день урочистого святкування миру з Туреччиною 10 липня 1775 князь Долгоруков отримав від імператриці шпагу з алмазами, алмази до ордена св. Андрія Первозванного і титул Кримського.

Однак, обманувшись в надії отримати в цей день жезл фельдмаршала, князь образився і вийшов у відставку.

Помер 30 січня 1782. Помер якраз на порозі важливої події, коли Крим увійшов до складу Російської імперії на правах нової губернії - Таврійської.

Фельдмаршалом став не він, а відомий всім фаворит імператриці князь Григорій Потьомкін.)

17 квітня 1772 року Петро Калнишевський знову зібрав курінних і полковників. Треба було обговорити два питання: як розподілити прислані гроші та призначити командира взамін померлого від ран у попередньої експедиції полковника Якова Сидловського.

Старшинська рада вирішила: командиром морського походу призначити сподвижника Сидловського - полковника Мандро, командиром загону прикриття - полковника Ладо.

Через чотири дні чайки Ладо відійшли від пристані. Вони повинні були таємно проплисти по Дніпру, непомітно пройти краєм Дніпровського лиману, висадитися неподалік Кінбурна й чекати підходу полковника Мандро.

Якщо ж запорожці «зчепляться» з турками, то полковник Ладо мав вступити в відволікаючий бій, щоб чайки Мандро без «перешкод» вийшли в Чорне море...

Ми не будемо описувати всі перипетії цього важкого походу, коли шторм розкидав човни і потопив частину козацьких чайок, і скільки їх загинуло в сутичках з яничарами, відзначимо лише, що за цю кампанію Катерина надіслала на Запорізьку Січ чотири великі іменні медалі. Золоті медалі призначалися Петру Калнишевському, Опанасу Ковпаку, Івану Мандро. Четверту медаль, призначену полковникові Сидловському, вручена не було, так як він помер від отриманих в поході ран.

У вересні 1771 року за височайшим поданням імператриці Катерини II для заохочення козаків, вона постановила викарбувати 1 000 срібних медалей із написом «За надані в війську заслуги, 1771».

Запорожці отримали особисту подяку імператриці, вона звучала в перекладі на сучасну мову так:

«Божою милістю Ми, Катерина Друга, імператриця і самодержиця всеросійська і інша й інша. Нашого імператорської величності Низового Війська Запорізького кошовому отаману і всьому війську Запорізькому Наше, імператорської величності, милостиве слово.

Ватажок Другий нашої армії генерал-аншеф князь Долгоруков донесеннями своїми засвідчив Нам, що за всю минуло кампанію підданим Нашим низовим Військом Запорізьким у всіх місцях, де воно за розпорядженнями було і діяло, покладена служба виконувалася з ревнощами і найбільшим старанням.

Ми, завжди, будучи високої думки про підлегле Нам і до служби Нашої старання Низового Війська Запорізького, з таким великим задоволенням приймаємо це підтвердження, яке співпало з Нашими такими надіями, і оскільки є можливість

проявити цього мужньому і сповненому ревності до віри і вітчизни війську монаршої Наше благодоленіє за звершення їм подвиги, засновані і сповнені вірною відданості і благочесті.

Таким чином Всемилоствий Ми, похваляючи нашою імператорською грамотою зазначене Низове Військо Запорізьке, повністю впевнені, продовжувати свою службу воно буде, до Нас і Нашої імперії вірно, старанно і мужньо далі, як у цій проти ворога хреста Господнього війні, поки світу твердого та корисного не досягнемо, так і постійно, для чого якщо вжитися може і завжди з точністю за цими повеленнями лагодитися повинно, які від Нас і Нашим найвищим ім'ям від начальників, довіри Нашого удостоєних, виходять.

Цієї години і монаршій Нашій милості і прихильності до цього Нашого підданого війська не тільки тривати, а й у міру прояву їм услуг, посилюватися будуть.

Залишаємося Ми нині до вас кошового отамана та всього війська, добродіє і прихильні.

Дано в Санкт-Петербурзі, лютого 22 дня 1772 року.

Оригінально власне Її Імператорської Величності рукою підписано так. Катерина».

Крим, кримське ханство в ті далекі роки, та й зараз був для Росії і ласим шматочком і одночасно головним болем.

Кримське ханство було своєрідним форпостом Високої Порти на північному узбережжі Чорного моря.

Після офіційної церемонії отаман запросив князя до себе. Князь передав отаману грамоту імператриці, в якій Катерина під диктовку свого фаворита відписала пропозицію надати допомогу військам князя Долгорукова по захопленню Криму, направивши до нього полковника Опанаса Ковпака з козаками.

Цього полковника Катерина разом з Потьомкіним примітила, коли він був разом Кошовим отаманом на її коронації.

Дорога на Січ від Петербурга займала тоді близько місяця, і послана на початку лютого 1771 грамота була привезена Петру Калнишевському тільки 2 березня.

Кошовий скликав козацьку старшину і, ознайомивши з велінням імператриці, попросив висловлюватися по суті справи. Присутні, знаючи Орільського полковника Ковпака, не висловили жодних претензій, і кошовий отаман наказав «кликати Загальну військову раду».

Забили в литаври, і незабаром близько січової церкви Покрови зібралися запорожці. Вислухавши грамоту імператриці, запорожці вирішили затвердити Орільського полковника Ковпака командиром, а від кожного куреня дати по 14 «охочих козаків» (добровольців).

Похід був досить матеріально забезпечений, а командир російського передового корпусу князь Василь Долгоруков, в який направлялися запорожці, отримав особисто від імператриці вказівку забезпечити розвідгрупу боєприпасами та малокаліберної артилерією (фальконетами).

Полковник Опанас Ковпак із загоном козаків прибув в ставку князя Василя Долгорукова в середині травня 1771 р. і відразу вони були спрямовані вперед російського війська до Перекопу, щоб розвідати сили противника.

Запорожці йшли швидко компактною військовою групою по Дикого степу, коней змінюючи кожну годину. Ця дорога була їм добре знайома, по ній вони ходили не раз і не два. У центрі традиційно рухався обоз, на дворі стояла тиха українська ніч, співали цвіркуни, в небі світив повний місяць, в таку ніч хотілося співати козакам.

Тут комусь колесо наїхало на ногу. Той закричав що було сили:

- Нога-а!..

Козаки почувши це, з гумора підхопили, як їм здалося пісню: - Ех, нога, нога! Ти моя нога, ти відкіля ідеш, ти куди спішиш!.. Ех, нога, нога!

Потім коли вони розібралися, добре посміялися над невдалим молодим козаком, якому придавило колесом пальці лівої ноги.

Попереду і з боків обозу йшли степом потрійні козаці дозори. Це була звичайна тактика січовиків, щоб супротивник до них не зміг би підібратися раптово. Йшли вони знайомої дорогою, як йшли раніше «на божий промисел» їхні діди і прадіди.

Провести величезне російське військо через Дике Поле та ще в червні вдавалося небагатьом.

Досить згадати похід на Київ - князя Василя Голіцина. Коли московське військо, перейшовши річку Конку, ввійшло у Дике Поле, стрільці та німецькі найманці побачили лише випалену горілу степ. Пил, перемішаний з попелом, стіною стояла у щільному пекучому мареві. Йти вперед було неможливо, і, пройшовши за три дні менше дванадцяти кілометрів, князь Голіцин зібрав військову раду, на якій було вирішено відходити.

Вищезазначене сказано для того, щоб була зрозуміла важка і почесна місія, яку імператриця поклала на Орільського полковника Опанаса Ковпака.

Саме від переходу Дикого Поля і несподіваного для супротивника прибуття російських військ до Перекопу і Сиваша залежав успішний результат цієї військової кампанії.

Полковник Опанас Ковпак з козаками, як було домовлено з князем, відірвався від основних російських військ на один денний перехід, щоб розвідати, а при зустрічі з татарами збити їх з пантелику своїм маневром.

21 травня запорожці підійшли до гирла річки Білозерка і звідти попрямували далі на річку Каїрка. Сховавши на березі річки під прикриттям двох сотень козаків обоз, полковник Опанас Ковпак з іншими козаками рушив глибше в тил противника. Перед ним було поставлено завдання з'ясувати, де знаходяться головні сили кримського хана, скільки їх, взяти язика і по можливості з'ясувати ворожі задуми.

Щоб полегшити завдання російським військами з узяттям Перекопу.

Майже безшумно, низько пригнувшись до ший коней, запорожці полковника Опанаса Ковпака просувалися по густо зростаючій тут траві, щоб розшукати і полонити супротивника (взяти язика).

Але марно: слідів супротивника Ковпак не знайшов, хоча за два тижні обшукав майже все Дике Поле.

Так він і доповів генералу Прозоровському: шлях до Перекопу відкритий, - додавши при цьому, що колодязі з водою цілі, і трави для випасу коней і биків на привалах буде достатньо.

Таким чином, першу частину свого завдання полковник Опанас Ковпак вирішив: козаки без втрат привели російське військо до стін фортеці Перекоп.

Князь Прозоровський, а за ним і князь Долгоруков підійшли до Перекопу у другій половині дня 11 червня, де їх чекали козаки полковника Опанаса Ковпака.

Фортеця Перекоп була досить грізним бастионом, з товстими високими кам'яними стінами і ровом значної глибини.

Оглянувши фортецю, князь Прозоровський попросив козацького полковника розвідати підступи до фортеці і виміряти глибину рову, через який військам необхідно було перейти, щоб дістатися до стін фортеці.

Полковник Опанас Ковпак послав уночі козаків-пластунів з осавулом Кобелякою на розвідку, Козаки непомітно для супротивника спустилися в рів і виміряли його глибину, вона виявилася значною, завглибшки в шість сажнів (близько 13 метрів).

Бачачи таку справу, князь Прозоровський зібрав старших офіцерів, щоб засудити план операції з узяття цієї фортеці. Коли офіцери висловили свої думки з штурму фортеці, присутній на нараді Орільський полковник Ковпак здивував усіх тим, що запропонував не лізти на рожен сходу на стіни фортеці, погубивши при цьому половину своїх солдатів, а взяти її спочатку в кільце, відрізавши підвезення води, боєприпасів та харчування гарнізону фортеці.

Князь схвалив план полковника, війська обійшли фортецю, відрізали її з усіх боків, припинили постачання з тилу боєприпасів і продовольства, і вона перестала виконувати свої функції передового форпосту, який закривав шлях на Кримський півострів.

Запорожці рушили знайомою дорогою на Сиваш, а головний корпус князя Долгорукого в ніч з 13 на 14 червня атакував Перекоп не в лоб як пропонували деякі офіцери, а з тилу, з боку моря.

Тим часом розвідгрупа Орільського полковника Ковпака за Сивашем зіткнулася з кінним загоном ворога в 300 шабель. Татарська кіннота, не витримавши удару, відступила, залишивши в руках запорожців полонених, від яких козаки дізналися, що цей передовий загін був авангардом ханського війська в 30 тисяч шабель, які поспішали на допомогу обложеному Перекопу.

Хан збирався вдарити з боку моря в розріз між військами Прозоровського і Долгорукова, таким чином відрізати авангард Прозоровського і скинути його в Сиваш. Це було цілком здійсненне завдання, оскільки сили противників за чисельністю були рівні.

Але на шляху хана встали запорожці, які змогли затримати його авангард, потріпати його, а головне – вчасно повідомити князя Долгорукого про підхід головних сил хана до фортеці Перекоп.

Князь Василь Долгоруков, дізнавшись від козаків про це, наказав сурмити тривогу. Заспівали труби та ріжки, затріщали барабани, і коли показалася орда,

головний корпус російських військ, перебудувавшись, був уже повністю готовий у всеозброєнні зустріти ворога.

Російські війська за порадою полковника Опанаса Ковпака були побудовані по запорізькому зразку. Війська утворили собою підкову (півколо), увігнутою стороною до супротивника. Попереду встала найбільш боєздатна піхота, прикривши собою велику гарматну батарею, а на флангах - драгуни і за ними піхота.

Побачивши козаків і припускаючи, що це авангард наступаючих царських військ, хан вирішив знищити ворожий загін і, увірвавшись на хвосту козаків в розташування російських військ, розчленувати і розгромити їх розділені частини, і тим самим деблокувати Перекоп.

Розігнавшись в галоп, орда хвацьки помчала за козаками і, здавалося, стала наздоганяти їх.

Скачуючи серед передового загону козаків полковник Ковпак, оглядаючись на орду, яка гналася за ними, знайшовши момент, змахнув шаблею і крикнув козакам умовний сигнал:

- Будьмо козаки!

Козаки дружно відповіли:

- Гей! Гей!

І раптово для противника вони розділилися на два крила, і стали скакати за фланги бойового порядку російських військ, відкриваючи розташовані навпроти орди гармати.

Хан зрозумів, що попався на запорізькій виверт, і наказав відходити, але було пізно грянув картечню перший залп, за ним другий, третій.

В пекельному диму розривів ядер змішалось все: коні, люди, летіли тіла, голови, іржали коні, скидаючи з сідел сідоків, атака орди захлинулася у власній крові.

Тоді запорожці, козаки вдарили по орді з боку, внісши сум'яття в орду, частина татарської кінноти вимушена була повернути, тут на неї напала російська кавалерія. Орда як єдине ціле військо перестала існувати. Залишки тридцятитисячній ханської армії стали невеликими групами рятуватися втечею, намагаючись проскочити між озерами.

Але і тут їх дістали запорожці які знали всі ходи і виходи.

У донесенні на Січ кошовому отаману Петру Калнишевському полковник Ковпак, так описав ці події: «... атакувати всі їхні сили не могли, однак до 1000 чоловік вбили, а решт, де й хан Кримський був, за 30 верст до Кам'яного моста гнали. 15 числа два паші, які командували військом втекли до Перекопської фортеці...»

Таким чином, Орільський полковник Опанас Ковпак з козаками своїми порадами і знанням місцевості і тактики орди, допомогли зберегти життя з десятків тисяч російських солдатів і офіцерів. Втрати були б неминучі, якби, за російською традицією, генерали пішли на штурм Перекопської твердині в лоб.

Розбивши війська кримського хана у Перекопу, шлях російським військам на Крим був відкритий, реальної сили в хана вже не було - ворог був повержений не тільки фізично, але й морально.

На наступний день, 16 червня, Орільський полковник Ковпак отримав наказ князя Прозоровського відрядити загін козаків на євпаторійську дорогу на пошук води, провіанту та випасу для коней і биків. Що козаками було і зроблено.

Як писав Петру Калнишевському в своєму донесенні на Січ Опанас Ковпак, на наступний день він з загоном запорожців пішов у напрямку Козлова (нині курорт Євпаторія). В кінці своєї депеші полковник ремствував, що бій був великий, а видобуток малий.

Козаки мріяли пограбувати ставку кримського хана в Бахчисараї, проте їх направили на Кафу (Феодосію).

Друга депеша Петру Калнишевському Орільського полковника була датована 20 липня 1771 року. Опанас Ковпак писав з табору у Карасьова, тобто з Каразбазара. Він доносив, що запорожці йшли, не зустрічаючи опору, за ними рухався корпус генерала Броуна, який змінив князя Прозоровського. Місцеві жителі просили схилити хана до миру.

Тим часом весь загін запорожців скакав до головного гнізда работоргівлі - морський порт і фортецю Кафу (Феодосію). Цей морський порт користувався поганою славою у запорожців, оскільки саме звідти вивозили в рабство захоплених в полон їх сестер і братів. Тому злість на це прокляте в народі місце була в козаків превелика. Вони готові були стерти Кафу з лиця землі.

Спека стояла страшна, пил, змішавшись з потом, застеляв очі і, не доходячи до Кафи тридцяти верст, полковник Опанас Ковпак вирішив дати своїм козакам три дні відпочинку.

Місцеві жителі і ханські аскери рятуючись від козаків поховалися в Кримських горах. Перелякані ханські аскери активності не виявляли. Щоб викурити їх звідти полковник Ковпак вночі послав у гори загін своїх козаків. Козаки обережно, де треба по-пластунськи підповзли до табору супротивника, і атакували їх.

На світанку загін козаків радісний повернувся з багатими трофеями, втративши двох запорожців убитими і двох пораненими. Козаки взяли 30 полонених, пригнали 285 коней, 214 голів худоби, захопили на 2000 рублів різного майна.

Це були споконвічно запорізькі трофеї.

Проте, дізнавшись про це, князь Василь Долгоруков наказав усіх полонених, коней, худобу і майно - повернути хану, з яким він уже вів переговори на укладення вигідного для Росії миру.

Для запорожців це був удар нижче пояса, так як що немає здобичі, то вони не визнавали перемогу над ворогом повною. Так поступали діди їх і прадіди, коли поверталися з «божого промислу».

Кафу союзники вирішили поки не брати, а виманити з неї супротивника (як це було під Перекопом), розправитися з ним на відкритій місцевості, після чого місто само підніме білий прапор.

28 червня вся Друга армія і гарнізон Перекопу, - зібралися біля Кафи.

Як і припускав Орільський полковник Опанас Ковпак, противник, не витримавши, вийшов з міста, і за три версти від нього намагався атакувати кіннотою союзного війська. Але, коли Кафський паша отримав донесення про підхід частин князя Долгорукого, він наказав відступати.

Бачачи це, запорожці і донські козаки, вдаривши з флангів, хотіли відсікти відступаючі війська, але ворога було багато, і задум не вдавсь, хоча противник і зазнав значних втрат.

Велика частина ханського війська увійшла в місто, ворота зачинилися, міст був піднятий, і фортечна артилерія відкрила вогонь.

І тут знання навколишньої місцевості, і розташування батареї супротивника дозволило полковникові Ковпаку запропонувати свій план нанесення першого удару по фортеці.

Він запропонував князю підняти на безіменну висоту, яка височіла над фортецею, гармати і розстрілювати лежачий як на долоні порт.

Князь зробив відповідне розпорядження пушкарям, і солдати потягли стовбури і лафети на гору.

Там гармати зібрали, підтягли вгору на мотузках боєприпаси, і батарея відкрила вогонь по місту.

Населення і гарнізон у паніці кинулися спасатися в порт, намагаючись сісти на кораблі.

Після влучення однієї з бомб у пороховий льох супротивника пролунав оглушливий вибух, опір гарнізону Кафи було придушено, лише рідкісні гармати огризалися в фортеці.

Тоді князь Василь Долгоруков наказав перенести вогонь на порт. Ядра стали рватися біля причалів кораблів, частина з них потрапляла в борти і на палубу, виникли пожежі.

Це удар по переповненим судам повалив супротивника у відчай.

Князь Долгоруков, вирішивши припинити безглуздий опір, наказав французькому генералу на російській службі маркізу Сент-Марку йти в місто в якості парламентаря.

Той з білим прапором у правій руці, сміливо пішов до воріт фортеці, але коли маркіз наблизився до воріт, зі стіни прогрімів два мушкетних пострілу, і парламентар упав мертвим.

Оскаженілий загибеллю маркіза князь наказав почати тотальне бомбардування: у місті і в порту спалахнули численні пожежі, горіли будинки і кораблі, що стояли на якорях біля причалу.

Бачачи таке положення сам паша, велів відкрити ворота і він разом зі своїми вельможами в супроводі грецьких, арабських і турецьких купців, вийшовши за ворота, склав на землю свій бунчук і булаву.

Кафа пала.

Але столиця ханства - Бахчисарай поки не був ще зайнятий російськими військами. Князь Василь Долгоруков розумно поступив, він спочатку пішов на Кафу і примусив її до здачі, залишивши осторонь столицю ханства, як би на десерт. Оскільки порт Кафа була місцем, куди турецький флот міг би в допомогу ханові висадити свій десант і ситуація російської армії значно ускладнилася б.

* * *

Забігаючи вперед, слід сказати, що ця військова кампанія і інші, послужили тому, що в 1784 році Сенат Російської імперії ратифікував указ Катерини II, і Крим офіційно увійшов до складу Російської імперії.

Шагін Гірей змушений зректися ханського престолу. З солідною довічною компенсацією (пенсією) він оселився зі своїм гаремом в центрі Російської імперії.

Однак хану в Російській імперії якось не по собі жилося, чужа країна, вдачі і звичай. Він тоді просив імператрицю дозволу вирушити до Стамбулу, а звідти - в Мекку, вклонитися гробу Пророка.

Катерина була не проти від'їзду Гірея, вона-то знала, що чекає колишнього хана в султанському дивані.

Так воно і сталося: після приїзду хан отримав від султана чорний шовковий шнурок, і кат негайно знайшов йому застосування...

У битві при Кафе запорожці здобули три прапора супротивника і булаву, які були передані командувачу корпусом.

Князь Василь Долгоруков обіцяв Опанасу Ковпаку приєднати запорізькі трофеї до інших, та при цьому вказати, що ці трофеї взяті запорожцями, щоб імператриця знала про подвиги козаків запорізького полковника.

За всю кампанію, йдучи попереду російських військ, запорожці втратили небагато козаків убитими, оскільки воювали грамотно і берегли за вказівкою Петра Калнишевського своїх козаків. А користь усьому війську принесли чималу: без втрат провели через Дике Поле, брали участь у боях, допомогли розвідкою, з водою і провіантом, із випасом для коней і худоби і т.д.

Кримський хан з їх допомогою був розбитий під Перекопом і відбув до Стамбула на кораблі просити допомоги в султана.

Бахчисарай, Балаклава, Бельбек, Єнікале, Козлов і Судак здалися без опору, скрізь стали російські гарнізони. Крим став російським.

А що ж запорожці?

Вони залишилися начебто не при справах, стали не потрібні.

Князь Долгоруков викликав запорізького полковника Опанаса Ковпака до себе, сухо подякував за службу і ... направив далі на Кінбурн.

Однак князь, пам'ятаючи про заслуги запорожців у своєму окремому рапорті, доповів імператриці про подвиги запорізького полковника і його хороброго осавула.

Катерина II нагородила Опанаса Ковпака іменною великою золотою медаллю за Крим, а Євстафія Кобеляку - золотою медаллю «За службу і хоробрість», без імені.

(Довідкова біографія запорожця Опанаса Ковпака.

Він потрапив на Січ юнаком, як і такі запорізькі козаки, як Сидір Білий, Захарій Чепіга та Антін Головатий.

Опанас був призначений в Шкуринський курінь, там служив «чесно, вірно и сумлінно», за хорошу службу був обраний курінним.

На річці Орелі у Опанаса був чудовий зимівник, стада і майно.

Але в 1769 році, коли татарський хан вторгся в запорізькі межі, все майно і худоба полковника загинула. Повернувшись з походу, полковник Опанас Ковпак відновив садибу, завів худобу і пасіку.

Коли генерал Текелля громив Січ, та ограбив січову церкву Покрови, Орільський полковник Ковпак заліковував рани в своїй паланці.

Йому вдалося, користуючись впливом в придворних колах, через князів Долгорукових, - придбати садибу у повну власність.

Коли ж запорожці з Січі пішли по світу, Орільський полковник поселив їх на своїх землях, заснував село Опанасовку, на свої кошти побудував там церкву і школу.

Запорізький лицар був дуже побожним, совісним і добрим, співав у церкві, побудований на його кошти, і тихо помер серед своїх побратимів. Садба Ковпака ще довго існувала і без нього, де жили його родичі.)

Що цікаво, іменну медаль отримав і бойовий товариш полковника Опанаса Ковпака по Криму, тоді ще осавул Матвій Платов. Він знаменитий тим, що відрізнився в боях у Перекопу, на Арабатській стрілці та при облозі порту Кафе.

Він герой Ізмаїла та Італійських походів Суворова, в наслідку граф імперії та генерал-лейтенант від кавалерії, якого Наполеон в 1812 році оголосив своїм особистим ворогом, оскільки той сильно пошарпав відступаючу з Москви французьку армію.

Так щоб і хто не говорив, намагаючись як німецький лжеісторик Герард Мюллер, спотворити (искажить) історію козацтва, це нікому не вдасться, запорізькі козаки скрізь відрізнялися військовим професійним, лихим, сміливим, новаторським мистецтвом воювати.

З вище викладеного можна зробити висновок, що заслуги козаків запорожців, і їх отамана Петра Калнишевського в російсько-турецькій війні були незаперечні.

Кошовий отаман Петро Калнишевський був відзначений найвищою нагородою імперії - орденом Андрія Первозванного, і Катерина II присвоїла йому звання генерал-лейтенанта російської армії.

Судячи з цієї та інших позитивних характеристик військових дій козаків, які проглядаються за витіюватістю наведеного вище листа імператриці, ніщо не повинно було б затьмарити відносини Запорізької Січі з Російською імперією, та ні ...

Слід зазначити, що у всіх цих баталіях відношення командувачів російськими армія до козацьких військ, включених до їх складу, було як до найманих професіоналах (іноземних легіонерів), їх першими кидали в бій на найнебезпечніших напрямках, не рахуючись із втратами. У зв'язку з цим згодом втрати вбитими і пораненими серед особового складу козаків були величезні.

Тактика «лобової» атаки, яку особливо любили іноземні генерали (зокрема такі як Вейсман фон Вейсенштейн, Отто Адольф Вейсман та інші): красиво, під фанфари, з барабанним боєм на весь зріст йти під гармати на оборонні укріплення супротивника, була чужою козакам. Атакуючи таким лобовим чином, російські війська серед яких були і козацькі частини, несли величезні втрати в живій силі.

Голос козаків по тактики бою в прийнятті рішень іноземними генералами часто не приймався в розрахунок.

Козаки вміли малими силами перемагати. Однак найманим генералам потрібна була перемога будь-якою ціною, щоб отримати підвищення по службі, хрести, медалі, отримати маєтки в Росії і кріпосних селян.

Завдяки знанням місцевості, вмінню козаків знаходити у ворогів слабкі місця, російські війська спільно з козаками протягом порівняно короткого часу розбили турків і татар, окупували Крим, змусивши Ногайський орду здатися і перейти під патронат імператриці Катерини II.

Корпуси генералів Каменського й Суворова, в складі яких були козачі загони перейшли Дунай, очистили від ворога Бабадагскую область, зайняли місто Базарджика, а 9 червня розбили турків біля Козлуджи. Слідом за передовими цими корпусами перейшли на лівий берег Дунаю головні сили Румянцева (у Сілістрії, Туртукая і Гуробала).

Успішні бої в Криму, на Дунаї і на Балканах. В результаті спільних дій всіх армій які діяли на півдні, де не останню роль відігравали козаки, турки запросили перемир'я з Росією.

У свою чергу становище російської армії було важким. Не вистачало боєприпасів і озброєння. Катерина II бачила вороже ставлення Австрії та Франції до конфлікту, на півночі назрівала нова війна зі Швецією. Потрібно було терміново укласти мир. У результаті важких переговорів 10 липня був підписаний Кючук-Кайнарджийський мирний договір.

Туреччина виплатила Росії військову контрибуцію у порядку 4,5 мільйонів рублів, а також віддала північне узбережжя Чорного моря разом із двома важливими морськими портами.

* * *

Таким чином, як свідчить історія, козаки брали участь у всіх російських військових компаніях 68-75 років, однак як правило, у звітах царських генералів вони не фігурували, тому їх і не шкодували, загони козаків попадали в підпорядкування до російських піхотних начальників, більшість яких були на вербованими іноземцями.

По закінченні російсько-турецької війни 1768-1775 років всі обіцянки і подяки імператриці і її високопоставлених наближених і фаворитів, на адресу запорізьких козаків були ними забуті.

В кінці війни ніхто з російських вельмож так і не подбав про тих, кого вони раніше за хоробрість і мужність звеличували до небес, ніхто не надіслав жодного листа і ні копійки на відшкодування збитків, яких зазнали запорожці за три роки їхньої військової служби, втрату суден, майна та артилерії.

Тут зіграло велику роль те обставина, що Запорізька Січ втратила своє колишнє значення бути прикордонною вартою на півдні Російської імперії.

Крим був окупований. Турки, зазнавши поразки на Балканах і Дунаї, уклали мир з Росією.

Світ змінився і отаман Коша Петро Калнишевський розумів це, але все ждесь у глибині своєї душі він сподівався на краще, справедливо вважаючи, що раз запорожці підписали в 1734 році договір з Російською імперією на володіння своїми землями, то на них ніхто не буде претендувати.

Однак імператриця не забула гірку пілюлю, яку її піднесли січовики на початку війни, коли ігнорували призначення її ставленика Григорія Лантуха на посаду отамана Коша і вибрали отаманом - Петра Калнишевського.

Імператриці стали непотрібні вільні волелюбні козака з виборними органами влади, які за короткий термін 1768-1775 років зуміли вирішити свою продовольчу проблему, економічно зміцніли, мали свою добре навчену армію, оснащену сучасною зброєю і здатну вплинути на співвідношення сил цьому важливому для Росії регіоні з виходом до Чорного моря.

Тож дні Запорізької Січі були пораховані. Катерина вирішила скористатися новим після переможної війни розкладом сил, коли запорожці були практично в оточенні російських військ, щоб назавжди покінчити з козацькою вольницею, де козаки самі собі обирали отаманів і кожен міг висловитися на Запорізькій Раді все що хотів і вважав за потрібне сказати. Таке їх вільнодумство обурювало Катерину найбільше, оскільки підривало її монаршу єдиноначальну владу.

З тих пір свобода слова для Росії стала, як голос волаючого в пустелі. Вона не визнавалася монархами і диктаторами всіх мастей, вони свободу тиснули і тиснули, заганяли в тюрми і табори.

Приводом для такого рішення імператриці послужили також численні народні повстання в імперії, серед яких було і повстання Пугачова, в якому не брали участь запорізькі козаки. Імператриця, боячись того, що повстання перекинеться на Запоріжжя, це і підштовхнуло її на прийняття рішення ліквідувати Запорізьку Січ.

Треба сказати, каталізатором серії повстань в Російській імперії в середині XVIII століття послужили маніфести імператриці щодо остаточного закріпачення селян і позбавлення їх навіть найменших прав перед дворянським станом.

Найбільшим з них було повстання під проводом Омеляна Пугачова, що почалося у вересні 1773 року і закінчилося в січня 1775 року стратою ватажка.

Основною силою повстанців було яйцькі козаки, до яких в ході бойових дій приєднувалося неросійське населення (калмики і башкири), а також селянство.

Селянська війна вибухнула під час російсько-турецької війни, внаслідок чого імператриця була дуже стурбована цим положенням, їй доводилося відволікати значні сили на придушення повстання.

Як відомо на початку повстання Омелян Пугачов здобував перемогу за перемогою, їм були взяті Казань, Саранськ і навіть Пенза.

Росія, ведучи обтяжливу війну з турками, була на межі катастрофи, пройди Пугачов трохи далі, він би загрожував Москві. І якби Пугачов переконав запорожців підтримати їх своїми 38 бойовими куренями, то невідомо втрималася б німкеня на російському престолі.

На щастя Росії цього не сталося, запорізькі козаки не приєдналися до Пугачова.

У цьому зв'язку Катерина за порадою своїх воєначальників, на цьому неблагополучному етапі селянської війни, наказала зняти з турецького фронту війська, які під командуванням Міхельсона розбили повсталих.

Таким чином, зусиллями регулярної армії кинутої на придушення селян самодержавство "казанської поміщиці Катерини" було збережено, але "Пугачовській урок" не пройшов даремно.

І, хоча запорізькі козаки не брали участь у пугачовському повстанні, страх перед повторенням трагічних для імперії подій був настільки великий, що імператриця прийняла рішення про захоплення і руйнування Запорізької Січі, як потенційного джерела обурення народу.

Треба сказати, що повстання в імперії, починаючи з царювання Петра і кінчаючи Катериною, спалахували одне за іншим.

Імператриці було відомо, що раніше запорізькі (близько 17 тис. чол.) і донські козаки раніше підтримували «самозванця» в Смутні для Росії час. Потім за часів отамана Сірка (1669 г), спалахнуло повстання під проводом Степана Разіна.

Всю зиму Разін слав гінців до гетьмана Правобережної України Петра Дорошенка та отамана війська Запорізького Івана Сірка - кликав, підбивав їх для повалення царя. Відправляв він гінців і до опального патріарха Никона...

Але ні Дорошенко, ні Сірко, ні Никон, відразу не наважилися підтримати Степана Разіна, вони довго думали, мучилися сумнівами, тягнули час, але так і не зважилися підтримати лихого отамана.

Якби вони всім скопом на валилися на Московського царя, то очевидно імперія б завалилася відразу, як перезрілий кавун, і тоді вивалилася з цього гнилого «кавуна» зовсім нова історія Росії, всіх слов'ян, ну і, природно, самої Запорізької Січі.

У зв'язку з небезпекою, яка загрожувала Катерині втратою трону, хитра лисиця імператриця викликала до себе в опочивальню, щоб вирішити (поєднуючи приємне з корисним) одного зі своїх ошуканих едрітов-фаворитів князя Потьомкіна.

Він добре знав козацтво і навіть вступив козаком в один з численних козацьких куренів Січі.

(Довідка. Потьомкін Григорій (козак війська Запорізького Григорій Нечеса) зіграв трагічну, можна навіть сказати фатальну роль у справі розорення Січі і закабалення українського народу.

У 1772 році Потьомкін розіграв такий фарс: він попросив Калнишевського записати його в козаки.

Калнишевський виконав бажання Г. Потьомкіна і записав його в запорізькі братчики в іменний Кушевський курінь.

Спочатку, князь часто в розмовах і листуванні утішно говорив і писав отаманові «... свідчив свою повагу і любов війську запорізькому», підкреслював свою повсякчасну готовність знаходитися в служінні «милостивого свого батька», як улесливо називав він кошового отамана Петра Калнишевського.

Не скупився на компліменти кошовому цей Новоросійський генерал-губернатор і в дні переможного закінчення російсько-турецької війни.

«Запевняю вас чисто сердечно, що жодного випадку не залишу, де продовжує доставити Яка-небудь бажанням вашим вигоду, на справедливості й міцності засновану», - так писав Потьомкін Калнишевському 21 червня 1774.

Але не минуло після цих улесливих виливів й року, як Січ, за підказкою того ж Потьомкіна імператрицею Катериною II, була зруйнована, а сам кошовий отаман заарештований і засланий в Соловки)

* * *

Після легкого "променажа" імператриця поставила запитання князю:

- Гришенька! Порадь, як мені поступити з Запорізькими козаками?

- А що так, зазнобушка моя ненаглядна?

- Так, багато скарг надійшло і надходить на них!

- Від кого?

- Та від багатьох! Більше за всіх пише полковий старшина Павло Савицький.

Писали військові командири, поміщики, і навіть патріарх. Пишуть, що сваволить

отаман, не хоче, щоб його ієромонахи підпорядковувалися моїм військовим священикам в арміях, переманює до себе від дворян і поміщиків селян-кріпаків. За допомогою цих втікачів підняв власне землеробство, тим самим зруйнував залежність від Нашого престолу. Швидше за все, він мислить утворити посеред Моїй імперії область, повністю незалежну, під власним управлінням.

- Ну і що ти хочеш? Павло Савицький відомий кляузник, хоче "випендритися", щоб його підвищили на посаді.

- Я вважаю, що пора покінчити з цією запорізькою вольницею! Може, займешся цим?

- Я!

- Так, ти, гяур, москов, козаче мій!

- Ну, ні, люба! Це може позначитися на моїй репутації. Я адже числюся у них козаком і раптом піду на них війною. Ні, зволь! Краще спрямуй туди з каральною експедицією когось іншого, і добре б не російського. Румянцев і Суворов не підійдуть для цього...

- Кого ж тоді, Гришенька?

- Генерала Текеллія!

- Здається це той, якого ти залишив після себе в Новоросійській губернії командувати військами.

- Так, він! Текеллі не москаль і не німець, а серб за національністю. Сербі, як тобі відомо, дуже не люблять запорожців, за минулі справи

(Довідка. Запорожці лагодили всякі перешкоди утворення Нової-Сербії та Славано-Сербії, які вирішили створити на їх землях Потьомкін із Катериною).

Ось цього кар'єриста і пошли на січовиків! Він за твою чергову нагороду рідну матір не пошкодує, не те, що якихось козаків запорожців!

- Ти так думаєш?

- Так! Це цілком підходяща кандидатура для такої справи, а мене боже упаси, звільни від цього.

- Я, здається, згадала, його мені рекомендував хтось з австрійських друзів, він у них служив поручиком. Так-так, я пам'ятаю цього вусаня, гордого своєю схожістю з Петром 1.

- Я не здивуюся, що він так з портретом царя Петра в руках і помре! - Зі смішком мовив князь, потім додав: - Не всі дурні круглими бувають, цей не круглий, а квадратний!

- Мабуть, він мені підійде, - задумливо промовила Катерина.

- Правильно, він в Росії за короткий час виріс до генерал-поручика. Де б він так міг вирости? Наскільки мені відомо, для нього ні моральних, ні політичних аспектів не існує. Текеллі для тебе, дорога, порубав усіх підряд, тільки накази.

- Добре я подумаю над твоєю пропозицією!..

Так закінчила цю розмову імператриця. Вона викликала і наказала своїм фрейлінам одягнути її. Потім звеліла накрити їй з князем сніданок в малому залі.

Після сніданку імператриця сказала князю:

- Гришенька, віддай наказ генералу Текеллі зайняти Запорізьку Січ. Треба покласти край «вольному пристрою і свавіллю запорожців»!

У травні 1775 року генерал Текеллі отримав наказ зайняти Запорізьку Січ, зруйнувати її дощенту.

КОНЧИНА ЗАПОРІЗЬСЬКОЇ ВОЛЬНИЦІ

«У розвилки трьох доріг
Чекав батька клятий ворог:
Прямо їхати - нести хрест,
Вліво - страшний буде гріх,
Вправо двинути - не доля:
Даль, розлука та неволя,
Повернути не можна назад,
Змій зелений буде рад,
Вгору злетіти він не міг,
Нема у нього пташиних крил,
Сховати голову в пісок,
- Не до лиця, який тут прок.
Всюди, всюди «туші світло»...
Все ж знаходить він кінець,
Петро Калниш молодець!..»

Імператриця, розуміючи, що багато російських воєначальників симпатизують запорожцям, тому вибрала за порадою князя едріта-фаворита Потьомкіна для виконання цієї не дуже пристойної місії - захоплення і руйнування Січі, найманого генерала Текеллі.

Цьому рішенню передувала також посилка офіційного історика двору Герарда Мюллера вивчити історію Запоріжжя і довести, що запорожці ніколи не мали прав на володіння своїми землями.

У деяких лжеісториків типу Мюллера-шулера, деколи:

- Пронес буває не тільки природним, але і словесним, а Дніпро - не річка, а струмочок. Саме його поносні вишукування стали «науковим обґрунтуванням» зруйнування Січі.

Такої «милостивою нагородою і її монаршому благоволінням за їх подвиги» (як раніше писала Катерина) удостоїлися запорожці за те, що вірою і правдою служили Російській імперії останні чотири десятки років.

Війська генерала Текеллі, розділившись на п'ять великих підрозділів, стали просуватися до Січі, щоб оточити столицю запорожців.

На Трійцю до Січі підійшло більше 8 полків кінноти, 17 ескадронів пікінерів, 10 піхотних полків, 20 ескадронів гусарів і 13 полків донських козаків, - всього понад 40 тисяч. У цей же час інша група військ під командуванням князя Прозоровського зайняли паланки, села і хутори січовиків.

Зайнявши основні стратегічні пункти Запорізького війська, Текеллія підійшов до самої Січі й вибудував проти неї всю свою артилерію.

У ту ніч отаман погано спав, йому снилися щури, дві страшні величезні пацюки. Одна з обличчям імператриці Катерини, а інша мала перекошену каверзну фізіономію князя Потьомкіна. Таких здоровених щурів отаман ніколи не бачив. Щури були незвичайні, одна з обличчям імператриці була абсолютно чорна, а інша з особою князя була брудно-сірого кольору. Отаман як би передчував, що вони прийдуть за ним, і вони прийшли. Рятуючись, отаман скочив на коня і помчав уздовж берега Дніпра геть від них. Озирнувся, а пацюки витріщивши розпечені як вуглиники очі, задерши, немов клейноди до верху свої довгі хвости помчали за ним навздогін, голосно кричачи на ходу:

- Ату його! Ату!..

Тут звідки не візьмися, на їх закличний писк відгукнулася ціла орда щурят подрібніше і теж ув'язалася за ним у погоню.

Отаман, підстібуючи коня, галопом скаче на весь алюр від них, так швидко, як тільки можна робити це на коні і уві сні.

Але щури все ближче і ближче, ось-ось наженуть його, і тут хтось штовхає його в бік і говорить людським голосом:

- Вставай отаман, біда прийшла!..

Як виявилось, вночі в резиденцію отамана Коша увірвався схвилюваний Васюрінській курінний отаман Головка. Він, минаючи охорону, ввалився в спальню і розбудив отамана.

Калнишевський ще не оговтався від кошмару сну, нічого не зрозумів з того, що намагався йому сказати курінний.

Прийшовши до тями, Калнишевський запитав його:

- Що за пожежа, що трапилося?

- Біда отаман! Нас оточують війська генерала Текеллі!

- Ну і що! Може це маневри або передислокація військ москалів?

- Ні, отаман! Навіщо тоді московітам захоплювати наші зимники, відбирати зброю і заарештовувати наших козаків, яких ти відпустив на побивку.

- Так, тут щось не так! Давай збери козацьку старшину на Наряду я зараз одягнуся і теж з'явлюся в малий зал!

Курінний побіг виконувати доручення отамана, а Калнишевський став мовчки вмиватися й одягатися.

- Не добрий цей сон, - подумав він, - щури та ще в таких іпостасях...

Його не покидала думка, що десь він прогледів цей підступний хід імператриці. Прав був писар Коша, коли говорив, що повії-імператриці вірити не можна. Що після війни вона може повернути війська проти Січі, щоб ліквідувати її.

Але десь у глибині душі він сподівався на кращий результат, що імператриця не буде так відразу «рубати з плеча». Що вдасться умовити її прийняти їх пропозиції, адже з турками це тимчасовий перепоочинок, буде нова війна. Султан так просто не здасться, буде битися до останнього, війна з турками неминуча і тут запорізькі козаки їй, ой як би ще придалися. Так ні, поспішила німкеня, їй не терпиться поставити нас на коліна.

Ця гаденя, перевертиш козацький, князь Потьомкін піді напоумив її так вчинити, козаки заважають йому новоспеченому генерал-губернатору Новоросійської губернії свавільничати на запорізьких землях.

Що ж робити?

Що робити?

Ось одвічне питання для всіх часів і народів!

У нас залишається два шляхи: або битися, або здатися!

Що ми маємо зараз в Січі? Курінь отамана Головка, вони не повністю укомплектовані, та розпушені по зимникам козаки полковників Пелеха, Чорного і Кулика.

Таким чином, у нас не більше 10 тисяч січовиків.

Небагато! На жаль я багатьох козаків сам відпустив на побивку в хутори і села, щоб вони відпочили і залікували рани, отримані в баталіях на стороні московитів.

Втім, якщо кинути клич і дати сигнал на збір всіх козаків у Коші, їх не втримають там ніякі кордони москалів. Вони прийдуть до нас на допомогу. Уміння битися малими самостійними групами наші козаки вміють, цьому вони навчені з пелюшок.

З тилу Текелі-тетері ці козаки здатні, мабуть, добре його «пощипати», мало йому не здасться.

На підході з Дунаю ще кілька куренів наших на чолі з полковником Мандрою, які не встигли ще дійти до Січі. Ці козаки як чорти буде битися за рідну Січ.

Мабуть, є шанс і можливість влаштувати генералу «Тетері» ще одну Різдвяну ніч, як це було з турками при отамані Сірко.

Тоді турки теж великою «шарою» з татарвою, всім скопом на валилися на Січ і отримали по зубах. Яничари з Січі летіли, «перділи» і раділи, і лише ті з них, хто встиг вчасно втекти від козаків, врятувалися.

Так, так, але то були бусурмани, а тут брати християни, різниця велика, Боженько, та й народ простий нам такий різанини, як з турками Мухаммеда, не простить у віки віків.

Думки отамана Коша текли швидко, перебираючи варіанти виходу з цього непростого становища.

- Ну, розіб'ємо ми зараз цього вискокчу генерала, - подумав Калнишевський. Ну, а що робити далі?

Знову цей одвічне питання. Перемога може бути тимчасовою, потім на нас гуртом підуть озвірілі армії фельдмаршала Румянцева і Суворова. І куди від них нам бігти?

До туркам - чи що!

У зимниках, адже, все що нам дорого залишилося: родини козаків, господарство, багато худоби, далеко з ними не втечеш.

Правда, турецький візир заманював нас переселитися за Дунай, обіцяв гроші і звільнити від всяких податей і не чіпати нашу християнську віру.

Турки звичайно не дурні і хотіли б мати у себе Запорізьке військо на кордоні з Росією, щоб ми були своєрідним прикордонним кордоном. Але це для нас неприйнятно, лізти з однієї кабали в іншу.

Якщо здати Січ, то крові буде менше, але колишньої Запорізької Січі вже не буде, Текеллія на radoщах зрівняє її з землею.

Добровільна ж здача, так мислив отаман Коша, залишала ще якісь шанси на хай і дуже не вигідну, але домовленість з імператрицею.

Московіти не замислюючись, заради грабежу порішили б усіх від малого до стариків у Січі, як це зробили солдати царя Петра.

(Довідка: Так свого часу це зробили солдати Петра І які захопили городище найстарішого гетьмана України Івана Мазепи, який 16 років обирався гетьманом, боровся за незалежність країни.

Дипломатичну війну цар Петро І, на думку істориків, програв 27 березня (7 квітня) 1709 року, коли кошовий отаман Гордієнко та гетьман Мазепа підписали союзницький договір з королем Карлом XII.

В цьому договорі Запоріжжя приєдналося до гетьмансько-шведського союзу проти царя Петра І.

Гетьман помилково сподівався за допомогою шведів здобути довгоочікувану свободу для своєї країни від нестримної дикості Петра І.

Після поразки царськими солдатами були взяті в полон вся козацька старшина - кошовий отаман, військовий суддя, 26 курінних отаманів, 2 ченця. Основну роль в антиросійському виступі гетьмана Мазепи зіграли генеральний обозний (друга за значимістю посада в Гетьманщині) Ломиковський І. В., прилуцький полковник Горленко Д. Л. ("найрадикальніший" прихильник антиросійського виступу), полковник Д. В. Чечель, майбутній гетьман у вигнанні Ф. С. Орлик, спеціальний представник гетьмана А. Я. Войнаровський, полтавський полковник Г. П. Герцик, кошовий отаман Запорізької Січі К. Гордієнко та інші.

Після поразки шведів цар Петро І віддав наказ князю Меншикову рушити з Києва на Січ Три полки російських військ під командуванням Яковлєва, виступили щоб там «винищити все гніздо бунтівників дощенту».

Підійшовши до Січі Яковлєв, навіть не намагався домовитися з запорожцями про здачу Січі, йому повідомили, що з Криму може підійти кошовий Сорочинський, тому він одразу почав штурмувати Січ.

Перші штурми москалів невеликий загін козаків, які сховалися після розгрому шведів в Січі, запорожці зуміли відбити.

У першому ж штурмі Яковлєв втратив до трьохсот своїх солдатів і офіцерів. Запорожцям навіть вдалося захопити при цьому полонених. Проте 11 травня 1709 року, за допомогою зради козацького полковника Гната Галагана, який знав систему оборонних укріплень Січі, фортеця була взята, спалена і цілком зруйнована.

При цьому Яковлев доповідав цареві про знищення Січі (Чертомлінської Січі): «Живцем взято старшин і козаків з 300 чоловік, гармат, також і амуніції взято в оному городі багато чого число ... А із згаданих живцем взяти злодіїв знатніших велів я утримати, а протчих по достоїнстві страчувати і над Січею колишньої указ виконати, також і всі їх міста розорити, щоб оне ізмінніческоє гніздо весма викоринить».

Таким чином, доля мазепинців, запорізьких козаків, їх дружин і дітей була сумною. Одних вислали до Сибіру, інші жили в Москві під суворим наглядом.

Орлик, Мирович, Горденко і багато інших померли на чужині у Туреччині.

Довго ганялися царські власті за Андрієм Войнаровським, який відмовився від політичних амбіцій і жив як приватна особа на гроші свого дядька. Він був заарештований в Гамбурзі в жовтні 1716 і засланий до Сибіру, де й помер у 1740 році.

Російській скарбниці це обійшлося майже в тисячу золотих червінців.

Із загального числа полонених старшин, 156 осіб (отамани і козацька старшина) були страчені негайно. Причому кілька отаманів і старшин були повішені на плотах, які були пущені вниз по Дніпру на страх іншим козакам.

Отаману Коша Петру Калнишевському було відомо, що солдати Петра після захоплення ставки гетьмана звірствували там, вирізали всіх підряд, не пощадили ні кого, включаючи старих, жінок і дітей).

- Гетьман Мазепа, - подумав Калнишевський, - звичайно, ризикував і сподівався на договір з королем Швеції Карлом, і його перемогу над Петром 1.

Природно, що він як будь-який інший на його місці боровся б за незалежність України. І уявляв собі в мріях: «Україна по обидва боки Дніпра з військом запорізьким і народом малоросійським, яка повинна бути навіки вільна від усякого чужого володіння».

Але тут ситуація інша у козаків немає союзників, ми одні проти московитів. Виходить з двох бід будемо вибирати найменшу біду.

Питання в тому - чи зрозуміють мене козаки і чи приймуть пропозицію про здавання?..

З такими невеселими думками отаман Коша увійшов до зали, де за круглим столом уже сиділи полковники, вся козацька старшина.

Калнишевський обвів похмурим поглядом присутніх і сказав:

- Козаки! Я зібрав вас тут, щоб повідомити худу звістку. Наші паланки, зимники, хутори і села захоплені московітами. Генерал Текелія оточив Січ, нас оточують приблизно 40 тисяч московитів, це піхота, кіннота і артилерія. Можуть підійти ще війська. Що будемо робити?

Хвилинка тиша запанувала в залі, козаки мовчки обдумували ситуацію. Першим порушив її Іван Глоба, він пригнічено як би для себе промовив:

- Я так і думав, і попереджав, що цієї німкені не можна вірити. Коли ми їй були потрібні у війни з турками, імператриця залицялася до нас, медалі, ордени давала, а коли війна закінчилася, показала нам свої зуби.

- Я б заснув зараз в сраку цієї повії ту золоту медаль з усією Андріївською стрічкою, - в серцях сказав полковник Пелех.

- От-от, треба глибше запхати їй цю медаль, а до стрічки причепити нашу козацьку «вертушку», щоб вона там шість разів голосно "перднула", - сміючись, зауважив курінний отаман Головка.

- А ще краще імператриці під спідницю засунути «бойовий вулик», щоб срака у неї була м'яка як у моєї свині після окосту, - з гумором його доповнив полковник Чорний.

- Щоб її смажений півень клюнув! - Висловився полковник Кулик.

Бачачи, що розмова козацької старшини, багато з яких годилися Петру Калнишевському в сини, пішла у веселому ключі, а обстановка була біліше ніж серйозна, отаман Коша став викладати свої думки з приводу їх нинішнього стану.

Після того як отаман змалював нинішню ситуацію, повідомив про розклад сил, яка була явно не на користь запорожців, голоси козацької старшини розділилися, одні ратували за те щоб битися, інші ратували за те, щоб спробувати з московітами якось домовитися. Але основні козацькі старшини були на боці отамана Коша, вони довіряли мудрій політиці Петра Калнишевського.

У цей момент прибув парламентар від генерала Текеллі, який вручив отаману ультиматум про здачу Січі.

Козаки отримали 2 години для роздумів. Оскільки голоси козацької старшини розділилися, то отаман вирішив скликати надзвичайну Раду Запорізької Січі, щоб на ній остаточно вирішити питання:

- Бити чи не бити морду москалям!\

У Січі, скликаючи, забили в литаври, і незабаром близько січової церкви Покрови зібралися запорожці на Військову Раду, всі були в тривозі.

Треба сказати, що за звичайно Військові Ради проходили в обов'язковому порядку 1 січня (початок нового року), 1 жовтня на Покрову (храмове свято Січі) та на 2-й або 3-й день Великодня.

Крім того, Рада могла бути скликана в будь-який день і час за бажанням старшини козацької і більшості Війська.

Рішення Ради для кожного козака були обов'язкові до виконання.

На центральній площі на надзвичайну Раду зібралися всі, хто міг прийти з козаків, що перебували на той момент в Січі. До них на площу вийшли козацькі старшини. Отаман Коша відкрив надзвичайну Запорізьку Раду.

Він зачитав маніфест генерала Текеллі, з пропозицією козакам здатися на милість Її Величності імператриці Російської Катерини II.

У маніфесті говорилося, що Все милостива Государиня височайше зволила козакам добровільно скласти зброю і роз'їхатися по домівках.

Як тільки пролунали ці слова, з натовпу почулися крики козаків:

- Козаки! А не послати нам цю повію Милостливо в глибоких сраку, - горланив на всю площу Нечіпайзглузду.

Над площею покотився гул сміху і схвалення.

- Я пропоную воювати з москалями, розіб'ємо їх як Сірко розбили турка тут у Січі, - кричав козак Таран.

- Правильно, розіб'ємо їх як яничар Мухаммеда, а Текеллі сраку намажемо медом і на пасіку дідові Сивоконя замість "чучелова" відправимо, - закричав з натовпу Неєшкаша.

Натовп засміявся від пропозиції козака. Обстановка на Раді розпалювалася, козаки явно не хотіли здаватися, ними керували більше емоції, ніж здоровий глузд.

Отаман Коша, бачачи таке положення, попросив суддю Павла Головатого виступити і змалювати нинішнє становище.

- Козаки, - крикнув у натовп отаман Петро Калнишевський, - давайте по-перше послухаємо нашого генерального суддю Павла Головатого, що він скаже.

- Хай говорє! - Гукнули з натовпу.

Вперед вийшов Павло Головатий і почав говорити:

- Козаки, ви мене усі знаєте! Тож послухайте, що я вам скажу. Правильно тут казали, що лупили, косили ми ворогів, турків і в Криму, і тут в Січі. Але то були турки, бусурмани, а зараз перед нами браття християни, з якими ми кілька місяців назад разом розбили наших спільних ворогів, турків.

Козаки! Невже ми проллємо християнську кров наших братів?

- Хай не лізуть до нас і ми їх не будемо чіпати! - Крикнув хтось із козаків з натовпу.

- Так то воно так, - продовжував говорити генеральний суддя, - але зараз ситуація друга, у них в полоні наші жінки і діти. Якщо ми начнемо битися, то що буде з ними.

- Хай тільки торкне, Текелля кривавими сльозами захлинеється, - обурено кричали козаки.

Різноголосий натовп козаків довго не вщухав.

Тут з натовпу вийшов полковник Пелєх і попросив слова: - Отаман, дозволь мені сказати!

Отаман Коша не міг відмовити йому в цьому і крикнув у натовп:

- Козаки, слово просить Пелєх.

- Хай говорить! - Закричали з натовпу.

- Козаки! - Звернувся з такими словами полковник. - Не була ще нога ворога в Січі, неже ми, козаки, схилимо голови перед якимсь там сербом, який сраку лиже німкені-імператриці. Не бувати тому! Ганьба буде нашим усім козакам. Я пропоную прорвати кільце московітів і йти за Дунай.

- Любо! Любо! - Почулося схвалення на адресу полковника війська запорізького Пелєха. - Дай, Боже, щоб наші вороги рачки лазили!

- Отаман, я хочу говорити! - Звернувся до Калнишу знатний рубака Закусило-Полторацький.

- Давай говори!

- Козаки, ми тут не на базарі, треба розум мати. Давайте послухаємо наших дідів, що вони скажуть!

- Добра пропозиція! - Вигукнув отаман Коша. - Хто хоче говорити?

Вперед вийшов сивий як лунь дід Сивоконь і став говорити:

- Панове козаки! Спасибі за добрі слова у мою адресу. Для Текеллі мені не шкода і меду дати, щоб добре намазати йому сраку і напустити на його худорбу бджіл, щоб він трохи потовстішав. Але на мою думку треба попереду спробувати домовитися з москалями і заключити з ними мирний договір. Давайте послухаємо нашого архімандрита, що він скаже.

Архімандрит Володимир Сокальський, поправив хрест на грудях вийшов вперед і заговорив:

- Козаки, сини Христові! Хай Розум запанує тут у нас на Раді. Я знаю що хоробрості вам, хлопці, не займати. Але проти кого ви збираєтеся воювати?

- Як проти кого, ставленика імператриці Текеллі! - Хтось крикнув з натовпу.

- Ні! Битися ви будите тут не з Текеллію і не з імператрицею, а такими як і ви братами християнськими, на радість бусурманам, з яким ви воювали рука обруч у Криму та на Дунаї.

Невже тут почнемо вбивати друг дружку.

Боженька не простить нам братської крові. Тому я пропоную доручити отаману Петру Калнишевському вийти до генерала Текеллі з хлібом і сіллю, а не з рушницями та гарматами. Ви свого отамана давно знаєте і його поважаєте, він мудрий чоловік, проживши довге життя і він багато бачив на своєму віку...

Отаман Коша відчув, що після промови архімандрита чаша ваг на терезах долі гойднулася у бік миру, а не війни. Тому він вийшов вперед і сказав:

- Козаки, боєві мої друзі! Ми з вами гарно жили, гарно воювали з бусурманами, але архімандрит прав, негоже проливати нам християнську кров, не богоугодне це діло.

Тому дозвольте, козаки, друзі мої, разом з нашим архімандритом Володимиром Сокольським, з козакою старшиною вийти з хлібом і сіллю до генерала і запропонувати йому мир, а не війну...

Ми не будемо наводити тут усі перипетії цієї Ради, відзначимо лише, що отаман Коша з козацькою старшиною і за участю головного духівника архімандрита Сокольського після тривалого обговорення вирішили піти до генерала Текеллі з хлібом і сіллю.

Хоча, багато козаків, особливо рядового козацтва бажали битися з військами генерала Текеллі і пустити йому кров, вони вірили, що переможуть його, у всякому випадки загинуть, але честь козака не занапащать.

Поки йшла запорізька Рада по іншу сторону «барикад» сербський генерал маявся своїми думами, роздумами:

- Що зроблять у відповідь на царський маніфест козаки?

Він знав силу січовиків і розумів, що якщо вони полізуть напролом, то втримати їх буде вельми непросто. Та й російські солдати і козаки, невідомо як поведуться в цій несправедній битві зі своїми союзниками і братами по крові і віри.

Генерал щохвилини схоплювався, викликав свого ад'ютанта і питав:

- Як там, чи не йдуть козаки з відповіддю?

І отримавши негативну відповідь, тер від напруги віскі і думав, і чекав.

Всякі нехороші думки лізли йому в голову:

- Як поведуть себе 13 полків донських козаків, які не раз у Криму та на Дунаї рубалися поруч із запорізькими козаками, виручаючи один одного в кривавих січах з турками і татарами?

- Та й гусари можуть повернути своїх коней, не бажаючи проливати християнську кров. Деякі полковники дуже косо дивляться на мене серба за національністю і просто можуть дурня валяти, а не битися. Зробити вигляд, що не зрозуміли команди генерала і передислокувалися не туди куди потрібно, відкривши дорогу козакам.

Якщо я програю тут в Січі, то мене зжеруть з потрухами, завалять імператрицю і князя Потьомкіна скаргами на моє невміння керувати військами. Загалом, на карту тут у Запорізькій Січі у нього поставлено все. Як тут кажуть малороси: він або пан - або пропав!

- Господи Пресвята Богородиця, допоможи мені! - Благав, нудячись хвилинами очікування, генерал.

Тут вбіг до нього ад'ютант і, захекавшись, повідомив:

- Козака йдуть!

- До бою закричав Текеллія! Передайте артилеристам відкрити швидкий вогонь.

- Генерал ви не зрозуміли, сюди йдуть з хлібом і сіллю всього декілька чоловік козацької старшини, на чолі з їх отаманом.

- З хлібом і сіллю! - Обрадувано видихнув з себе, генерал. Слава Пресвятої Богородиці, дійшли до неї мої молитви.

Текеллія підтягнувся, помацав свої, як у і Петра I вуса, набрав поважного, і з виглядом переможця вийшов у двір, де юрмилися його офіцери.

До них підійшли козацькі старшини, з отаманом Коша Петром Калнишевським і архімандритом Сокольским. На вишиваному рушнику, який ніс Павло Головатий, лежав пишний коровай хліба зі склянкою солі.

Архімандрит Володимир Сокальський вітав генерала, осінивши його золотим хрестом і попросив покуштувати хліб і сіль.

Генерал набундючився від важливості церемонії, підійшов до вартого з рушником судді Павла Головатого відламав шматочок хліба і занурив його в солянку, потім засунув у рот. Хліб був солоним, він сильно занурив його в сільничку.

Зустрівшись поглядами з отаманом Коша, він заціпенів, погляд того був пронизливим, як ніби він бачив його наскрізь.

Петро Калнишевський побачивши Текеллія, подумав:

- Мабуть, наші хлопці наклав б йому в штани пороху і гарно б підпалили йому сраку...

Текеллія в свою чергу подумав:

- Добре, що все мирно обійшлося, з такими головорізами краще не зв'язуватися.

Генерал жестом, як добросусідський господар, запросив козаків до себе обговорити умови здачі Січі.

Увійшовши до приміщення штабу генерала, всі сіли за стіл один проти одного і стали обговорювати умови здачі.

Текелія сказав, що згідно отриманого ним наказу, козаки повинні здати всю зброю і боєприпаси, військовий скарб, скарбницю, архів Січі, клейноди і знаки відмінності.

До останніх, як відомо, відноситься: булава, прапори, хоругви, бунчуки, перначі і печатки. Всі вони були виготовлені не з простих матеріалів, клейноди були оброблені дорогоцінними каменями, золотою ниткою і по тим часам, а тим більше за теперішніх часів представляли значну цінність.

Коли генерал згадав про архів Січі, отаман переглянувся з писарем Іваном Глобою, вчасно вони переглянули архів, не залишивши в ньому прямих доказів проти них.

(Довідка. Архів Січі який остався там, москалі потім спалили)

- Що буде з рядовими козаками? - Запитав генерала отаман.

- Вони, роззброївшись повинні розійтися по домівках, своїх селах і хуторах, і зайнятися там мирною працею.

- А що буде з нами, козацькою старшиною?

- Вас, отаман і ваших старшин, ми повинні перепровадити в ваші хутора до особливого розпорядження.

Інших розпоряджень на рахунок вас у мене поки немає. Та ви не турбуйтеся отаман, умови здачі прийнятні! Головне, що ми здуру не наламали тут дров.

- Добре генерал! Ми згодні, через годину-дві козаки без зброї вийдуть з Січі і підуть по хуторам та селам.

У спекотний сонячний день в Січі загудів радний дзвін тривоги.

Всі козаки, скільки їх було, зібралися на площі, готові покинути Запорізьку Січ.

Вийшов отаман Петро Калнишевський одягнений у всі отаманські атрибути з булавою в руках.

Козаки помолилися перед образом Миколи Чудотворця та розпрощалися з рідної Січчю і пішли...

Столиця Запорізького війська швидко спорожніла.

Під дулами гармат, козаки обтяжені, похнюпивши свої невеселі голови, пішли сонцем обпалими, повторюючи: бережи їх, "єдріт" за ногу, Бог.

Їх проводжала позаду вибухами артилерійська канонада, яка зрівняла спорожнілу, осиротілу Січ з землею.

У багатьох козаків, бачачи й чуючи це, як москалі грабують та руйнують їх рідну Січ, накочувалися сльози на очі.

Це була трагедія цілого народу, який залишив на землі свій лихий, веселий, неповторний запорізький слід.

(Довідка. Після захоплення і зруйнування Січі, імператриця заднім числом - всі підлоти влади здійснюються заднім розумом і числом, в серпні підписала і опублікувала маніфест, який ставив запорожців поза законом.

3 серпня 1775 р. був виданий указ Катерини II, в якому оголошувалося, що «Січ Запорізька украй уже зруйнована, з винищенням на майбутній час і самої назви запорізьких козаків, не менш як за образу нашої Світлості, через вчинки і зухвальство та непокору нашим височайшим повелінням».

Про отамана Петра Калнишевського маніфест замовчував. Після цього кошовий отаман для багатьох зник невідомо куди. Мало хто знав, де знаходиться Калнишевський і чи живий він взагалі.

Козацькі кобзарі у піснях натякали, що кошовий відправлений на проживання на Дон. Нащадки січовиків склали переказ, що Калнишевський втік в Туреччину, там одружився, мав сина.

Тільки через сторіччя після трагедії, що розігралася на нижньому Подніпрів'ї в 1775 році, в друк проникли перші відомості про подальшу долю Калнишевського.

Відомий історик народник П.С. Єфименко, перебуваючи на засланні в Архангельській губернії, влітку 1862 року випадково розговорився з селянами Біломорського села Ворзогори.

До здивування і задоволення історика місцеві старожили розповіли йому, що в Соловецький монастир був укладений якийсь кошовий отаман, якого вони після його звільнення указом імператора Олександром 1802 бачили в монастирі.

Більше нічого зрозумілого селяни повідомити не могли, але й того, що сказали, було достатньо.

Єфименко почав шукати сліди Петра Калнишевського в архівах.

У 1863 році в архіві Архангелогородской канцелярії Єфименко відшукав посилення на згадку про Петра Калнишевського, як про в'язня Соловецького монастиря).

Незабаром після здачі Січі, отаман Коша Петро Калнишевський, військовий суддя Павло Головатий і писар Іван Глоба за, нібито, зраду на користь Туреччини (смішно балакати про це, так як вони все своє свідоме життя воювали з нею) були заарештовані і відправлені до Московії.

Потім майже вся козацька старшина була заслана в різні місця. Непокірних козаків у кайданах розвезли в монастирі і фортеці, багатьох заслали в Сибір, де вони провели залишок життя.

Отака сумна історія кончини на рідній землі останньої козачої запорізької вольниці - Запорізької Січі.

Але кілька тисяч козаків примудрилася обдурити генеральських солдатів, вони в своїх широченнях як саме Чорне море шароварах винесли свою зброю, гроші, коштовності.

Таким чином, значна частина запорожців відмовилася служити цариці, і вирішила піти за кордон.

Решту запорожці з селищ, групами по 50 чоловік стали звертатися до генерала Текеллі, з проханням видати «квиток» (дозвіл відправитися ватагою на заробітки).

Серб зрадив, що вони не збираються воювати з ним, тому сказав: «Ідіть, запорожці, з Богом... Заробляйте собі».

«Квиток» видавався на 50 чоловік, але до кожної групи приєднувалося ще кілька десятків козаків. Всі вони потихеньку дісталися до кордонів імперії.

Таким чином, частина куренів різними вивертами, підкупивши сторожу бігло в Добруджу, де заснувало Задунайську Січ, яка проіснувала до 1828 року.

Інші козаки пішли на Кубань і заснували там кубанське козацтво.

З козаків, що залишилися в імперії, було сформувало Чорноморське козацьке військо, яке брало участь у новій російсько-турецькій війні.

Таким чином, знищити козацтво не могла ніяка сила, тому що Запорізька Січ мала сильну підтримку сотень тисяч волелюбних людей.

Січ була зруйнована, проте залишилися десятки тисяч запорожців, які мріяли відродження своєї козацької республіки. І були ще на свободі запорізькі старшини, які зробили все, щоб відродити Січ.

Перші з них - це Сидір Білий, Захарій Чепіга та Анатолій Головатий. Всі троє мали дивовижну і славу долю і саме їм кубанське козацтво зобов'язане своїм виникненням.

У самій Запорізькій Січі всі паланки та курені, в яких проживали запорожці, були зруйновані, військові гроші, церкви, зимівники, все господарство було або розграбовано, або потрапило в казну.

Запорізькі землі були розділені: частину з них забрав сам шельма князь Потьомкін, більше ста тисяч десятин було даровано князеві Прозоровському, князь Вяземський отримав такий же великий куш.

Безліч запорізької землі було роздано іншим вельможам, дворянам і офіцерам.

Решта землі була взята в скарбницю, а після роздана.

Для якнайшвидшого освоєння цих земель Катерина II надала пільги колоністам різних національностей - болгарам, грузинам, грекам, калмикам, молдаванам, євреям і найбільше німецьким та іншим колоністам, які приїхали на запрошення імператриці.

Сербові Текеллі за цю успішну операцію Катериною II був наданий орден св. Олександра Невського...

Ні, він не брав участь у побитті тевтонців на Чудському озері, він отримав його за те, що по команді німецької імператриці самі брати слов'яни погубили останню вольницю на Русі.

Але як свідчить переказ, на цій перемозі все добром для Текеллі не скінчилися. Він здуру одружився на чорнобрової кароокої красуні козачки Галі.

Оскільки за характером генерал був дуже ревнивий, то, вступивши в шлюб в похилих роках, сильно ревнував свою молоду дружину, навіть до колоди, на якій вона часто сиділа під вишнею, "лузгаючи" насіння, поглядаючи на молодих хлопців, які працювали в генеральській садибі.

Так народилася відома українська пісня «Ой під вишнею, під черешнею», де в пісенній формі народної творчості дійшли до нас із глибини століть повчальні слова пустунки, красуні Галі, адресовані пристарілому чоловікові:

- Ой ти, старий дідуган, зігнутий як дуга, а я , молоденька, гуляти раденька ...

Красуня Галя народила старенькому «Тетері» маленьких козачат.

Ви запитаєте, звідки від старенького шістдесяти з гаком (а «гак» ще стільки ж) Тетері у козачки Галі з'явилися діти?

- Авжеж, від туди, - особливо коли поруч в їхньому маєтку живуть двадцятип'ятирічні молоді парубки! ..

Українці з такої нагоди жартуючи, кажуть:

- Якщо чоловік не забезпечує жінці ріг достатку, то вона може забезпечити йому достаток рогів.

Таким чином, саме життя доводило просту істину, що «козацькому роду нема переводу».

АРЕШТ ОТАМАНА

«Мила батьківщина, що ти сумна,
Важкі, сумні часи випали нам,
Почуття сум'яття з болем в серцях,
Сонця затемнення в наших умах,
Сором, розорення, навіть ганьба,
Немов вкрала душу Країни шпана...»

А зараз ми з вами, друзі, віддамо належне останньому отаману вільної Запорізької Січі Петру Івановичу Калнишевському.

Після ліквідації Січі спочатку Петра Калнишевського відправили доживати свій вік в рідне село Пустовійтівку у супроводі (точніше під конвоєм) ескадрону гусар генерала Текеллі.

Однак через деякий час його несподівано для запорізьких козаків заарештували.

Коли ескадрон гусар увірвався в його маєток, він сказав дружині, говорячи про Катерину: «Яка пташка, така й пісня! Що ще можна було чекати від Катерини?»

Через кілька років шлях дружини Петра Калнишевського на цій скорботній землі скінчився...

Знало тоді бідне серце дружини, дітей і онуків, вони неначе відчували, що отамана бачать востаннє на цій грішній землі.

А як вони його хотіли ще побачити! Скільки сліз і скільки молитв було ними пролите і сказано, вони хотіли дочекатися отамана, але не дочекалися...

У будинку, маєтку отамана москалями був проведений ретельний обшук.

Москалі зламували двері сокирами і ломами, все перевернули догори ногами, шукали компромат на Петра Калнишевського.

Все ретельно переписувалося і багато вилучалося: записи, папери, листи, гроші, книги і навіть Біблія.

На момент обрання його Кошовим отаманом Петро Калнишевський був достатньо заможною людиною. При арешті у його зимівниках та хуторах було описано 639 коней, 1076 голів великої рогатої худоби, 14045 овець, 2175 пудів зерна.

При ньому (отамані Калнишевському), кожен козак Січі був багатшим будь-якого заможного селянина в Росії.

Особливий інтерес для слідчих Катерини складали листи отамана, листування та архів Січі. Обшук тривав дуже довго, ця принизлива справа йшла до вечора.

Коли обшук був закінчений, царський слідчих секунд майор Іван Базилєв сказав:

- Отаман можете зробити наказ по маєтку, не скоро ви повернетесь сюди, - він дав ще їм усім разом помолитися в залі, де часто отаман приймав гостей.

Отаман, бачачи все це, думав:

- Як бути? Зізнатися?.. Але в чому!.. Він узяв на руки онуку, доніс до воріт, поцілував і віддав її дочки...

Його свої зрадили. Скоріше це робота Павла Савицького та його підлабузників. І хоч отаман Павла і близько до себе не підпускав таких перевертів, хтось із його кола шпигував за ним.

Як зрозумів отаман, зрадив його підхорунжий, хоч він і був козацького християнського сповідання, але очевидно козака підбили стежити за отаманом і про все доносити куди слід...

Калнишевському було боляче за нього... Півроку до цього у нього померла від колики в животі дочка. Сумна доля, може ця біда, і зламала людину.

- Бог йому суддя! - Так подумав отаман.

Отаман згадав, як не так давно до нього в садибу приїхали гінці курінних отаманів, козаки які надурив генерала Текелію, цього надутого важливістю індики - тетерю, обійшли його охорону і подалися за кордон на Дунай.

Він прийняв їх, як дорогих гостей, як це прийнято серед запорожців: щедро, з гарною горілкою і знатною їжею.

Брат отамана Панас, якій був старшиною в Смілянській козацькій сотні, після того як вони пропустили по чарці горілки за зустріч, почав розмову по важливим питанням, з якими вони приїхали до отамана:

- Петро, брат мій! Отаманія передає тобі своє поважання, просячи щоб ти перебрався до них за Дунай і там очолив нову Задунайську Січ.

Почувши це, козаки за столом замовкли, напружено очікуючи відповідь отамана.

Він, отаман Коша, подумавши, відповів тоді ходокам так:

- Спасибі козаки за таке гарне для мене запрошення! Я би із задоволенням погодився з вами.

- Ну, так що, брате, - вставив репліку його брат Панас, - тоді погоджуйся!

- Козаки! Тут є одна важлива обставина і не одна, а декілька!

- Які обставини, отаман? - Запитав кошового Трофим Помело.

- Справа в тому, що якщо я зараз піду з вами за Дунай створювати нову Січ, то холуї Катерини почнуть звирістувати тут. Загинуть, зазнають "репресування" тисячі козаків, їх сім'ї, які залишилися і живуть тут.

Катерина Друга, як в свій час цар Петро Перший, віддасть наказ своїм холуям вішати всіх козаків без розбору, для залякування народу. А це десятки тисяч чоловік, наших сестер і братів.

Згадайте, як багато нашої крові пролив цей божевільної цар, коли захопив столицю гетьмана. Його солдата вирізали тоді всіх підряд, не шкодуючи ні старих, ні жінок, ні дітей. Плоті з повішаними козаками тоді пливли по всьому нашому Дніпру.

Цього ви хочете, брати мої, козаки? - запитав козаків отаман Коша.

За столом утворилася гнітюча тиша, всі розуміли, що так і буде, ця вівця в вовчій шкурі - Катерина, так і зробить з козаками та їхніми родинами, серед яких є їхні рідні та близькі.

Катерина суччя бабо мріяла стати наступницею Петра Першого, і як той цар хотіла возвеличити себе, стати "єдиноправною" володаркою усіх земель.

Обвів всіх притихлих козаків важким поглядом, отаман продовжував переконувати їх, сказавши:

- Мабуть, друзі, брати мої, я повинен залишитися і нести свій тяжкий хрест, як наш Ісус ніс його за всіх нас.

Така буде моя вам відповідь, передайте це козакам!

- Передамо, батько, - сумно сказав Самойло Калниболоцькій, - не сумнівайся отаман, але як ти, батько наш, будеш жити тут, без нас.

- Нічого, Самойло, як у нас кажуть: «Бог не видасть, свиня не з'їсть!» - Відповів козакові отаман.

- Все ж, брате мій, ти побережи себе, - сказав Панас, - від москалів всього можна чекати!

- Я вже досить старий, і це друга причина моєї відмови не їхати з вами, брате, - сказав отаман, - імператриця, як я сподіваюся, тому теж не буде проти мене старого отамана різні підступи робити.

- Не дуже ти й старий, Петро, - зазначив Закусило Полторацький, - ще є порох у порохівницях, сто років проживеш. А ось на рахунок німкені імператриці я б не дуже їй довіряв би.

- Дякую на доброму слові! Ми ще побачимо проживу я чи ні, сто років. Але є ще одна важлива причина.

- Яка? – запитав отамана Рогозяний Дід.

- Це та, що мене замучить совість отамана Коша, що я піду під турка, і буду допомагати бусурманам. З ними, як звісно, я все своє життя воював, тому не можу воювати проти своїх братів християн.

- Москалі, які нам брати? - Відзначив Литвин. - Вони гірше турка нам, так підло з нами обійшлися після війни з Туреччиною.

- Бачиш що, братів ми не вибираємо, вони нам ще з часів Київської Русі брати, а от ворогів ми з вами самі вибираємо.

- І це правда, - зазначив Помело.

- Але, козаки, я вас не кину, ми тут з козаками будемо допомагати вам вижити у цьому "бурхвилому світі". В міру сил і своїх можливостей будемо допомагати вам чим зможемо.

- Це вже добре отаман, ваша підмога там за Дунаєм нам буде дуже потрібна, - заявили козаки.

- Налагодимо таємно проходи, переправи в обхід москалів і дай Бог там за Дунаєм відродиться нова Січ. Я вважаю, що москалі схаменуться і будуть вас не раз ще просити повернутися назад, - так закінчив цю розмову з козаками отаман Коша.

Але отаман помилився, він розраховував, що його в такому похилому віці не закують в кайдани. Однак, він і в 86 років був страшний імператриці, насамперед тим, що Петро Калнишевський був виборній отаман всього народу Запорізького Коша, і значна частина козаків (кілька десятків тисяч шабель) пішла б за ним і в огонь, і в воду.

* * *

Під посиленням конвою отамана Коша Петра Калнишевського супроводили до кузні.

Там отамана закували в кайдани, посадили в критий візок з невеликим завішеним фіранкою віконцем, щоб не видно було кого везуть, і повезли під посиленням конвою на північ.

Повезли його повз розореної Січі. Її обгорілі головешки куренів, будинків і церкви виробляли похмуре враження.

- Боже, що накоїли ці нерозумні холуї Катерини, щоб їх чорти на тому світі також добре обсмажили! - Подумав отаман.

Виїхали в степ і поплелися вони путівцем в Московію. У щілину в дверях конвою і в нещільно завішено вікно була видна смужка світла - смужка вільного світу: повз пливли степові поля, переліски, поодинокі села і люди.

Ніхто не оглядався, та й важко було здогадатися, що в такому зовні необразливому тарантасі всередині тужить серце кошового отамана Запорізької Січі.

В тарантасі було душно, він трясся на купині. В своїх подумах отаман прощався з усім цим і вдихав, насолоджувався запахами батьківщини, - коли ще він побачив все це, швидше за все ніколи.

Так таємно, як і багатьох волелюбних козаків, отаманів і гетьманів України, в закритій возі, під посиленою охороною, москалі переправили отамана Петра Калнишевського в розпорядження Військової колегії.

За чорними, невеликими залізними дверима підземелля Військової колегії для нього, починався інший світ. Світ темряви, невідомості і клопів. Світ холоду, бруду і вошей. Світ страждань і принижень. Світ нескінченних очікувань, що принесе наступна година, наступного дня, і так рік за роком...

Годували отамана один раз в день, гречаною або вівсяною кашею і водою з хлібом. Найважче в цій школі тюремного виживання, як і всім в'язням, вперше що потрапили сюди, для отамана було таки початок з початків особливої атмосфери тюремного в'язня. І це зрозуміло чому, оскільки початок якщо не лякає, то насторожує будь-яку людину. Подібно до того, як спочатку треба швидко зануритися в холодну воду річки, щоб потім стало трохи тепліше (тіло адаптувалося до води), тоді і страх перед холодом (невідомістю) проходить.

Отамана ще раз обшукали, відібрали все, що могло призвести на погляд тюремників до самогубства.

- Смішні люди, - подумав отаман, - він завжди хотів жити, і буде жити довго, скільки це можливо, а ці кати думають інакше.

Отаман відчув себе не в своїй тарілці, коли конвою сказали:

- Дивіться, він особливо небезпечний!..

У камері, в яку його спочатку привели, нікого не було, він був один. Отаман на початку трохи турбувався з приводу того, що заарештованим з ним писарю Івану Глобі та судді Павлу Головатому, дізнавачами (слідчими) буде спеціально сказана брехня щодо того, що він нібито розколовся, продався. Вони можуть повірити цій брехні, і почнуть говорити все, що треба і не треба.

Однак потім отаман подумав, що його товариші терті калачі і їх на полові не проведеш.

У камері отаман молився і переживав за родину і товаришів по Січі. Після затишку вдома, ласки дітей, посмішки дружини, після дорогого спілкування братів козаків, після гарного духовного і фізичного столу, треба сказати, стіни камери тиснули на нього, і досить сильно.

У камері було тісно, не розвернешся. Два-три кроки вперед і стіна, поворот, стільки ж назад і знову стіна.

Від лежання в отамана починали боліти кістки, бо в камері немає нічого, навіть оберемки соломи, а на нім одягнуто лише те, що було на момент арешту. А арешт був в порівняно прийнятну погоду, зимовий одяг тоді він не носив.

Почалися допити. Йому пред'явили типові для козацьких отаманів і гетьманів звинувачення. Слідчий з явною насмішкою сказав:

- Думали, думали ми з його Високоповажністю таємним радником, що тобі приписати і вирішили приліпіть зраду...

- Краще придумати, видно, вони нічого не могли і вирішили пред'явити звичайне заявлене звинувачення - в зраді. Кому я зраджував? Нікому, навіть дружині! Тепер диявол порадіє за них, - подумав Калнишевський.

Вночі він спав уривками. Клопи заповзали під одяг і кусали.

Оцінюючи зроблене, отаман Коша, звичайно, не шкодував ні про що, усвідомлюючи, що в стані ворогів, буде зроблено все, аби покарати його як можна суворіше: стратити - не милувати.

Отаман вірив і відчував, що багато братів козаків, моляться, співчують йому. Хоча при цьому він усвідомлював і переживав, що не всі козаки зрозуміли і прийняли його рішення залишити без бою їх Запорізьку вольницю.

Головне щоб січовики і селяни не засуджували його. Це для нього багато значило.

Потай, будучи тут в підвалах Військової колегії він чекав якоїсь звісточки привіту, з волі. Але прорватися такий звісточки через кордони Військової колегії було неможливо.

- Як парадоксально побудована життя, - думав, сидячи в одиночці отаман, - злочинниця Катерина убивши свого чоловіка царя Петра III тепер править бал, а він своїм розумом і працею домігшись визнання його отаманом на всезагальній Січовій Раді, повинен бути страчений. Це вона імператриця повинна бути страчена, а не він...

Підписати визнання престарілого отамана у Військовій колегії примусили витончені тортури, приниження і безсонні ночі. Щоночі його вели на допит, а на світанку, знесиленого, волокли назад і кидали прямо в порога камери. Після цих новітніх по тим часам допитів, під час яких дізнавачи-катувальники всіляко принижували і ображали отамана, його святиню - Запорізьку Січ, він практично не розмовляв зі своїми мучителям - катами, замкнувся в собі.

Його душевний стан, можна описати такими трохи видозміненими словами відомої української поетеси Лесі Українки:

«Його душа постріляти, порубана словами,

Душа його від рани знемагає,

Неначе стрілами і гострими мечами.

Десниця здалеку його тут досягає...»

Петру Калнишевському було ясно, щось доводити, опиратися і спростовувати наклеп зовсім даремне заняття. Навіщо на це даремне заняття витрачати свої сили та енергію, пручатися системі безглуздо.

Цілком спростовував він лише звинувачення в зраді, та й кому він зраджував або змінив?

Його вибрала на отаманство загальна Запорізька Рада, і він присягав їй на вірність, а не імператриці! Яка ж тут зрада, та ще на користь Туреччини, з якою він усе своє свідоме життя воював?

В очах, у вчинках, у його думках все життя панувала турбота про Січ, і горів зігріваючий жар до батьківщини, яка тут зрада...

У його зраду, як, втім, і в багато чого іншого не вірили і самі кати, їм потрібно було лише визнання.

Після того як отаман «визнав» себе «противником імператриці й батьківщини?», то його більше не стали викликати на допити, і, сидячи в одиночній камері, він міг віддатися своїм думкам.

Так була зготована в 1776 р. так звана «Справа державної військової колегії про зраду кошового Петра Калнишевського на користь Туреччини».

Військової колегії, врешті-решт, здійснилася комедія вердикту над отаманом за нібито зраду на користь Туреччини. Перед так званим судом зачитали доноси явних ворогів і особистих супротивників отамана. Тут врахували всі доноси, які писалися на отамана в Петербург, починаючи з першого року його отаманства в Січі. .

Так, як ми вже вказували, починаючи з січня 1767 полковий старшина Павло Савицький власноручним листом ставив до відома Петербург, що кошовий отаман разом із військовим писарем і військовим осавулом готуються в найближчі місяці змінити імператриці. Таких доносів і кляуз надійшло від нього дуже багато. Видно з давніх часів він люто ненавидів отамана і бажав його смерті.

Якщо вірити доносителям, вища козацька старшина вже домовилася «вибрати у війську двадцять чоловік добрих козаків і послати їх до турецького імператора з проханням прийняти під турецьку протекцію».

У так званий «освічений» вік Катерини, коли доноси заохочувались урядом і суспільство було заражене ними, ніхто не міг бути застрахованим від звинувачень у державній зradі або іншого державного злочину.

Забігаючи наперед скажемо, що після арешту отамана козаки на чолі з братом отамана Панасом Калнишевським зловили кляузника Павла Савицького і втопили його в громадському нужнику. Як кажуть собаки - собачня смерть.

На закритому засіданні колегії, яка тривала кілька хвилин, Петру Калнишевському винесли вирок - смертна кара, «за великоважнiю провину», якої по справді не було.

До Катерини потрапили й більш свіжі доноси про те, що нібито старезний отаман Коша Петро Калнишевський таємно намагається налагодити контакти з тією частиною січовиків, яка після розгону Січі не здалася і утворила за кордоном Задунайську Січ.

Підвергши старого отамана допитам «з пристрасстю», як це робилося завжди у Військовій імперській таємній колегії і, не домігшись нічого суттєвого у визнанні своєї провини, колегісти - чекісти на підставі доносів на отамана сфабрикував вердикт, який відправили імператриці.

Треба відзначити, що Катерина II в Росії ввела так звану "фаворитську" систему правління, при якій багато державних питань вирішувалися під впливом мінливих едритів-фаворитів. Це була відмінна риса правління Катерини II від інших монархів.

Але якщо у Григорія Орлова і його братів імператриця мала опору трону в могутній силі, що стояла на чолі російської лейб-гвардії, то наступний її фаворит, підпоручик-кавалергард Олександр Васильчиков, був не більш ніж забава і розрада.

Васильчиков з'явився через десять років після перевороту 1762 року, тоді Катерина була вже повновладною "самодержицею", не потребувала більш в офіцерах, які захищали б її і престол, і тепер вона могла дозволити собі розкіш наблизити до своєї особи молодого красеня, в чій функції входили лише турботи про любовних утіхах з нею.

Цікаво згадати як на пробу обирались в фаворити у царювання Катерини, яку запорізькі козака прозвали Екабелиною другою, за її сексуальні домагання.

Процес вибору кандидата в едрити-фаворити був наступний.

Спочатку кандидата в "едріти" оглядав лейб-медик государині Роджерсон, і коли він знаходив, що едріт придатний у фаворити, і у нього немає трипера або сифісіса, то далі перепровадив завербованого до Ганні Степанівні Протасової на потрійне нічне випробування - варто чи не варто у нього те саме...

Коли наречений задовольняв цілком вимоги Протасової, вона доносила Всемиловитий государині про благонадійність випробуваного, і тоді перше побачення було призначено за заведеним етикетом.

Перекусіхіна Мар'я Саввишна і камердинер Захар Костянтинівич були зобов'язані в той день обідати разом з обраним.

Потім о 10-ій годині вечора, коли імператриця була вже в ліжку, Перекусіхіна вводила новобранця в опочивальню благочестивого, одягненого в китайський халат з книгою в руках, і залишала його для «читання» в кріслі біля ложа помазаниці...

Так офіційно була визнана проституція у верхніх ешелонах влади Росії.

Після Васильчикова пост едріта-фаворита зайняв відомий нам князь Григорій Потьомкін, який теж пройшов цю принизливу для чоловіка перевірку на «профпридатність».

Після князя у велелюбний старенької Катерини була ще купа мала едрітов-фаворитів. Серед них були Зорич і двадцятичотирирічний кірасирський капітан Іван Миколайович Римський-Корсаков.

Останній виявився першим в конкурсі претендентів на посаду фаворита, перемігши ще двох офіцерів - німця Бергмана та побічного сина графа Воронцова – Ронцова (в народі- Засранцева).

Тоді у російських аристократів існував звичай давати своїм позашлюбним, але визнаним ними синам так звані «усічені» прізвища, в яких був відсутній перший склад родового прізвища. Тому позашлюбний син князя Воронцова мав дурне для російської мови прізвище - Ронцов. Краще б звучало прізвище Ранцев.

У Росії на цей рахунок народився анекдот, про барона німця з прізвищем Зас і російського вельможі Ранця. Вони вирішили одружити своїх дітей і дати їм об'єднане прізвище - Засранцев.

У Сибіру, в Тоболі, де крім європейців жили і степовики, був поширений інший смішний анекдот. Німець Раз одружився з дочкою місцевого багатого бая на прізвисько Ібаєв, при злитті їх прізвищ молоді носили теж смішне прізвище...

Але зараз нас цікавить не перші два фаворити, а третій за рахунком едріт-фаворит - Григорій Потьомкін. Оскільки саме з його подачі вирішувалася доля Петра Калнишевського.

Напередодні Катерина надіслала записку-лист князю Потьомкіну, своєму третьому фавориту-едріту, після графа Орлова і Васильчикова. У ньому вона писала у властивій їй жіночої, лисячій звабливої манері спілкування з фаворитами, наступне:

- Здрастуй Гришенька! Приїжджай завтра з ранку раніше. Прийму тебе в будуарі, посаджу тебе на дивані біля столу, тут нам буде тепліше. Потім станемо пошту дивитися, читати...

Відпущу тебе, Судариков мій, о пів на дванадцятую годину.

Пока, миленький!

Вчора пізно встала. Люблю тебе пребагато...

Вранці, коли імператриця ще спала, до неї в будуар ввалився Григорій Потьомкін. Там вони зайнялися спочатку приємним, а потім деякими справами, як говориться: поєднуючи приємне з корисним.

Серед паперів імператриця знайшла Доповідну Військової колегії на Петра Калнишевського. Вона запитала свого миленького едріта-фаворита:

- Гришенька! Що ти думаєш на рахунок цього підстаркуватого кошового отамана Калнишевського, який сидить зараз разом зі старшинами в підземеллі Військової колегії?

- Що пишуть з колегії?

- Вердикт їх, що він таємно листувався з козаками, що бігли за кордон.

- Що є докази, перехоплені листи? - Запитально запитав імператрицю князь.

- Ні, листів немає, є тільки доноси.

- Безцінна моя, доноси і скарги і на мене тобі пишуть. Але ти, адже, не віриш цій писанині. Або віриш? - З посмішкою запитав князь.

- Що ти, миленький! Я тебе так люблю і як собі вірю. Але як з цими козаками поступити? Ти ж у мене гяур, москов, козак. Ще о-го-го який козак, - жартуючи, помітила імператриця фавориту.

- Давай я з'їжджу на південь, подивлюся, що і як, подбаю там про устрій колишніх запорожців у ввірених мені губерніях, переговорю з козаками на рахунок отамана Коша і пришлю тобі листа з цього приводу. Добре!

- Так моя дзига! Приїжджай швидше! Буду чекати тебе з нетерпінням...

Потьомкін, з'їздивши на південь країни, подивився і переговорив з козацькою старшиною про настрої козаків.

Вирішив, щоб не допустити бунту їх, треба переконати Катерину про необхідність створення Донського і Астраханського козачого війська, а також про будівництво флотилії транспортних суден для забезпечення комунікацій на Азовському морі.

Старшини козаків порадили йому не застосовувати смертну кару до колишнього отамана Коша Петра Калнишевського, це могло викликати обурення в козацькому середовищі.

Поміркувавши над цим, Потьомкін, як і обіцяв, написав з цього приводу Катерині лист, такого змісту:

«Всемиловейшая Государиня! Вашій Імператорській Величності відомі всі зухвалі вчинки колишнього Січі Запорізької кошового Петра Калнишевського і його спільників: судді Павла Головатого та писаря Івана Глоби, яких віроломство буйство настільки велике, що не дерзаю вже я...

... насмілююсь я всепідданішу уявити, не зволите чи височайше вказати відданим праведному суду вашому в'язням, які відчувши тягар свого злочину, оголосити милосердне позбавлення їх від заслужованої страти, а замість того, з небезпеки від ближнього перебування їх до колишніх запорізьких місць повеліти відправити на вічне утримання в монастирі: із яких кошового в Соловецький, а протчих до Сибіру в монастирі...

Вашої Імператорської Величності всепідданіший раб Князь Потьомкін 21 квітня 1776-го року»

Якби козаками був заснований «Орден Іуди», то він би був вручений за № 1 козаку Грицьку Нечесі (Григорію Потьомкіну) за зраду інтересів козацтва, знищення Запорізької Січі, посилення імперського колоніалізму і геноциду місцевого населення.

Куди поділася його хвала, букети дифірамбів, прагнення записатися в козаки, ближче познайомитися з запорожцями, надати їм послуги, втертися в друзі, в «січові товариші»...

За «милості найяснішого» так жорстоко вирішилася доля 86-річного кошового отамана.

Потьомкін не хотів принародно засудити останніх представників вільної Січі Запорізької. Їх просто не було за що судити, вони воювали на боці Росії.

Тому він запропонував імператриці розправитися з неугодами запорожцями «без пилу і шуму» адміністративним шляхом.

Такі методи розправи з небезпечними «ворогами» цілком влаштовували імператрицю. Беззаконня не бентежило ні її, ні Потьомкіна. Все робилося потай і швидко.

Засудженого отамана Коша забрали з підвалів Військової колегії і під значним конвоєм скрито в закритій возі запряженому трійкою коней повезли на Північ до Білого моря в сумно знаменитий Соловецький монастир, де в нелюдських умовах утримувалися в більшості своїй не бандити і вбивці, а неугодні імператриці кращі уми Росії.

25 червня 1776 р. Калнишевського вивезли з столиці до Архангельська, як тоді говорили - відправили в «країну білих ведмедів і снігів».

Конвой складався з кучерів, солдатів і офіцерів, очолював загін секунд-майор Пузиревський.

В його загоні був унтер-офіцер та п'ять рядових солдатів. Військова колегія дала Пузиревському наказ, щоб він «містив арештанта в міцному нагляді і під час шляху з сторонніми не спілкувався».

Таким чином, отамана везли з великим ескортом у кілька екіпажів, запряжених трійками коней. На одній їхав начальник конвою, слідом унтер-офіцер, за ним їхав в закритому возі отаман з двома солдатами конвою, позаду ще троє рядових конвоїрів. Всі вози були запряжені трійками коней, оскільки шлях був не близький і арештанта було наказано доставити негайно в Соловецький монастир.

На возах супроводу розміщувався провіант, особисті речі солдат та офіцерів і попутний вантаж для архангельського губернатора, всього було дев'ять підвід.

Особистих речей крім одягу в отамана не було, такому як він, «небезпечному арештантові» не положено було їх мати.

В дорозі і на привалах караул діяв згідно шляховий інструкції, яку видавала канцелярія таємних розшукових справ. Інструкція являла собою великий документ, що включав до дюжини параграфів:

«Після прийому згаданого колодника і указу за друком у пакеті, не заїжджаючи нікуди і не оголошуючи про нього, їхати прямо справжнім трактом до

монастиря з усяким можливим поспешанієм, і по приїзді в монастир зазначений указ і оного колодника віддати та оголосити архімандриту монастиря в самій швидкості, і в прийомі його вимагати розписки, і з взятій тією розпискою їхати назад, і по приїзді ону розписку віддати в таємну контору.

Будучи в дорозі містити держати оного колодника під наикрепчайший і вельми обережним караулом і сторонніх до розмов і ні для чого до нього не допускати, і бачитися йому ні з ким; також і листів ніяких ні до кого писати не давати; паперу, і чорнила, і пера та іншого йому не давати, і про нього нікому ні під яким виглядом не розповідати, щоб про нього ніхто не міг знати.

На нічлігах ставати з тим колодником на таких дворах, на яких би ніякого іншого постою і проживання не було.

Їжу ж і питво ону купувати і йому давати, спершу відвідавши самому, і дивитись над ним пильно, щоб він яким випадком в дорозі і на нічлігах не втік, також над собою і над солдатами ніякого пошкодження не вчинив і ножа та іншого, чим можна себе умертвити, при ньому не було.

А якщо, раптом, оний колодник, будучи в дорозі, стане вимовляти якісь не пристойні слова, тоді класти йому в рот кляп, який виймати тільки тоді, коли їжу даватиме, а про ті його непристойні вимови секретно записувати і по приїзді ону записку оголосити в таємній конторі».

Всі укази докладно викладали правила утримання арештантів: одних пропонувалося садити в земляну в'язницю; інших містити в казематах «під міцним караулом до смерті» скутими в ручні і ножні кайдани або без них, прив'язаними ланцюгом до стіни або без прив'язі; третіх використовувати «вічно в найтяжчих трудах»; четвертих помістити «в середовищі братії» (тобто заслати під нагляд ченців).

Під таким посиленням конвоєм отаман був у дорозі до Архангельська більше двох тижнів. На початку шляху в перший тиждень конвоїри слідували інструкції, не говорили самі з колодником і не допускати до нього нікого на заїжджих дворах. Секунд-майор першого Московського піхотного полку Олександр Пузиревський довго придивлявся до отамана, згадуючи, де він його бачив. Потім згадав, що зустрічався з ним в штабі у Розумовського.

Одного разу, коли вони зупинилися на нічліг в одному заїзді, він запитав арештованого:

- Якщо я не помиляюсь ви кошовий отаман Запорізького війська

- Так, пане майоре!

- Цікаво, за що вас відправляють на Соловки?

- Як за що! За те, що вірою і правдою допомагав Росії розтрошити нашого спільного ворога, османів.

- Не може бути! Адже ми разом воювали, я вас пам'ятаю по штабу князя Розумовського.

- Виходить ми товариші по зброї!

- Виходить так! Тільки зараз ви колодник, а я начальник варти супроводження.

- Нас роз'єднали, з друзів і товаришів по зброї ми перетворилися на засланців і конвоїрів. Хрінова розкладка сил і сторін.

- Так, незвичайна!

- Ви хто за національністю?

- Шляхтич!

- Така "доля-судьбінушка"! Польщу теж адже розділили на частини. Як ви потрапили на російську службу?

- А куди діватися бідному шляхтичу.

- Ясна річ...

У кімнату, в якій вони говорили, увійшов унтер-офіцер, бесіду довелося припинити. Той доповів начальнику конвою, що коні нагодовані, визначені в стійла, караул розподілений на чергування, кімната для відпочинку майору підготовлена.

Пузиревський сказав тому: - Добре! Ідіть відпочивати, завтра в шість (годин ранку) вирушаємо в дорогу.

Після цього відносини між начальником конвою і отаманом покращилися. Пузиревський вже не дивився на отамана як на небезпечного злочинця, а Петро Калнишевський на нього як на злісного наглядача.

Отаман розумів, що поляк просто виконував наказ свого начальства.

В дорозі, де вони зупинялися на нічліг, отаман ставив перед собою воду, яку йому давали попити, і молився подорожньою молитвою, кажучи:

«Прошу Господа наситити воду Світлом Своїм, несучим силу велику, силу, яка страх розганяє і приносить людям велике благословення на удачу і везіння в будь-якому починанні благом, не приносить шкоду людям іншим, бо не зла бажаю я в справах своїх, а добро, і не страхом жити хочу, а радістю великою благої Сили, яку прошу доторкнутися до води для мого душевного становлення і для життєвого шляхи благословення, і шлях мій не принесе мені страшних і ризикованих справ, і подій не буде неприємних і непотрібних, бо Господу довіряю життя своє. Амінь!

Потім отаман випивав ковток цієї цілющої вологи, перед продовженням неприємного подальшого шляху на Північ. Іншу воду використовував для вмивання.

Так отаман і його конвоїри, через два тижні дісталися до самого Білого моря, білого від холоду, снігу і льоду.

11 липня 1776 р. Калнишевського доставили до Архангельська, а звідти на найнятому у купця Вороніхіна за двадцять рублів судні перевезли в Соловки і здали архімандриту на довічне ув'язнення.

У підмогу караулу місцевий губернатор Архангельська Є. Головцин нарядив з губернської роти сержанта і трьох рядових, яких дозволяв залишити постійно в монастирі для охорони каземату колишнього кошового отамана, якщо Досифей вважатиме можливим і необхідним зробити це.

Допомогу Головцина вартовими Досифей відкинув рішуче і не зовсім ввічливо. Сержант з трьома солдатами був відправлений назад в Архангельськ.

Архімандрит не збирався ділитися з губернатором лаврами тюремника отамана Запорізького Війська Петра Калнишевського. Свою поведінку Досифей виправдовував посиланням на синодальний указ, який наказував йому утримувати «колишнього отамана» під охороною монастирських солдатів.

Досифей, згідно з приписом колегії розпорядився монастирським солдатам і монахам-наглядачам посадити Петра Калнишевського, як найбільш небезпечного

злочинця в підземеллі в саму глуху камеру поодиноці, де ув'язнені довго на цьому світі не затримувалися і швидко вмирили через моторошних умов утримання.

30 липня він повідомляв у Синод, що напередодні він прийняв від Пузиревського арештанта Калнишевського і посадив його за царським указом в один з най похмуріших казематів Головленкової в'язниці Соловецького монастиря, що знаходилася в башті однойменної назви, яка розташована в південній стороні кріпосної стіни.

ЯСНОВЕЛЬМОЖНИЙ КОЗАК ГРИЦЬКО НЕЧЕСА

«Грицько Нечеса - козак без роду,
Був як "ясновельможний" пан,
Він зрадити мав, друзі, моду,
Імператриці інтриган.

Його приймали як друга-брата,
В Січі козаки і діди,
Вони не знали якого гада.
Пригріли на свої груди!»

Говорячи про життя і діяльність отамана Петра Калнишевського, ми не можемо хоча б стисло не згадати про ясновельможного козака - князя Григорія Потьомкіна, який зіграв значну роль в долі не тільки отамана, але і в долі всієї Запорізької Січі.

Заради істини слід зауважити, що після зруйнування Січі, якась частина запорізької старшини отримала офіцерські звання російської армії і залишилися служити Потьомкіну. У їх числі були і члени делегації Запорізького Війська, що перебували в момент розгрому Запорізької Січі в столиці Московії, в їх числі був і Антон Головатий.

Але не всі стали служити імператриці. Так відомий в Січі писар Коша Іван Глоба скінчив свої дні в кам'яному мішку Білозерського монастиря, а військовий суддя Коша Павло Головатий - в Тобольському монастирі.

Січовий настоятель архімандрит Володимир Сокальський був деякий час в ув'язненні в Києві, але потім призначений намісником Ботурінського монастиря.

(Довідка. Не плутати Антона з Павлом Головатим. Довідково: Антон Головатий виховувався в Київській бурсі і звідти втік до Запоріжжя, де при кошовому Калнишевському деякий час був військовим писарем. У 1774 році разом з Сидором Білим, він марно відстоював в столиці права запорізького війська на новоросійські землі, які Потьомкін заселяв різними іноземцями).

Так от Антон Головатий, який тоді не був у Січі, коли її руйнували, одного разу увійшов у розкішні покої Таврійського палацу «ясновельможного» князя.

Князь Потемкін задоволено сказав йому:

- Все скінчено. Текеллі доносить, що виконав доручення. Пропала ваша Січ!

Вражений почутим, Антон Головатий, в серцях сказав:

- Пропали ж і Ви, ваша світлість!

- Що ти верзеш! - В гніві вигукнув Потьомкін і при цьому так глянув на Антона Головатого, що той, «на обличчі ясновельможного ясно прочитав свій маршрут у "Сибір-матінку" на вічне поселення».

- Ви ж, князю, вписані у нас козаком! Так коли Січ знищена, то й ваше козацтво у нас скінчилося».

На що Потьомкін сердито відповів: - Це друге діло! Надалі не заривайся!..

Антон Головатий, як у воду дивився, Грицько Нечеса скінчився, як тільки повія-імператриця, змінила старого едріта-фаворита на більш молодого едріта - Платона Зубова.

Як зауважила імператриці Катерині мадам Перекусіхіна з цього приводу, з відомою часткою гумору:

- У нас жінок сильно розвинене почуття самовіддачі. Хочеться вкотре комусь віддатися, ще, і ще раз!..

І Катерина у відповідь заспівала куплети молодецької російської частівки, що дуже сподобалася їй:

- Я, бувало, всім давала

По чотири разу.

А тепер моя «давалка»

Стала ширше тазу!..

Ех-ха-ха!..

* * *

Вона не лопнула,

Вона не тріснула,

А тільки ширше стала,

Була ж тісною!..

На що Марія Перекусіхіна, сміючись, сказала:

- Любов зла. А козли-фаворити все дрібніше і дрібніше, а тазик все більше і більше...

Чоловіче достоїнство в двадцять п'ять, як вважала імператриця, виглядає набагато товще і довше, ніж у нестаріючу старість «ясновельможного» князя!

Пробуксовка у відносинах імператриці зі «ясновельможним» почалася в грудні 1775 року, коли Катерина писала Потьомкіну: «Я твоєї ласкою надзвичайно задоволена... моя бездонна чутливість сама собою вгамується».

Однак «бездонна чутливість» імператриці все ніяк не вгамовувалася і Потьомкіну скоро стало не під силу здійснювати щоденні «подвиги» на ложі велелюбний імператриці.

З записочок і листів Катерини випливає, що «ясновельможний» став ухилятися від виконання «подружніх» обов'язків, що негайно позначилося на його положенні в «Вищому Світі», у «ясновельможного», як лося стали рости роги.

Листи фаворита Потьомкіна до Катерини практично не збереглися, бо вона зраджувала їх вогню. Це робилося нею для того, щоб не залишати явні сліди своєї розбещеності та лицемірства. Тим не менш, збережені листи імператриці без

відповідних не збережених послань князя, дозволяють простежити, як вона «парила» мозки Потьомкіну.

Схоже, що імператриця добре спіткала чоловічі характери і користувалася чоловіками як хотіла. У цьому питанні їй не було рівних серед коронованих осіб.

Збережений останній лист Потьомкіна до Катерині від червня 1776 року, коли та дала йому від воріт поворот, який завершився явною відставкою його як постійного фаворита.

У листі говорилося: «Я для вас хоча у вогонь, але не зречуся. Але якщо, нарешті, мені визначено бути від вас вигнаним, то нехай це буде не на великій публіці...»

З листа випливає, що Потьомкін був «вигнаний» імператрицею з її ліжка, і що не він, а вона була винуватицею їх розриву.

Катерина не помилилася, коли вважала його вірним слугою і не більше того...

І коли він перестав справлятися зі своїми обов'язками, вона тут же замінила його на іншого.

(Довідка. На ложе імператриці, залишеному ясновельможним паном Потемкіним без бою, через «нестояння» маленького, але важливого для державних справ «органу», один за одним намітилися випадкові щасливчики, такі ж едріти-фаворити.

Одним з них був Петро Завадовський, що успадкував від попередника палкі письмові листи государині.

Лисиця Катерини на той час вже набила руку в написанні клятвених обіцянок, так вона писала новому фавориту:

«Сударушка Петруша», «Любов наша... , обіцяю тобі охоче, поки жива, з тобою не розлучатися». «Я тебе люблю всією душею», «...право, я тебе не обманюю» і т. д.

Однак малоросіянин Завадовський швидко надокучив імператриці, і вона його змінила на іншого.

Завадського змінив Семен Гаврилович Зорич, серб за національністю, який засліпив всіх своєю красою. У фаворі він пробув аж одинадцять місяців. Цей гусар, ад'ютант Потьомкіна, став флігель-ад'ютантом імператриці. Зорич відрізнявся дотепністю, невичерпною веселістю і добродушністю. Він явно переоцінив свої можливості і посварився зі «ясновельможним», і навіть викликав його на дуель. Проте Потьомкін виклику не прийняв, але прийняв заходів, щоб зганьбити його в очах імператриці.

Змінив Зорича - Іван Миколайович Корсаков, він теж був у фаворитах недовго, причому з власної необачності. За свідченням К. Масона: «Катерина особисто застала його на своєму ліжку, коли він тримав у своїх обіймах чарівну графиню Брюс, її фрейліну і довірену особу. Катерина віддалилася в заціпенінні і не побажала бачити ні свого коханця, ні свою подругу».

Виходить, як самої змінювати, так можна, а як іншим, то неможна.

Був також з каліфів на годину, як свідчить офіційна статистика, і едріт-фаворит Олександр Петрович Єрмолов.

А ось, скільки ж побувало в ліжку імператриці мужиків, мабуть, не знала і вона сама, шкода з рахунку збилася.

На жаль що тоді не було книги рекордів Гіннеса і такі рекорди не фіксувалися, мабуть, її рекорд був би досі не побитий)

Але тут ми повернемося до ясновельможного пана. Потьомкін, дізнавшись про численні зради, в серцях не раз говорив собі:

- Ми росіяни сильні заднім розумом. Можна було передбачити, що все те добро яке я цієї повії зробив, для мене погано скінчиться...

- А що робити, якщо у нас немає переднього розуму? - З гіркотою пожартував він сам над собою. Коли тебе посилають на всі чотири сторони, треба йти «на південь» - там тепліше.

(Для довідки доречно згадати і ще одного з численних едрітов-фаворитів пристарілої імператриці.

За одкровенень вельмож Катерини, жодного зі своїх фаворитів Катерина, як їм здавалося, не любила так пристрасно, як Ланського, що знаходився «в злучці з нею» з кінця сімдесятих років і померлого влітку 1784 від гарячки, на двадцять сьомому році від народження.

Після кончини Ланського у 1785 році Катерина писала: «Як бачите, незважаючи на всі газетні чутки, я ще не вмерла; у мене немає і ознак не будь хвороби, але до цих пір я була істотою бездушною, істотою, яку ніщо не могло одушевити...

Раніше вона писала іншому фаворитові: «... не станемо втомлювати себе питаннями моралі)

Що й казати, вона дійсно все життя була істотою бездушною, аморальною, самолюбною, егоїстичною, її ніщо не могло одушевити...

* * *

Новий фаворит - Зубов був сильно ревнивий, жадібний і ранимий, він страшно ревнував, тому зробив усе, щоб позбутися «Ясновельможного», комета якого на Російському небосхилі почала гаснути, втрачаючи свій пишний хвіст павича.

Дізнавшись про те, що імператриця звеліла відвезти «Цезарю», як раніше величала Потьомкіна Катерина, в якості компенсації моральної шкоди за зраду, золоту велику купіль (ванну), це викликало обурення нового фаворита пристарілої імператриці, він в будуарі жовчно сказав Катерині:

- Все для нього і для нього! Не вистачить, чи вже ясновельможному? Я б і сам в такий золотий купелі охоче викупався.

- Що ти хочеш? - Запитала Катерина.

- Хочу в подарунок отримати Василькове (де було 12 тисяч кріпаків)!

- Так, але я подарувала Василькове ясновельможному!

- Ну і що, навіщо йому воно! Та й взагалі, навіщо Потьомкіну їхати до Петербурга? Кому він тут потрібен? Мені він не потрібен, тобі теж, адже в тебе є я - Платон Зубов!

На обличчі Зубова блукала уїдлива усмішка:

- Так відпиши Рєпніну, щоб ясновельможний сюди не їхав.

- Потьомкін же фельдмаршал, намісник, гетьман. Як мені написати, щоб не їхав?..

- А ким він був до цього, і хто його був батько, пам'ятаєш?

Татусь його, Потьомкін Олександр, на службі довгій, на яку забрали його прямо з-під вінця, на сьомий десяток тільки майором став; під Азовом з лука татарського він у бік був стрілян, під Нарвою прикладом шведським по черепу торохнутий, у Риги порохом обпалений неабияк, під Полтавою палашем по звірячому рубаний, а в нещасному Прутському поході його рука колесом мортири була пом'ята.

Це ти його синка Гришку зробила таким! Зараз він ніс задер до неба, хоче, щоб його всі «ясновельможним» називали, проте не дарма його козаки за очі Тьомкіним-Потьомкіним прозвали, Грицьком Нечесою.

Він темна людина, недобррозичливо зауважив Зубов імператриці. По-моєму Потьомкін - це другий гетьман Іван Мазепа за годин Петра І.

Він навіть найнебезпечніший цього гетьмана. У його підпорядкуванні на півдні країни зібралися всі основні сили імперії.

Не можна давати такій людині таку велику владу. І нам невідомо куди він направить цю армію: до Стамбула, або до нас, в столицю.

- Добре, ти мене переконав Платошо! Я велю, щоб він сюди не приїжджав, а залишався Бендерах на півдні.

Так ясновельможний задовго до пана Бендери, став «бендеровцем».

Катерина таємно наказала князю Рєпніну: якщо Потьомкін таки наважиться з'явитися в Петербург, вона не стане утримувати його в столиці.

Рєпніну - в відсутність ясновельможного! - Слід якомога швидше укласти мир з Туреччиною, після чого всю армію Потьомкіна розпустити.

Постає питання, куди поділася колишня люб'язність Катерини, яка писала люб'язні листи князеві?..

(Історична довідка. Потьомкін «Особиста переписка».

Лист від 1 березня 1774. С.-Петербург: «Голубе мій, Гришенька мій дорогий, хоча ти вийшов рано, але я гірше всіх ночей спала і навіть до того я відчувала хвилювання крові, що хотіла послати ранком до лікаря пустити кров, але до ранку заснула. Не запитай, хто в думках: знай одіножди, що ти назавжди. Я кажу назавжди, але з часом захочеш, щоб завжди залишилося і не викреслиш ти сам. Велика моя до тебе ласка мене ж лякає. Ну, добро, знайду засіб, буду для тебе вогненна, як ти изволишь казати, але від тебе ж намагатися буду закритися. А почуття заборонити не можеш. Сього ранку за Вашим бажанням підпишу заготовлене виконання-обіцянку вчорашню. Попроси Стрекалова, щоб ти міг мене дякувати без людей, і тоді тебе пушу в Алмазний, а без того, де приховати обопільне в цім випадкові почуття від цікавих глядачів. Прощай, голубчику».

Ось ще зразок жіночого лицемірства: «Гришенька, здрастуй. По-перше, прийму тебе у будуарі, посаджу тебе біля столу, і тут Вам буде тепліше і не простудитесь, бо тут з підпілля не несе. І станемо читати книгу, і відпущу тебе в пів на одинадцятку. Прощай, миленький, не можу писати. Пізно встала. Люблю тебе пребагато. Напиши, як здоровіс. Прощай, судариков»

Ще зразок лицемірства Катерини від 19 березня 1774: «Ні, Гришенька, статися не може, щоб я перемінилася до тебе. Віддавай сам собі справедливість: після тебе чи можна кого любити. Я думаю, що тобі подібного немає і на всіх плювати. Даремно

вітрянна баба мене по собі судить. Як би там не було, але серце моє постійно. І ще більш тобі скажу: я перебіну всяку не люблю. Quand Vous me connaissez plus, Vous m'estimeres, car je Vous jure que je suis estimable. Je suis extremement veridique, j'aime la verite, je hais le changement, j'ai horriblement souffert pendant deux ans, je me suis brule les doigts, je ne reviendrai plus, je suis parfaitement bien: mon coeur, mon esprit et ma vanite sont egalement contents avec Vous, que pourrai-je souhaiter de mieux, je suis parfaitement contente; si Vous continuees a avoir l'esprit alarme sur des propos de commer, savez Vous ce que je ferai? Je m'enfermerai dans ma chambre et je ne verrai personne excepte Vous, je suis dans le besoin prendre des partie extremes et je Vous aime su-dela de moi meme... (Коли ви краще дізнаєтеся мене, ви будете поважати мене, бо, клянуся вам, що я гідна поваги. Я надзвичайно правдива, люблю правду, ненавиджу зміни, я жахливо страждала протягом двох років, обпекла собі пальці, я до цього більше не повернуся. Зараз мені цілком добре: моє серце, мій розум і моє марнославство однаково задоволені вами. Чого мені бажати кращого? Я цілком задоволена. Якщо ж ви будете продовжувати тривожитися плітками кумась, то знаєте, що я роблю? Я замкнуся в своїй кімнаті і не буду бачити нікого, крім вас. Якщо потрібно, я зможу вжити надзвичайних заходів та люблю вас більше самої себе (фр.)»).

Якими тільки ласкавими епітетами не зверталася лисиця Катерина до Григорія Потьомкіна, вона писала йому: - Миленський, моя дзига... Гяур, москов, козак... Цезар... Мила Мілюш... Мила мілюшечка, Гришенька... Серденько Гришенька... Душа моя, душе моя, здрастуй! Мій милий дружок... Миленський голубчику... Миленський, душа моя, улюблений мій... Серце моє... та інші.

Але все це, всі ці слова, ласкаві звернення, як не прикро було обдуреному князю, залишилися десь позаду його кар'єри, вона скінчилася з приходом нової пасії імператриці.

Правильно говорять, коли жінка називає чоловіка розумним і красивим, то має на увазі, що він дурень першорядний, і трохи красивіше мавпи.

Як гірко зауважив князь Потьомкін, коли його усунули від керма і імператорської годівниці:

- Росіяни не здаються. Їх просто різна сволота здає!..

Кажуть, що є два способи зрозуміти жіночу логіку, однак не один з них не працює, тим більше якщо жінка імператриця.

Загалом, в кінці своєї кар'єри «ясновельможний» отримав від своєї коханки, як говорили козаки: дулю в капелюсі!

У Російській імперії настали інші часи, настала Зубівщина, інший едріт-фаворит став у великий цеберки імператорської влади.

* * *

Потьомкін вже, будучи хворим, їхавши в столицю у своїй позолоченій кареті по хвацькій дорозі в Малоросії (Україні), перед швидкою своєю кончиною, згораючи від ревностів і забуття, матюкаючи і дороги, і все на світі, подумав: «Якщо дорога в Пекло чимось вислана, то вона точно в у нас, в Росії, дурні й вибоїни дороги залишаться з нею назавжди!»

Потім подумав про себе, Катерину, народ Росії, сказав історичну багаторазово повторювану владою розхожу фразу: «Всякий народ заслуговує на ту владу, яка його має...»

Німкея-імператриця завдяки таким як він «поимела»: і його, і країну, і російський, чужі їй другі народи.

У ідіотів теж є мрія. Дурні теж мріють!

«Ясновельможний» мріяв, що він перший, і залишиться таким при імператриці завжди. Він претендував на більш велику владу, ніж та, яку йому погоджувалася поступитися імператриця. Але його мріям не судилося збутися.

Виявилося, що він не перший і не останній дурень у німкені-імператриці на побігеньках.

У повсякденному житті імператриця часто використовувала дві німецькі команди: - це «Фас...» і «Фу...»!

Команду «Фас» вона застосовувала для знищення конкурентів, таємних і явних своїх ворогів, а «Фу» до таких, як колишній її едріт-фаворит Потьомкін.

Не доїхавши до місця, «ясновельможний» від образи і засмучення, що його як вичавлений лимон використовувала повія-імператриця, помирав у дорозі.

Перед смертю, він часто впадав у безпам'ятство, марив, сам з собою говорив, з кимось сперечався, у когось просив вибачення.

Будучи в маренні йому здавалося, що на нього з докором дивиться сам кошовий отаман Петро Калнишевський, котрий стоїть біля його ложа і каже йому:

- Ну, що козак Грицько Нечеса, зрадив ти свого отамана, а тепер тебе самого зрадили. Зраднику - зрадницька доля! Там в Чистилище тебе чекають чорти-митарі, щоб віддати належне твоєму зрадництву. Смажитися тобі на сковорідці, причому на власному салі!

- Що ти, отаман, ти ж для мене як батько, - жалібно заблагав «ясновельможний», - я ж тебе від смерті врятував!

- Краще б ти цього не робив. Краще смерть, ніж те, куди ти за допомогою повії Екабеліни мене визначив. Ти по суті справи мене в Соловках заживо поховав.

- Отаман, я ж хотів зробити як краще, а вийшло те, що вийшло. Як бачиш мене самого імператриця зрадила.

Подивися на мене: ким я був і ким я став?

- А ти як думав, де твої очі були, точніше одне ціле око, про що ти думав тоді.

Ти завжди тільки про себе думав, про свою кар'єру. Заради цього ти зраджував друзів, принижувався перед німкенею-імперетрицею, зміцнював її особисту владу, виконував всі її забаганки. А тепер, коли став старий і непотрібний їй, вона викинула тебе на смітник історії.

Невже ти думав, що станеш врівень з нею - імператором Всієї Русі?

- Отаман, я тобі як на духу скажу, що був такий гріх, хотів стати її законним чоловіком і імператором. Вона не раз у своїх листах і на власні очі називала мене своїм чоловіком. Однак далі цього не пішла, зрадила мене.

- Дурний ти Нечеса, не дарма тебе так козаки називали, мозками погано чесати став, ти б міг за допомогою нас і всієї російської армії тут на півдні, скинути цю німецьку повію з трону.

- Міг би, і не раз, але сподівався на її любов і вірність!

- Дурень ти і тільки! Яка у неї могла бути любов і вірність, коли вона свого чоловіка, законного царя Росії умертвила за допомогою таких же як ти холопів До тебе спала з двома такими ж едрітами-фаворитами, а ти ще сподівався на її любов і вірність!

Двічі, тричі ти дурень Нечеса, таким мабуть і залишишся навіки віків!

- Може ти і правий отаман, дурнем я був, але невже після моєї смерті, мене, князя, поховують тут, а не в столиці Росії?

- І не сподівайся Нечеса, лежати тобі нечесаним тут в Малоросії (Україні), а не в столиці, зрадникам і "ясновельможним дурням" тут і місце, прощення тобі немає!

З такими не веселими думками, Потьомкін і помер.

За наказом імператриці поховали «ясновельможного» не в столиці, і не з усіма почестями, як це вимагав його сан, а в задрипаному, богом забутому Херсоні. У столичному склепі йому місце не знайшлося.

Лише придворний поет Державін пом'янув його труп у віршах «Водоспаду», написавши:

«...Чий труп, як на роздоріжжі імла,

Лежить на темному лоні ночі?

Просте лахміття вкрило тіло,

Дві стрічки покривають очі...

Чудовий князь Тавриди!

Чи не ти з висоти своєї честі

Раптово впав серед степів?..»

У своєму останньому заповіті Грицько Нечеса записав:

- Дарую своє тіло разом із нутрощами Малоросії (Україні), яка стала мені батьківщиною!

Хтось із запорожців на могильній плиті фарбою написав відповідь:

- Нахрен нам таке "Г..." потрібно, «ясновельможний»!

Потім цю фарбу стерли, але в пам'яті запорожців ці слова залишилися назавжди.

Епоха «Ясновельможного» скінчилася темрявою забуття, фаворитизм Потьомкіна, в повному розумінні цього слова, тривав не дуже довго, з 1774 по 1779 рік.

Настала Зубівщина. Новий едріт-фаворит Платон Зубов був у фаворі Катерини, і мав досить сильний вплив на справи імперії.

* * *

Ми не станемо розповідати вам про всіх едрітах-фаворитах Катерини, відзначимо лише, що фаворитизм, як явище, ноу-хау перенесене нею із Заходу на Схід, завдав величезної збиток всім народам Російської Імперії.

Любовні зв'язки імператриці стали не просто надбанням громадськості, а рушійною і спрямовуючою державною силою. Займаючи важливі посади, фаворити володіли величезною владою, відігравали величезну роль у прийнятті політичних, економічних та інших рішень.

Невимірні кошти, витрачені на фаворитів. Вони надзвичайні, жоден монарх на Заході не витрачав стільки коштів відібраних у народів імперії на утримання такого «гарему».

Англійський посланник Гарріс заради інтересу обчислив, у що обійшлися імперії, точніше народам імперії, фаворити Катерини Другої:

- Готівкою грошима вони отримали від неї більше 100 мільйонів рублів (при тодішньому російському бюджеті в 80 мільйонів на рік).

Це була величезна сума, розділена на якийсь десяток офіційних її коханців.

Вартість належних фаворитам земель також була величезна, її неможливо було навіть оцінити.

Крім того, в подарунки входили кріпосні селяни, палаци, багато коштовностей, дорога посуда і друге, і третє...

Таким чином, фаворитизм в Росії був своєрідним стихійним лихом, як чума, або неврожай, голодомор для народів імперії.

Це чуже нормальній людині явище розоряло всю країну і гальмувало її розвиток.

Ось чому Росія тоді почала постійно відставати від Заходу в своєму економічному, промисловому і суспільно-політичному відношенні, що не могло позначитися і на подальшому житті цієї величезної по території країни.

Завоювати таку величезну територію вони змогли, а от облаштувати досі не можуть. Гроші, які повинні були йти на освіту народу, відкриття шкіл, розвиток мистецтва, ремесел, промисловості і сільського господарства, йшли на особисті задоволення фаворитів Катерини і спливали в їх бездонні кишені.

* * *

ДОВІДКА – ОПИС СОЛОВЕЦЬКОГО МОНАСТИРЯ

Щоб ви усвідомили, друзі, що представляє з себе в той час Соловецький монастир, в підземелля якого посадили отамана Петра Калнишевського, наведемо коротку довідку про нього.

Збережені документи про цей страшний і загадковий монастир, дозволяють нам з достатньою історичною точністю розповісти про його устрій та порядок утримання там ув'язнених.

Соловецький монастир, був заснований у 30-х рр. ХУ століття на Соловецькому острові в Білому морі. Це на початку був звичайний чоловічий монастир, спочатку він відігравав значну роль у господарському освоєнні Помор'я. Це потім влада російської імперії зробили з неї «тюрму народів».

Архітектурний ансамбль монастиря включає в себе: фортечні стіни з вежами, трапезну з Успенським собором, Преображенський собор (ХУІ в.), Церква Благовіщення (кінець ХУІ - початок ХУІІ століть.), Кам'яні палати та підземні каземати (ХУІІ століття).

До самого кінця ХVІІІ століття в монастирі не було спеціального тюремного замку. У ХVІ-ХVІІІ століттях місцем ув'язнення служили тут кам'яні ніші, зроблені будівельником цього кремля ченцем-зодчим Трифоном в самій городовій стіні і всередині веж Корожанської, Головленкової та інших.

За задумом соловецького архітектора, кам'яні мішки повинні були служити льохами для снарядів і пороху у воєнний час, але заповзятливі монастирська верхівка на чолі з архімандритом знайшли їм інше застосування.

Льохи перетворили в каземати монастирської в'язниці.

Баштова або всередині стінна камора - це порожнисте печеро образне неправильної форми від 2 до 4 аршин довжини, від 1,5 до 3 аршин ширини простір. Кам'яна лава (місце для сидіння і снання) – це вся обстановка комірки.

У деяких відокремлених баштових казематах в'язень не міг лягти, витягнувшись на весь свій зріст. Він змушений був спати в напівзігнутому положенні.

Через всю товщу стіни в комірчину було прорубано віконце, перегороджений трьома рамами і двома металевими ґратами. У клітках стояла вічна напівтемрява, вогкість і холод.

У кам'яний мішок заживо замурували нещасних в'язнів. Багатьох з них кидали в ці гроби окутими по руках і ногах після катувань, з вирваними язиками і ніздрями, інших ще приковували ланцюгом до стіни.

Крім безлічі баштових і серед стінних склепів, в монастирі, на сором «святої обителі», були ще більш моторошні земляні, або правильніше казати, підземні в'язниці, часів середньовічної інквізиції. Як і кам'яні осередки в стінах і баштах кремля, земляні в'язниці широко використовували в XVIII столітті.

В'язнів Соловецького монастиря було дуже багато, серед них був і сподвижник Т. Г. Шевченко - Г. Л. Андрузький...

Зв'язаний з самодержавством і всім йому зобов'язаний, Соловецький монастир завжди діяв пліч-о-пліч з царизмом, ревно викорінював «крамолу», що загрожувала в однаковій мірі як світським, так і духовним експлуататорам.

Страшна в'язниця Соловецького монастиря займала виняткове за своїм становищем місце. Вона була секретною державною темницею. Самі царі замурували туди найбільш небезпечних ворогів абсолютизму. Соловецький острог був також головним монастирським в'язницею, каторжною Централлю духовного відомства. За жорстокості режиму соловецька тюрма не мала собі рівних.

Там панували більш суворі порядки, ніж в інших монастирях і у всіх світських місцях ув'язнення. У земляних ямах, в кріпосних казематах і в комірках острогу гноїли, доводили до божевілля, заживо ховали в'язнів.

«Духовні пастирі» стада Христового, як справжні жандарми, виконували обов'язки наглядачів, стражників, шпигунів і катів.

Монастирська в'язниця на Соловецькому острові була найдавнішою, найсуворішою і до XIX століття самій місткою з усіх монастирських в'язниць. Туди засилали не одних релігійних вільнодумців. У Соловецький острог, як у найсуворіші катівні Синоду, укладали найбільш небезпечних ворогів політичного ладу, всяких «супротивників» влади, обвинувачених у «смільовості та буйстві», розповсюджувачів «злохулітельних слів» на персони царської родини, розповсюджувачів «злодійських бреднів», державних «злочинців», які тоді іменувалися «злодіями і бунтівниками».

Довгий час глибока таємниця огортала все, що творилося в соловецькій в'язниці. До кінця XIX століття в друк не проникало ніяких відомостей про монастирське ув'язнення і режимі в Соловках.

Лише в народі бродили глухі таємничі вигадки та поширювалися різні чутки о соловецьких казематах.

Соловецький острог був оплотом Російського самодержавства, він розташований на острові однойменної назви, який відділений від великої землі морським протокою.

Найближчий материковий населений пункт місто Кемь знаходиться від монастиря на захід в 60 верстах. Від острова до міста Онега (південний схід) - 180 верст, до Архангельська - 300 верст. Монастир знаходився далеко від центру Росії, на острові, який до того ж дві третини року (з жовтня до кінця травня) був оточений плаваючими льодами і абсолютно відрізаний від світу.

Тисячі людей були замордовані тут тільки за те, що вони мали і відстоювали свої думки та переконання. Більшість арештантів закінчили своє життя в казематах монастирського острогу.

Ансамбль Соловецького монастиря, включав в себе сам монастир і належні йому скити, культові, житлові і господарські будівлі, розташовані на прилеглих островах.

Самою страшною карою вважалося ув'язнення в земляну яму. Така яма в землі для арештантів перебувала в Головленкової вежі, що у Архангельських воріт. Земляна в'язниця являла собою вириту в землі яму глибиною 2 метра, обкладену по краях цеглою і покриту зверху дощатим настилом, на який насипали землю. У кришці прорубували дірку і закривали її дверима, яку замикали на замок після того, як туди опускали в'язня або їжу. Двері розшивали в тих рідкісних випадках, коли потрібно було витягти укладеного з льоху, і знову забивали, коли нещасного садили туди. Висновок в земляну в'язницю вважалося найтяжчим покаранням.

Важко уявити собі більше варварство, ніж те, коли живу людину «навечно» опускали у виритий в землі темний і сирий льох, часто після езекуції, закутого в «заліза». У земляних в'язницях водилися щури, які нерідко нападали на беззахисного арештанта.

Відомі випадки, коли вони об'їдали ніс і вуха у колядників. Давати ж нещасним яку-небудь палку для захисту строго заборонялося. Один вартовий був нещадно битий батогами за те, що порушив це правило і видав «зłodію і бунтівнику Івашці Салтикову» палицю для оборони від щурів. У Соловках було своє ««лобне місто» для цього.

В'язні земляних тюрем роками не бачили сонця, не відрізняли дня від ночі, втрачали рахунок добі, тижнями та рокам. Тільки деяких з них іноді виймали з ями, водили в церкву, а по закінченні служби знову опускали туди.

Ув'язнення було жахливим, умови існування в кам'яному мішку Головленкової в'язниці, куди посадили отамана Петра Калнишевського, були нелюдські. У монастирі колядників охороняли солдати, що перебували після конфіскації соловецької вотчини на утриманні держави.

Військове начальство дало таку вказівку командирі соловецького загону:

- Суворіше охороняти засланців, а при необхідності силою втихомирювати їх тому, що архімандриту робити це незручно і непристойно.

Генерал-губернатор особисто розпорядився заснувати в монастирі на додаток до чотирьох наявних ще головний караул при Святих воротах.

Не покладаючись на вказівки військових властей, архіандрит постачав охоронців своїми суворими інструкціями. Всі ці заходи обережності виявилися зайвими. При існуючому монастирському режимі ніякого організованого виступу приречених на вірну і болісну смерть арештантів не було на Соловках, та й бути не могло.

Після прибуття в монастир арештанта обшукували, відбирали у нього гроші, речі та приймали майно на зберігання. Гроші видавалися укладеним скарбником під розписку у міру потреби в них, а речі - в тих рідкісних випадках, коли колодника звільняли з ув'язнення або переводили в іншу в'язницю.

«Новачкові» давали одяг із зазначенням строку носки, посуду, найпростіші постільні принадлежности, відправляли в каземат і веліли «містити за указом без всякого упушення».

Арештантові прикріплювали ченця для вмовляння. Їжею ув'язнених не балували: годували «хлібом слізним» та водою. Деяким видавали, окрім води і хліба, щі та квас, обумовлюючи при цьому: «а риби не давати ніколи».

Тільки з другої половини XVIII століття укладеним стали призначати продовольчий пайок «проти одного монаха», тобто чернечу норму. Про це ми дізнаємося з Урядових грамот, в яких завжди згадувалося, як задовольняти засланця.

Чернечий оклад у другій половині XVIII століття становив 9 рублів. За видачу арештантам харчування та одягу, уряд розраховувався з монастирем. Деяких ув'язнених використовували у важких монастирських працях. Арештанти пекли хліб, рубали дрова, возили воду, прибирали нечистоти.

Восени і взимку, коли острів був відрізаний від зовнішнього світу, в монастирі не було сторонніх людей, і можливість втечі засланця виключалася: «рядовим», не секретним, арештантам жилося вільніше. Вдень вони виходили зі своїх келій, зустрічалися один з одним, ділилися думками і переживаннями, хоча офіційно всякі взаємні відвідування і розмови були суворо заборонені.

У період навігації і напливу паломників строгості посилювалися.

З комірчин колядників не випускали. Начальство побоювалося, що засланець може загубитися в натовпі і за допомогою якого-небудь жалісливого богомольця «збігти».

До речі, про втечі.

Здається, не було такого місця ув'язнення, звідки не зуміла би збігти наша людина. Соловецький острів, незважаючи на всі його негативні природні особливості, не складав в цьому відношенні винятку, тільки майже всі пагони закінчувалися сумно для втікачів.

Далі острова зуміли піти деякі щасливіці. Досягти твердої землі вдалося одиницям. Ув'язнених, яких ловили після невдалої втечі, переміщали в більш надійні каземати, посилювали охорону і знижували їм добову норму хліба, щоб не сушили сухарів для чергової «втечі».

Крім звичайних арештантів, в монастирській в'язниці утримувалися «особливо небезпечні злочинці» з числа секретних, яких привозили в монастир без вказівки не тільки провини, але навіть імені та прізвища.

Безіменні арештанти мали клички або номери та утримувалися в тих місцях, що були відокремлені, або в спеціально обладнаних для них казематах. Важливі секретні арештанти, надіслані з приписом, «щоб ні вони кого, ні їх хто бачити не могли», отримували на руки кормові гроші, і караульні солдати купували їм їстівні припаси, при цьому останні нещадно грабували своїх ув'язнених.

Окремих анонімних колядників охороняли спеціально прислані для цієї мети команди. З камер їхніх ніколи не випускали. Келії особливо небезпечних секретних злочинців не тільки замикали на замок, але ще запечатували зовні спеціальними печатками.

Призначений для охорони арештантів офіцер був забезпечений такою інструкцією: «Коли він, колодник, посаджений буде у в'язницю, тоді до нього приставити караул, і завжди б з рушницями було по дві людини на годиннику: один від гвардії, а інший з монастирських гарнізонних. Двері б були за замком і за твоя печаткою, а у в'язниці віконце щоб було б мале, де їжу подавати; та й самому тобі в тюрму до нього не ходити, ніж інших кого допускати, і його, колодника, в церкву не допускати. А коли він, колодник, захворіє і буде дуже близький до смерті, то по сповіді долучити його св. таємниць у в'язниці, де він утримується, і для того двері відімкнути і роздрукувати, а після причастя ці двері замкнути тобі своєю печаткою і наказати зберігати міцно...»

Як правило, засиляли в Соловецький монастир людей безстроково. Грамоти XVIII століття рясніють висловлюваннями: «послати до кончини життя його нікуди безвихідно», «навічно», «надалі до виправлення».

Хто потрапляв в каземат Соловецького монастиря, того можна було викреслювати з описки живих. Про нього нічого не знали ні родичі, ні друзі, ніхто не бачив його сліз, не чув його стогонів, скарг і прокльонів.

Такий був при царях та імператорах Соловецький монастир.

Після революції у 1923-39 р. на його території утворили Соловецький табір особливого призначення - «Соловецька в'язниця особливого призначення» (в народі скорочено - СТОН). У СТОН містилися головним чином політичні в'язні і так звані «вороги народу».

У Велику Вітчизняну війну в 1942-45 р. тут розміщувалася «Школа юнг» Військово-морського флоту. МФ.

З 1967 р. Соловецький монастир став музеєм-заповідником.

У 1991 р. влада повернула монастир Російської православної церкви.

Така історична довідка про Соловецький монастир.

У СОЛОВЕЦЬКИХ КАЗЕМАТАХ

«О, павутина ілюзій!
Що душу поранить до сліз,

Створивши чарівну музу,
 Виткану павутину із мрій.
 Мрії про щасливе братство,
 Де життя, як гарне вино,
 Немає там в'язниць та неволі,
 Душа як вітер вільна,
 І опустившись на землю,
 Йде він своєю стежею,
 Інше він життя не сприймає,
 Де горе завжди зі сльозою...»

Ось в такі вище описані нелюдські умови був надовго «замурований» в кам'яному казематі Соловецького монастиря отаман Війська Запорізького Петро Калнишевський. Уявіть собі розчарування людини яка потрапила вперше за ґрати.

Коли чотири стражника і два здоровенних "мужланів" в рясах (ченців) супроводжували цього «небезпечного державного злочинця», спустилися з отаманом вниз по сходах у підземелля до його камери, Калнишевський побачив перед собою аршина в два вишини, двері з крихітним віконечком в середині її.

Стражник відкрив ключем іржавий замок, той заскрипів, душки його розімкнулися, штовхнувши рукою ковану важку дубову оббиту смужками заліза двері, він сказав Калнишевському:

- Заходь! Це тепер буде твоя келія. Молися Пресвятій Богородиці, може, і вимолиш прощення.

Отаман, нагнувшись, втиснувся в отвір дверей і ввійшов в келію, вона була не прямокутної, а чомусь у формі горизонтального усіченого конуса викладеного цеглою (мабуть, сама крайня – подумав він).

Келія мала, як потім обмірив її Петро Калнишевський у довжину чотири аршини, завширшки сажень, висота при вході в три аршини, у вузькому конічному кінці півтора аршини. При вході направо Петро побачив лаву, вона слугувала одночасно й ліжком. На іншій стороні були залишки розламаної печі. Стіни в камері були сирі, плісняві, повітря затхле, сперте. У вузькому кінці келії знаходилося маленьке віконечко вершків шість у квадраті; промінь світла, точно крадькома, через три рами і двоє ґрат тьмяно освітлював цей страшний каземат.

Отаман підійшов до віконця і спробував через нього подивитися на світ божий. Він насилу через нього побачив кладовище, що знаходилося прямо перед віконцем.

- Прекрасний вид з вікна, чи не так? - Усміхаючись, сказав офіцер.

- М-да! – Протягнув отаман.

- Келія дуже хороша, в ній зможете довго і добре відпочити, - сказав задоволений своїм жартом, офіцер.

- Так, хороша келія, - не зовсім весело вимовив отаман, - кращих апартаментів видно для мене не знайшли.

- Для тебе в самий раз! - Сказав начальник Соловецького загону. - Тебе наказано, як і твого попередника, який помер тут, утримувати під особливим контролем.

- Цікаво, хто тут до мене сидів? - Запитав отаман наглядача.

- Якийсь капітан Сергій Пушкін!
- Цікаво за що його запроторили сюди?
- У нього при арешті знайшли штемпель і літери для друкування фальшивих асигнацій. Як говоритися його спіймали на гарячому і посадили охолонути в холодну камеру. - Усміхаючись, сказав офіцер, задоволений своїм новим жартом.
- Я чув, що за такі справи стратять, а не садять поодинокі.
- Наша Благодійниця Матінка імператриця Катерина II милостива, тому замінила йому страту на довічне ув'язнення, але він на цьому світі тут у нас довго не затримався, помер.
- Бідна людина, - промовив отаман.
- Ти мені ще скажеш, що тебе сюди помилково посадили, ні за що, так?
- Так і скажу! - Відповів отаман.
- Ти не перший і не останній, хто це стверджує. Більшість вважає, що його не заслужено засудили.
- Так вважаю! Мене треба було нагородити, а не засудити за те, що не пролив братню християнську кров в Запорозжі.
- Он як! У цьому зв'язку, може доречно буде повторити тобі стару притчу:
«Кажуть одного разу в Соловки, приїхав важливий священник з Синоду, якому дозволили в пам'ять про його перебування тут звільнити за своїм бажанням одного з ув'язнених. Обійшовши ув'язнених, він у кожного запитував, за що він сидить. Кожен говорив: - Ні за що!..
- Пройшовши в крайню саму віддалену камеру, він запитав там сивого в'язня, за що він сюди посаджений.
- Той відповів:
- Я сиджу за справу, і покараний правильно, по заслугах моїм».
- Ось цього відпустіть, - сказав священник, - бо він усвідомив свою провину».
- Я чув таку легенду, що існує серед ув'язнених, - відповів отаман, - але вона брехлива.
- Може бути! Однак без причини сюди імператриця б тебе не посадила! – Помітив офіцер. - До речі серед важливих персон які тут сиділи, отаманів поки не було, ти перший. З чим і вітаю!
- Спасибі! І хто ж тут сидів? - Поцікавився отаман.
- Князя Василь Володимирович Долгорукий, його брат Володимир Володимирович, а також Василь Лукич Долгорукий.
- Василь Лукич, це той у якого потім в Новгороді відрубали голову, на угоду німцю Бірону.
- Той самий! - Підтвердив офіцер.
- Тих Долгоруких князів я не знав, а ось з князем Василем Михайловичем Долгоруковим мені довелося воювати в Криму...
- Ну, і ще хто тут сидів? – запитав отаман.
- Багато з важливих персон, наприклад, графи Іван і Петро Товсті.
- Так, не люблять імператори і імператриці тлумачних та розумних людей в Росії! - Сказав отаман.

- Там нагорі їм видніше кого саджати, ось і тебе імператриця посадила, і я думаю, що надовго, - уїдливо зауважив офіцер

- Передайте імператриці мою подяку за її турботу і такі комфортні умови утримання! - З насмішкою вимовив Калнишевський.

- Передам! - Засміявшись, відповів офіцер і закрив за собою важкі двері. Замок заскрипів і Петро Калнишевський залишився в напівтемряві один.

Нове житло гетьмана можна було порівняти з труною, де: «На аршин простору живе, точніше, існує людина».

Тут у похмурій камері, залишившись один на один зі своїм внутрішнім світом, отаман став потроху усвідомлювати глибину людського буття, часу у нього для цього було достатньо.

Він став аналізувати своє колишнє життя, і готуватися до неминучої, нехай і не бажаною зустріччю зі смертю - останньому в житті кроку у вічність.

Давайте все ж простежимо ми з вами, друзі, цей останній страшний життєвий етап великого, феноменального, міцного як креміль людини - Петра Калнишевського, який зумів прожити наперекір усім чортам у цьому кам'яному мішку більше двох десятків страшних років і не втратив аж до останнього свого часу: розум і велику силу духу.

* * *

Що таке самотність?

Не всі люди знають що це, тільки ті, які довгі роки відчували її.

Отаман відчував її в повній мірі.

Самотність і людське спілкування - це два протилежні полюси світу, як життя і смерть. Самотність для багатьох людей - це одне з найстрашніших страждань в житті. Воно приносить душевні муки, неспокій і тривогу, біль розчарування, позбавляє сну й апетиту.

Самотність - це емоційне стресове переживання, коли людині важко, коли вона відчуває занепад сил, своє безсилля і спустошення.

Недарма, за всіх часів найважчим покаранням було приміщення людини в одиночну тюремну камеру, без усякого зв'язку з зовнішнім світом.

Ще древні люди говорили, що життя - це людське спілкування, можливість перебувати серед інших людей, говорити з ними, спілкуватися.

У свою чергу смерть (матеріальна чи духовна) - це значить втратити спілкування, розлучитися з людським суспільством, оніміти.

Настоятелю Соловецького монастиря Досифею було сказано, що його зобов'язують звертатися з арештантами так, як в Указі наказано. Особливо «турботу» проявили о «головнім злочинці» - колишнім отамані низового запорізького війська.

Умови утримання присланих в монастир «під караул» (крім особливо секретних) і під нагляд, в значній мірі визначалися двома обставинами:

По-перше, класової приналежності заслання. Багаті і знатні люди могли відкуповуватися від робіт.

По-друге, строгість режиму залежала від настоятеля монастиря, який був «найпершою владою» на острові, повним і необмеженим господарем.

Синод наказував архімандриту надходити з арештантами «по точній силі тих указів», за якими вони надіслані, але грамоти застосовувати по своєму розумінню, виходячи з конкретної обстановки.

Деякі можуть стверджувати, що засланим жилося краще при гуманних настоятелях. Але біда вся в тому, що «добрих» тюремників якраз не було і немає. Жорстокістю по відношенню до засланих відрізнялися всі соловецькі ігумени. Вони добровільно і ревно виконували обов'язки жандармів.

За розпорядженням архімандритів, за незначне порушення тюремних порядків засланих «морили голодом», переміщали з казематів в льоху, били і калічили.

Відомий випадок, коли "городничій" чернець (важлива особа в ієрархічній драбині соловецької братії) Сосипатр Круглий був у смиренні на ланцюгу дві доби за те, що за своєю ініціативою збільшив вікно у в'язниці ув'язненого отамана шляхом «відняття дошки».

У монастирі було своє «лобне місце», на якому кат в чернечій рясі катував арештантів, підначальних, робітних людей і навіть провинених іноків.

Так звана «Обитель миру, любові і прощення» часто оголошувалася стогонами і криками караних. На площі, де катували людей, багато було «пошарпано батогів, зламаних батогів і прутів; багато знівечене людських спин, порвана у нещасних жертв шкіра і м'ясо!

А скільки пролито сліз і крові!.. ».

Залишається шкодувати, що отаман, як і ніхто з засланих XVIII століття, не залишив нам докладного опису своїх страждань, тільки трохи про це розповіли паломники, які влітку приїжджали в монастир.

Причина цього зрозуміла. Якщо арештант був грамотний, то інструкція завжди і незмінно вимагала вилучити у нього «перо, чорнило, папір, олівець, берест, камінь червоний та інше, до листа здатне».

Караульні зобов'язані були стежити, щоб ніхто із сторонніх не підніс арештантові письмове приладдя і щоб засланець «ніяких листів ні до кого не писав».

Ось в таких тюремних умовах Петро Калнишевський промучився десятки довгих і обтяжливих для волелюбного козака років. Причому він відносився до категорії особливо небезпечних і секретних ув'язнених.

У холодній сирий ямі розміром 1 на 2 метри він провів 16 років. Лише потім через роки його перевели у звичайну, але теж одиночну келію, в якій він проживе ще довгих 9 років.

На повітря його виводили лише на Великдень, Преображення і Різдво. І це траплялося далеко не кожен рік. Лише в останні роки перед звільненням почали виводити його на знаменні богослужіння і в монастирську трапезну без права говорити з ким-небудь.

Але ця заборона не завжди виконувався, сусіди по трапезі іноді перемовлялися між собою, ділилися новинами з материка.

Ось так поступила підступна імператриця з тими, які послужили гарну службу Росії в боротьбі з бусурманами за вихід до Чорного моря.

* * *

ПЕРШИЙ ДЕСЯТОК РОКІВ НЕВОЛІ

Відомий російський письменник Федір Достоєвський у своєму романі «Злочин і кара» дуже образно описав складні переживання свого вигаданого головного героя роману - Родіона Раскольника, що потрапив у в'язницю за «грати», при чому в більш щадні умови, ніж наш герой.

Однак попадися письменникові справжні матеріали засланого в Соловецький монастир отамана війська Запорізького Петра Калнишевського, під його пером народився б інший шедевр, який образно можна було назвати:

«Покарання не за злочин, а за заслуги!».

І приголомшений світ дізнався б багато більше про внутрішній світ людини, незломленої довгим ув'язненням, і не просто людини, а людини великої людської душі, величезної життєвої енергії, волі і жаги до життя, який врятував два братніх народів від братовбивчої сечі.

У цьому зв'язку, віддаючи належне Петру Калнишевському, спробуємо ми настільки, наскільки можливо і дозволяє талант, розповісти вам про те, що пережив цей не зламаний ОТАМАНЩЕ за 25 років перебування в в'язниці Соловецького монастиря – головної і самої страшної в'язниці Росії.

Отаман Запорізької Січі Петро Калнишевський став не першою і не останньою жертвою національно-колоніальної політики імперіалістичної Росії. Він зі старшинами завжди підтримував Росію, воюючи на стороні її проти Великої Порти, хоча серед козаків були прихильники перейти під турецький протекторат.

Справа в тому, що часом козакам краще жилося під османами, які надавали козакам більше пільг, ніж Росія.

Таким чином, Петро Калнишевський виявився без вини винуватим, мало того практично довічно ув'язнений в одиночну камеру, самотнім, без права листування та спілкування з рідними, близькими і козаками Коша.

До нового життя в підземеллі Соловецького монастиря отаман поставився досить просто. Він ясно розуміє своє становище, не очікував в майбутньому нічого

кращого і хорошого. Він не мав ніяких примарних надій (що властиво деяким іншим ув'язненим, що потрапили в аналогічні умови) на швидке звільнення.

Тому Петро Калнишевський виробив для себе особливу стратегію і тактику життя в підземеллі. Він і за життя вмів планувати все наперед і добиватися поставленої мети.

Кошовий отаман для свого часу був досить освіченою людиною і читав у святих книгах, про те, що були пустельники, які роками самотньо жили в пустинних місцях землі в землянках-келіях без звичайної домашньої їжі і спілкування з людьми, харчувалися лише тим, чим бог послав : ящірками, зміями та іншими мало їстівними речами. Причому жили в таких умовах вони там дуже довго. Деякі з таких відлюдників потім ставали пророками, їх вважали святими.

На невеликому столику він знайшов Святе Письмо - Біблію, мабуть колишній мешканець цієї камери (Сергій Пушкін), який раптово помер, читав це Святе Письмо, але так і не дочекався звільнення.

Поруч з Біблією на крихітному столику розміщувалася масляна лампада. Ось і все оздоблення, яке виявив отаман у цьому похмурому приміщенні.

Втомившись, отаман ліг на залізне ліжко з брудним матрацом, і заснув. Його оточувала непроглядна, липка, мерзенна темінь, що панувала всередині келії-склепу.

Світ навколо в його рваному сні виглядав якимось похмурим, сірим, як перед грізною бурею на Дніпрі. Коли потужні грозові хмари стелилися низько над півметровими хвилями, вітер гнув пірамідальні тополі як просту лозу, а в небі сяяли довгі гіллясті блискавки.

Ця буря смерчем пронеслася над Січчю, перед очима отамана виникли руїни Запорізької Січі.

Сумно і моторошно виглядали горілі споруди з кам'яними пічними трубами, які похмурими скелетами стояли уздовж вулиць і доріг.

Розвалини Центральної церкви як би докоряли отамана, глухий як стогін дзвін, дзвонив заупокійну. І всюди проїжджаючи по Кошу, отаман бачив одне і те ж, запустіння, розорення, сумні обличчя козаків, які як тіні бродили серед руїн.

Бачачи це руйнування, від болю в отамана серце стискалося. В голову вужами і ящірками лізли похмурі думки:

- Чи правий я був, коли умовив козаків не братися за зброю?..

Такі тривожні, сумні думки тіснилися в голові сплячого отамана.

Прокинувся він від скрипу маленького віконця в дверях, в «годівницю» просунули йому два сухаря і кухоль води, сказали:

- Це твій сніданок!..

* * *

Довідка. Як відомо з листа Потьомкіна, Калнишевському повинні були видавати по одному карбованцю на добу за рахунок конфіскованої військової скарбниці та його особистого майна.

Пузиревський передав монастирським властям тільки 330 рублів, відпущених скарбницею на утримання колишнього Кошового отамана.

Ці гроші архімандрит відразу ж прибрав до рук, через деякий час, бачачи, що гроші на отамана не надходять, звернувся до Головцина (лист від 23 червня 1777 р.) з

проханням перевести на наступний рік призначену суму, щоб «оний кошовий через брак собі прожитку не міг зазнати голода і в інших потребах недолік». У цей час отамана годували впроголодь.

Спочатку «порційні гроші» на Калнишевського видавала монастирю на рік вперед Архангелогородская губернська канцелярія із сум, отриманих від скарбниці. Однак часто виникали перебої в перерахуванні грошей.

11 липня 1782 р. Соловецький архімандрит Ієронім викликав до себе ієромонаха Іоана з казначейства, який вів бухгалтерію монастиря і звелів йому відписати у Синод, що з 26 червня 1781 він не отримує на Калнишевського грошей і «оний кошовий через річне занадто час складається на штатному монастирському утриманні, від чого монастир собі даремна збиток несе».

Синод відписав листа з цього приводу в Сенат. Сенат відписав повернути монастиреві не видані за минулі місяці кормові гроші на Калнишевського в зазначеному розмірі і надалі проводити видачу їх з Вологодської казенної палати з доходів Вологодського намісництва. Однак в руки ніяких грошей арештантам не видавали, архімандрит витрачав їх на свій розсуд.

В архіві збереглася «Зошит, дана конторою монастирського правління казначею ієромонаху Іоанну, для запису видачі кормових грошей колишньому Січі Запорозької кошовому Петру Калнишевському». Зі справи видно, що один з вартових солдатів акуратно, раз на місяць розписувався у монастирського скарбника за гроші на утримання охоронюваного арештанта, але до арештанта ці гроші не доходили.

На перший погляд по бухгалтерії Петро Калнишевський отримував достатньо грошей на своє утримання, і не повинен був відчувати голод і холод. На ці гроші можна було погано-бідно харчуватися і одягатися.

Але арештантські гроші розкрадалися як монастирськими, монахами, так і вартовими солдатами, які закупували продукти. Крім того, монастир змусив Калнишевського з асигнувань на його утримання, виділити кошти на «ремонт» ями, в якій він сидів, де в дощ був цілий потоп. А в кінці відсидки монастирські забрали всі гроші, які отаман мав би отримати при своєму звільненні.

Архімандрит за рахунок їх замовив для монастиря багате Євангеліє (роботи московських майстрів) вагою понад 34 фунти срібла, про що охоче оповідають соловецькі настоятелі, забуваючи при цьому, що вони просто грабували отамана. Втім, така практика була по всій Русі великій: грабуй пограбованого.

* * *

Петро взяв їжу і поклав на стіл поряд з Біблією. Він одразу їсти не став.

За старою козацькою звичкою, Петро, наскільки дозволяли габарити келії, став розминати свої м'язи й кістки. Потім, сунувши сухарі в кружку з водою, розм'якшивши їх, став повільно жувати, як би продовжуючи насолоду мізерною цією трапезою.

Тут йому прийшла весела думка:

- Ех! Де мої колишні застілля, з медовою горілкою та з червоним маленьким перчиком всередині, смажене порося з рум'яною скоринкою, гарний, товщиною з долоню, шматок сала з зеленою цибулькою і часничком, та ще в веселій козацькій компанії.

Згадалося йому як його жінка годувала онука Івана. У неї у духовці в чавунці був чудовий густий український борщ з куркою.

- У нас, - подумав отаман, - борщ насипають, а не наливають! Це москалі та жиди щі наливають!

На столі в хаті тоді стояла склянка з домашньою сметаною і чарівна смачна домашня українська ковбаса та добрий шматок сала. А з плетеного з лози кошика, накритого білою хусткою, приємно пахло печиво. У білому глечики був кисляк.

- Рубай Іванко! – Заохочував онука він.

- Покуштуй борщику з сметаною, - милуясь онуком, казала жінка.

Іванко сів до столу й почав наминати їжу, аж за вухами у нього лящало. Онук зрубав цілу миску борщу, а потім рубанув курку.

- А тепер, онучок, покуштуй домашньої ковбаси, - попросила жінка.

Онучок з'їв ціле кільце ковбаси.

- Поїш ще пироги! - Запропонував отаман, дивуючись гарним апетитом онука. - Добрий козак буде! - Подумав він.

- Це не пироги, а сирники, - зауважила жінка.

- Рубай козаче, отаманом будеш! - Заохотив онука він. - Краще бабусі їх тут тобі ніхто не дасть.

* * *

Такі далекі спогади про хату, дружину і онука Івана, прийшли отаману в голову:

- Де тепер мої сини та онуки? Де люба жінка? Та з якою разом він провів найщасливіші дні в своєму житті. Зараз він не мислив своє життя без цієї душевної турботливої жінки, яку полюбив всім серцем, оберігав і мріяв зробити щасливою її на все життя. Але тепер, коли його посадили в Соловки, він нічого не може зробити, щоб прикрасити її останні роки життя. Та й чи жива вона зараз, піді арешт його підкосив її остаточно, слабка вона була останнім часом, часто хворіла. - так думаючи про них, зітхнувши сказав сам собі отаман.

Пригадав він свою матір, і селянську їх стару хату криту соломою. Дах якої заріс мохом і травою, де на конику гніздилася пара лелек. На зиму вони відлітали у теплі краї, а навесні поверталися назад. Хоча їхня родина тоді жила бідно, але дружно та весело. У їхньому саду росли вишні, яблуні та смачні груші, солодкі як мед.

Отаману згадалася пісня, о чудових вишнях, яки росли в сели майже в кожному саду. На вечорницях дівчата завжди співали цю пісню:

«У саду під вишнею, під черешнею,
 Гуляла дівчина-краса,
 З вінком ромашок, з дзвінкою піснею,
 Кошик ягід там набрала.

У неї закохався хлопець бравий,
 Готовий серце їй віддати,
 І хоч він був - козак бувалий,
 Готов був вічно вишні рвати.

Вишневий сік та з губ вишневих,
 Був солодше меду парубку,
 Весь світ здавався їм медовим,
 Як райський сад любові в раю.

Приспів:

Вишенька мила -
 Ягідка моя,
 Вишенька мила -
 Солодка моя,
 Вишенька, вишенька,
 Дай себе зірвати,
 Вишенька, мила -
 Розквітай для нас!»

- Так, бували дні веселі і не думав я тоді, не гадав, що занесе мене сюди доля-лиходійка з наших теплих країв, сюди на північ. Щось холоднуватو тут, треба розігрітися.

Ех! Розімну я свої кістки і розжену сумні думки, спробую я «сбацать» веселого гопака.

Тут в Соловецькому монастирі, піди, такого ніколи не було, не бачили і не чули, щоб в одиночній камері укладений на довічну відсидку танцював гопака, - усміхнувся у вуса Петро. - Нехай знають наших!..

І отаман, розминаючи кістки, пустився, на скільки дозволяло простору танцювати гопака, наспівуючи слова відомої української пісні:

«Завжди я був собі, як пан,
 І пив, і їв, дівчат любив.
 Горілку з перцем сам робив.
 І сало смачне сам солив.

Сам п'ю,
 Сам гуляю,
 Сам стелюся,
 Сам лягаю.

Завжди я сам усе робив,
 На хату гроші заробив,
 Стайні худобою повніли.
 Тарань була і добре пиво.

Сам п'ю,
 Сам гуляю,
 Сам стелюся,
 Сам лягаю.

Завжди я сам усе робив,
Свободу мав, бив ворогів,
Коли нахабник приставав,
З кишені дулю доставав.

Сам п'ю,
Сам гуляю,
Сам стелися,
Сам лягаю.

Завжди я сам усе робив,
Жінок кохав, цвіти дарив.
І щоб вони не заважали,
Тікав тихенько ніччю з хати.

Сам п'ю,
Сам гуляю,
Сам стелюся,
Сам лягаю,
Сам!

Потанцювавши, отаман в більш-менш хорошому настрої приліг на ліжку і подумав:

- Проте не станемо зневірятися, будемо сподіватися на Бога і на товаришів по Кошу.

У міру сил буду молитися і дякувати Богові за все хороше, що я встиг зробити за життя своє в Січі. Ну, а у тих, кого я образив, буду вибачення просити у Бога, за всі гріхи і помилки які зробив, живучи часом в гріху, за пролиту безневинну кров.

Бог дозволив мене по незбагненною для мене милості, прожити довго, живу вже 87 років на цій грішній землі, поживемо і ще.

Треба показати цій немкіні-імператриці, що справжні козаки, ніколи не падають духом, а я все-таки отаман, і мета у мене тут буде одна - пережити цю «тварюку» і вийти на свободу не зломленим. Не дочекається вона від мене прохання про помилування.

- Скільки бачив, пережив я, - подумав отаман, - але незмінним у мене залишалася одна - козацька воля і душа. Вона (воля) в серці зі мною з самого мого босоногого дитинства. Її у мене нікому не відняти. Навіть тут перебуваючи в цій похмурій камері, я вільний, нехай не фізично, в думках своїх, в образах я вільний. Цю свободу у мене нікому не відняти.

З великої милості Божої, мені зберегли життя, замінили страту на одиночну камеру. Що ж буду дякувати Бога за це, а жити можна скрізь, головне не впадати у відчай і вірити в Бога, і ще краще в свого бога, який знаходиться всередині мене, в моєму серці, і я переживу всіх ворогів своїх.

* * *

Коли стало особливо тоскно, отаман відкрив залишену С. Пушкіним Біблію.

(Для довідки повідомимо, що в Соловецькому монастирі був в'язнем не тільки Сергій Пушкін, а ще один Пушкін. Це відомий Мусін-Пушкін Іван Олексійович боярин, зведений імператором Петром I в графську гідність, а в 1717 р. призначений Президентом штатс-контор-колегії. В 1726-27 рр.. був генерал-губернатором Москви, помер будучи на засланні в Соловецькому монастирі.)

Петро Калнишевський взяв машинально Євангелія. Одкровенням було все в святому писанні, кожне слово буквально палило.

Він подумав:

- Хіба не можуть ці святі слова і переконання стати моїми переконаннями?

Вони немов написані для мене - в'язня Соловецького монастиря!

Що ж буду зберігати у своєму серці молитовну пам'ять і з трепетом сердечним волати до Всемилистивого Господа Бога і Спаси нашого Ісуса Христа.

Читаючи Біблію, одного разу він з подивом виявив на останньому чистому аркуші кимось надряпані, очевидно його попередником, чудові рядки:

«Куди не кину погляд,
Кругом імла та темінь;
Гратчастий візерунок,
Обшарпані стіни.
Від них куди піти?
І де мені сховатися?

Господь, пробач, прошу
Навчи мене молитися.
Під гнітом ворожих уз,
Під вагою неволі
Молитися, і щоб піт,
Стікав, як каплі крові.

Щоб зміг я всіх любити,
Тут щастя всім бажаючи.
Простив – благословив би,
За зраду незважаючи.
Як Ти простив гріхи,
Молячись перед Богом,
Щоб в світі стали ми -
Твоїм Святим Народом!»

- Так, - подумав отаман, - як тут полюбити ворогів, які посадили мене, вільного козака, в цю кам'яну клітку?

Оскільки в камері, куди потрапив отаман, можна було зробити пару кроків. Він намагався, наскільки це було можливо, постійно рухатися по ній. При цьому, як не дивно, йому захотілося співати. Козак без пісні – це не козак.

Пісня відволікала його від похмурих думок. Отаман співав поспіль всі пісні, які він знав: і веселі, і сумні.

Особливо часто співав отаман пісню, яку вперше почув перед самим своїм арештом від кобзаря-бандуриста Петра Солов'яненка.

Бандурист співав її в корчмах, на базарах і біля церкові, народ просив його повторити ще і ще раз.

Пісня-оповідь Петра Солов'яненка завжди розбурхувала душі козаків. У них стискалися серця і кулаки, жінки не могли деколи стримати сльози.

Співав він її в кілька голосів: від себе і народу, від отамана, Васюрінського та Яготинського козарлюга, при цьому смішно пародіював повію-імператрицю.

Пісня в'їлася в мазки отамана, проникла до самої глибини душі, в ній чулася біль, крик душі свого поневоленого народу.

У народній пісні-оповіді кобзаря-бандуриста відбилася вся історія загибелі Запорізької Січі, і частка його власної гіркої трагічної долі.

Звичайно, кошовий отаман не всі слова знав з цієї довгої пісні-оповіді, але окремі її місця врзалися в його пам'ять назавжди.

Його пісня в похмурому підвалі Соловецького монастиря звучала так:

« Катерина вража бабо,
Ти нас розорила.
Ця цариця и шкідниця,
Люд закріпостила...

Катерині вражій жабі,
Грицько (Нечеса) так пораїв,
Щоб зігнати запорожців
Та аж до Дунаю.

У п'ятницю на Солоній
Гармати заряджали,

А в суботу москалі
Під Січ підступали.

Ще не світ, не зоря
У неділю світає.
А вже москаль
Степ козацькій
Кругом облягає.

Став Текелля з москалями
Січу обступати.
Та на річці Базавлуці
Хутора займати...

Васюрінській козарлюга
Не п'є, не гуляє,
Кошового отамана
Рано пробуджає:
«Вставай, батьку отамане,
Кличуть тебе люди,
Ой як станеш ти на башти
- Москаля не буде!..»

Ой, вставали Запорожці,
Щоб до бою стати,
А проти їх Святий Батько:
- Ой, годі хлоп'ята!..

Яготинський козарлюга
По Січі гуляє,
Та все пана Кошового
Вірненько благає:
«Дозволь батьку Кошовий
Нам на башти стати,
Текеллі генералу
З плечей голову зняти.
Москаль стане з нападати,
А ми з палашами.
Нехай слава не поляже
Поміж козаками!..»

- Не дозволю вам, козаки,
Та й на башти стати,
Кров єдину, Християнську,
Грішно проливати!..

- Писав, писав до цариці
Він листи від болі:
Не чіпайте Україну,
Буде багато крові ...

- Батьку, батьку Отамане,
Годі мудрувати,
Підемо краще на німкеню
Свого добувати.

Катерино, вража бабо,
Не ворогуй ти з нами,
Поверни нашу Країну
З першими правами.

Нам дорожче усього:
Звичай, воля й слава,
Не скорена варягом,
Ні твоїм кагалом ...

- Не вертала Україну
І вертати не буду.
Є у мене москалі,
Воювати буду!..

Встає хмара з-за лиману,
Іде дощ із неба,
Руйнується Січ Запорізька,
Того їй, дурі, й треба.

Вже кацапи хмарою тута,
Всі у Січ вступили,
Військовими клейнодами
Все заповнили.

Вийшов тута Кошовий,
Ставши у Скарбниці:
Та й кидайте, козаченьки,
Зброю та рушниці!

Пішли москалі по куреням
Запас відбирати,
А цариці генерали
Церкву грабувати,

Та й набрали срібла, злата,
Стали мудрувати:
Яку ж будемо запорожцям
Кару завдавати!

Зруйнували Запорожжя
Забрали клейноди...
Наробили сіромахам
Превеликої скорботи.

Стали німці та жиди,
Хутори скупляти...
Тоді стали Запорожці
Під турка вертати.

Заграй кобзар на бандурі,
Сумно так сидіти,
Що діється на Вкраїні?
Чий ми тут діти?

Катерино, клята суко,
Що ж ти наробила?
Степ широкий,
Край веселий
Німцям роздарила...

Настала чорна хмара,
Грім гримить, йде дощик...
Зруйнували Запоріжжя...
Де ж ти!.. Де Ти - Боже!

Світ великий,
Край далекий,
Та ніде жити,
Шукає козак
Свою долю,
А долі - немає.

Пішов козак
Світ за очі;
Грає синє море,
Грає серце козацьке,
А думка говорить:
«Куди йдеш ти,

Мати не спитавши?
 На кого кинув:
 свого батька,
 та свою дівчину?..

На чужині не ті люди,
 - Тяжко з ними жити!
 Ні з ким буде покартати,
 Ні поговорити... »

- Катерина вража бабо,
 Ти нас розорила.
 Та цариця як шкідниця,
 Люд закріпостила...

Катерині «куля-дура»
 На майдані впала,
 Хоч ізжила запорожців:
 - Не загинула Слава!..»

Пісня-оповідь своїми разючими, як шабля словами розбурхувала, пам'ять, серце, душу отаман, відволікала від власних негараздів, бо душевні рани для нього були болючіше тілесних.

Цю пісню і багато інших в усній творчості зберегли і донесли до наших часів запорізькі вдячні нащадки. А в пісні як в дзеркалі відбивалася душа народу.

- Якби він міг повернутися назад, в ті суворі дні Запоріжжя, - думав постійно отаман.

- Якби час можна було повернути назад...

- Що би він тоді зробив?

Це питання поставало перед ним постійно сидячи тут в одиночці каземату Соловецького монастиря.

Цю «Царську Катерини ласку» козаки, та й сам отаман Коша запам'ятали надовго, на все життя.

В осінні та зимові часи над Білим морем стояли похмурі, вітряні та холодні дні та ночі. Навіть вдень, коли температура повітря трохи підвищувалася, весь час у отамана били мурашки, і холод болем огортав все тіло зверху до низу. Один тонкий каптан і шаровари, непокрита голова і чоботи, все його вбрання не рятували від холоду.

Цей час на Білому морі, був найважчим для в'язнів монастиря. Холодно, дуже холодно було в підземних камерах і нічого додатково на себе не надіти, натягнути, сховатися у тутешніх ув'язнених і в отамана не було.

Якщо почати робити вправи щоб зігрітися - швидко ослабнеш, бо харчування дуже мізерне. З того рубля, що відписала отаману імператриця на утримання, монастирські дармоїди та охорона отамана забирали собі левову частку.

Один день шматочок хліба і вода, в іншій - шматочок хліба і рідкої юшки черпачок три рази в день, от і вся їжа. Від такої їжі, голод мучить постійно, шлунок завжди порожній.

Норма - шматочок хліба тільки розвиває апетит, і знову чекай шість-сім годин до наступної роздачі їжі.

Але отаман, як і будь-який запорізький козак старого гарту був невибагливий до їжі. Його організм швидко перебудувався до такого вбогого харчування.

Як вже тут говорилося, запорізькі козаки були всеїдні. У походах, в охороні та на війні, коли їсти було нічого, вони харчувалися усім, чим прийдеться.

Їли вони при потребі жуків-хрущів, вживали в їжу і сарану та інших комахок. По зеленому степу, часом закриваючи сонце, літали хмари сарани. Здавалося, що світило сховалося за темні хмари, так було багато цієї напасті.

І коли їсти козакам у поході було нічого, сарана сама «напрошувалася» в рот. Втім, здавна різні народи їли саранчу, коників, личинок гусениць, їх використовували в їжу в смаженому, сиром або печеному вигляді, відриваючи у них неїстівні частини: голову і крила. Так робили й козаки при відсутності в поході їжі.

В найнесподіваніших місцях знаходили запорізькі вояки прожиток. Жуки, равлики, жаби, різні гризуни, все переварювали їх міцні шлунки. Звичайно, в силу тих чи інших причин окремі народи гидують тієї чи іншої їжею, наприклад, сало не переносять мусульмани (хоча багато народів, ті ж українці, росіяни, німці із задоволенням його поїдають), росіяни не їдять устриць, жаб (італійці та французи навпаки вважають це делікатесом) і таких прикладів можна навести безліч.

«Не гріх в пору і в чужу нору», - посміювалися запорожці, пробуючи шукати зерно в норах степових гризунів. Якщо вдавалося зловити гризуна і нашкребти хоча б жменю його - вже успіх, вже робота для шлунка.

Цього вистачало, щоб протриматися, піти від погоні або, навпаки, наздогнати ворога. З нікчемного запасу борошна, до якої домішували товчені коріння, насіння і плоди диких рослин, козаки на швидку руку пекли у попелі коржі, так звані «загреби».

Їх запивали водою з будь-якої калюжки та болота. Воду вони знезаражували, кидаючи в неї корінь лепеха («татарського зілля»). У степу водилося безліч різновидів птахів, вони і їхні яйця служили в якості їжі козакам.

У річках і озерах було досить багато різної риби, і запорожці вміли їх ловити навіть руками.

У далеких походах запорізькі козаки вміли обходитися невеликим запасом найпростіших продуктів. Скажімо, вони перетирали пшоно з салом. Крупа тоді не намокала, і її можна було їсти навіть сирою. На привалах запорізькі кашовари вміли швидко приготувати кашу, вони замочену крупу зсипали в полотняний мішок і занурювали його в окріп.

Тут у підземеллі монастиря теж водилася різна живність: пацюки, миші, таргани, мухи, павуки...

Думаючи про їжу, отаман пригадав випадок, коли, будучи в розвідці вони потрапили в одну погану переробку. Рятуючись від погоні, їм довелося дати по степу великий гак і сховатися в глибокій балці, біля річки Айдар.

Це було далеко від Січі і щоб прогодуватися, йому з товаришами по розвідці довелося ловити ящірок і змій, щоб приготувати з них, так званий «гадючий куліш».

Балка являла собою глибокий яр, промитий водою в тілі крейдяної гори. У тих місцях і зараз багато таких глибоких ущелин.

Він тоді з товаришами розділився, Нечіпайзглузду поліз по дну балки наверх, а він став спускатися вниз до річки. Нерозлийвода залишився з кіньми, він повинен був розпалити багаття.

Отаману тоді перший раз довелося ловити змій.

Петро згадав, як було йому не пособі, коли спускаючись вниз він побачив як повзе по дну русла змія. Долаючи страх і огиду, він вийняв шаблю, став обережно підкрадатися до цієї повзучої «тварюки». Змія, відчувши небезпеку, сховалася під камінь. Поширяв кінцем шаблі в ущелині під каменем, він змусив її покинути притулок і виповзти назовні.

Змія спробувала втекти від нього, але він наздогнав її і кінцем шаблі відрубав її голову. Коли вона перестала звиватися він, долаючи гидливість, лівою рукою підняв і кинув у мішок. Другу змію він вже не так боявся і зловив швидко. Спустившись до річки, де хором співали зелені жаби, він палицею прибив кілька з них.

Повернувшись до товаришів, він задоволений собою показав мисливську здобич. Нерозлийвода похвалив його, сказавши:

- Гарний «гадючий куліш» буде! А жаб засмажимо на друге. Ніжні їх ніжки, Петре, зійдуть за делікатес.

Бачачи, як той скривився, додав:

- Нічого Петро, звикай, в степу всякий хрущ їжа для козака.

Нечіпайзглузду, крім змій і вужів, надрав десь перепелиних яєць. Нерозлийвода ножом швидко обробив змій, зварив їх в казанку, кинув туди жменю пшона, розбив над казанком кілька яєць, посолив і обід був незабаром готовий.

Загалом, вони тоді знатно рубанули: і «гадючий куліш», і жаб'ячі лапки, і печені перепелині яйця.

Так що куди б не потрапив запорізький козак, з голоду він не помре, кмітливість, і тренованість його шлунку забезпечать йому життєздатність в будь-яких екстремальних умовах.

Все що сказано вище, наведено для того, щоб ви, друзі, зрозуміли, звідки така виживаність була у Петра Калнишевського. Шлунок кошового отамана з дитинства був достатньо підготовлений до такої мізерної їжі, що допомагало йому вижити при такому з дозволу сказати достатньому харчуванні. При цьому живність в підземеллі монастиря, як ми вище вже казали, була, тут водилися щури, миші, таргани, павуки і мухи та інше. Так що з голоду померти справжній козак, яким був отаман, тут не може.

Від холоду отаман рятувався комплексними вправами, які він сам собі придумав в цій клітинці і молитвою, яка його зігрівала.

Віра, як відомо велика сила, вона здатна на багато що. Тут він часто використовував старий рецепт своєї бабусі, яка завжди коли її онук Петрик застудився, читала йому «Змову від застуди».

Вона терла долоні і говорила при цьому:

«Так розітру я хворобу твою. Силою Господавилікую тебе, даної мені в долоні, і буду дякувати Йому, буду славити силу Його, що приносить благо. Буду долоні туди направляти, де хвороба буде тлінням стосуватися, і сила Господа прибере нечистоту від органів твоїх і дасть швидке лікування. Благословення Господом тіло буде, і захистить його Господь і надалі, бо немає більшого лікування, ніж сила Його. Амінь.

Руки бабуса клала до хворих його місць, тримала, поки тепло і волога виступить, і хвороба відступала.

Прикладаючи свої руки до хворого місця, отаман, як сучасний лікар-екстрасенс лікував сам себе.

Від гнітючої на вуха гробової тиші, отаману часом доводилося кричати, щоб себе почути. При цьому йому здавалося, що він чує щось подібне неголосного нелюдського мукання – складалося враження, що він оглух. Вимова шиплячих літер (Ш, Ч, Щ.) в складах ставало часом йому нестерпною перешкодою.

У темній камері всі деякі предмети, що там є: столик, ліжко, він бачив як крізь густу туманну пелену. Часто у в'язня монастиря виникала головна біль і нудота.

Часом наступала наростаюча агресивність, для якої немає виходу...

Бити кулаками об стіни камери і кричати від розпачу - марна справа.

У цьому випадку отаман молився за заспокоєння, ставив свічку перед собою на столі і, піднісши праву руку до вогню, так, аби його долоня відчувала тепло свічки, вголос говорив, повторюючи неодноразово слова:

«Рука моя права, якої вчиняється хресне знамення, вбере в себе вогонь свічки Господньої, тепло вогню заспокоїть і розслабить мене, раба божого Петра, дасть проникнення тепла Божественного в кожен орган тіла мого. Душі - спокій і благополуччя, серцю - заспокоєння, тілу - здоров'я, духу - чистоту. Буде присутній сила допомоги Бога на життя моєї заспокоєнням, очищенням, полегшенням. Амінь! »

Перехрестившись, отримавши заспокоєння, він з метою економії гасив свічку, які давалися в'язневі один раз на тиждень. Незважаючи на отримане після молитви заспокоєння, засуджений на довічне поселення в одиночну камеру отаман, залишаючись в ясному розумі, усвідомлював, що у нього, мабуть, мало шансів вийти звідси на свободу.

Проте в душі у нього жила одна головна мета - пережити смерть своїх недругів, і він до неї прагнув.

* * *

Що таке одиночна камера в Соловках?

Не розповісти про це «чудо» інквізиції - це значить не розповісти нічого!

Соловецький монастир, як ми вже говорили, це неповторний, єдиний у своєму роді «кам'яний тюремний термітник», де є безліч, як у термітів, земляних нір, ходів і кам'яних завулків і камер. Причому кожна камера в підземеллі являє собою вузьке, сире, напівтемне приміщення з кам'яною підлогою, з викладеними камінням стінами.

Закривалися ці «комірки» кованими залізними дверима з невеликим вікном, через який видають в'язневі пайку - шматок хліба з водою. Для сну є грубо зроблені лавки біля стіни, а для прийняття їжі є невеликий жорстко прикріплений столик. Ось і все оздоблення камери.

У таких умовах жив ці роки старезний отаман, це було не життя, а болісне катування. Але отаман багато бачив на своєму віку і не здавався, він хотів жити і сподівався все-таки вийти, вибратися на свободу.

Треба сказати, що відомий багатьом отаман Іван Сірко, колись теж був заарештований і висланий до Сибіру де пробув там у в'язниці багато років. Але потім все-таки був звільнений царем, коли тому треба було мати гарне прикриття південних кордонів від нападок турків та кримської орди. І цей «каторжник» - отаман випущений на свободу, повернувся на Січ і потім з запорізькими козаками добре бив турків і татар.

Петро Калнишевський знав про це, і не раз, і не два, така думка-надія випливала в його подумах. Але він гнав її геть, тоді були другі часи і друга обставина. Катерина вража бабо його не відпустить, тому йому залишається одне:

Довести всім і насамперед собі самому, що якщо Богу це треба, то він буде жити і в таких умовах, він переживе своїх ворогів, довге життя навчило його усьому. Завзятості йому для досягнення мети було не позичати, все життя його тому доказ.

Треба сказати, що запорізькі козаки, не дивлячись на своє лихе козацьке життя, були глибоко віруючими людьми, і отаман був такий же, як вони.

Віра допомагала йому в усьому.

Він рятувався від туги за хатою і родиною тим, що вранці молячись, читав «Молитву від самотності»:

«Прошу Господа великого почути мене і дати мені шлях новий, вдалий для того, щоб великій Господній вплив допоміг мені насититися Світлом, і самотність моя, яка викликана нечистим духом, пройшла.

Трьома мережами річку перегороджена для того, щоб не упустити щастя моє і трьома силами Господнього впливу прийде долі нове рішення, і зустріч дивом станеться з тим єдиним, хто потрібен мені в світі і з'єднаються шляхи наші світлом Любові істинної. Амінь! ».

Треба сказати, що, потрапивши в такі нелюдські умови, в які потрапив старезний отаман, у багатьох в'язнів виникали різного роду зміни психіки. До несприятливих умов тримання отамана в Соловецькому монастирі слід додати, що Петро Калнишевський був постійно закутий у кайдани. Часто людина зі слабкою волею, що потрапила в такі умови, ставала нездатною до нормального сприйняття навколишнього світу, будь то звук, світло або проста людська мова.

Однак отаман знайшов у собі сили, а головне віру, що все це переборне, була б воля і наполегливість у людини, а цього добра у нього вистачало з дитинства. Він довго йшов до отаманства і дійшов, і не зневірився в важкому шляху до цього високого в Коші звання. Тепер не можна мені принизити, заплямувати цю високу довіру козаків, що вибрали мене отаманом Коша.

У в'язнів, посаджених в одиночну камеру каземату, спостерігалось при тривалому ув'язненні розлад пам'яті. У них виникала складність сконцентруватися на чому-небудь певному.

Коли людина сиділа одна однісінька в камері серед «мертвих кам'яних стін», у багатьох їхала, образно висловлюючись криха (дах). Складалось таке враження, що в камері, в якій укладений довгостроково сидить, він не відчуває часу: який йде рік,

на дворі день чи ніч, зима чи літо, йому деколи здається, що у нього під ногами навіть підлога кудись пливе або їде .

Людина в забутті прокидається, відкриває очі - і відчуває, як підлога і стіни тікають від нього...

Це подібно до того, коли їдеш довго на автомобілі по шосе, то, вийшовши з нього, тобі здається, що перед очима в тебе як і раніше біжить стрічка дороги. З цим відчуттям багатьом людям, які довго сидять в одиночках, часто неможливо боротися. Їм неможливо зрозуміти, чому їх весь час трясє, чи то від спеки, чи то від холоду. До того ж на островах у Білому морі клімат морський, повітря холодне і сире, у порівнянні з теплим континентальним кліматом, де жив отаман. Проте загартоване в боях, походах, різних лихоліттях (холод, спека, голод) тіло і душа отамана, стійко переносило все це.

* * *

Обіцяного, як кажуть у народі - три роки чекають. Отамана обіцяли виводити з остогидлої келії в храм Божий три рази на рік, щоб він міг помолитися там, на Різдво, Великдень та Преображення. Але, на жаль, ця обіцянка часто не виконувалася.

Не до нього було ченцям, та й стражникам в ці передсвяткові та святкові дні, коли всі вони ходили, образно кажучи на вухах, зайняті передсвятковою підготовкою.

Від стражників, які розносили в'язням їжу, отаман дізнався, що днями буде Різдво Христове. Він звернувся до ченця через віконце, який був з ними, з наступним проханням:

- Архімандрит, обіцяв, що на Різдво я зможу помолитися Богові у храмі.

З'ясуйте в єпархії, дозволяти мені зробити це чи ні?

- Добре, раб божий, я передам ваше прохання архімандриту! - Пообіцяв монах. Очікуючи відповіді, отаман віддався спогадам.

Йому згадалося давнє Різдво Христове в рідній хаті, в рідному селі Пустовійтівці, коли він був ще безвусим хлопчиною. За давньою традицією ще задовго до Різдва дорослі і діти готувалися до цього значимого на Русі свята. Ще з жнив вони з матір'ю дбайливо зберігали обжинкового «Рай-Дідуха (Дідуха)», встромляючи в нього стебла жита, пшениці, вівса, а також ретельно відбирали скошене на лузі м'яке пахуче квітами і травами сіно.

Місце для «Дідуха» в хаті було ритуальним і називалося «Раєм», тому що там за повір'ям перебували душі пращурів-покровителів їх роду і хати.

«Рай-Дідуха» вміщував в себе «дідухів-пращурів», дух житла, добрих духів-Лада.

У підготовці до свята брала участь вся сім'я: і старий, і малий. Вони прибирали будинок, мати білила стіни і їх велику піч, яка розташована була посеред хати. Вони розмальовували комин квітами і різними малюнками, вішали на вікна чисті випрані матір'ю фіранки, образ святої Божої Матері обрамляли вишитими рушниками.

Коли були гроші, мати обов'язково їм купувала обновки. Святкові свічки вони робили з бджолиного воску, їх постачав дід Сивоконь. Мати і бабуса вчили його, як правильно колядувати, щедрувати, і засівати. Вчили, як зробити і носити ритуальне вбрання, костюми і виконувати дійства з рожном і різдвяною зорею.

Особливо Петру подобалося, коли в переддень Різдва (День Вілія) на світанку мати готувала святкову Божу їжу - кутю та вар. Він тоді вставав рано вранці і допомагав матері готувати святковий стіл.

Для приготування куті бралася потолочена, вимочена пшениця, а також «непочата» - набрана до сходу сонця вода, яку вважали освяченою вночі самим Богом сонця. У кутю додавали різні солодоші, від яких у Петра текла слина, туди клали горіхи, мед, родзинки, мак...

Природно, що при цьому ритуалі Петру, щось смачне перепало в рот.

Всього для святкового застілля на Святвечір вони готували 12 пісних страв. Це були такі страви, як кутя, вар, борщ (без м'яса), вареники, галушки, каша, пиріжки, горох, капуста, голубці (без м'яса), риба, деруни та інше.

Треба сказати, що пшениця в них вважалася символом вічного життя, а мед - вічного щастя святих на Небі.

Чарівним зіллям «маком-видюком» вони обсіпали усю домашню живність, щоб віднайти злу силу.

Книш, який мати випікала як духмяний хліб, з маленьким хлібцем на верхній частині, то його теж виймали з печі до світанку. Маленький хлібець за повір'ям, мати називала душею, він призначали для Духів-Лада, тобто душ предків.

А який смачний готувала з сухофруктів їх мати вар-узвар (компот), який п'єш і не нап'єшся, туди клали вишні, груші, яблука, сливи, коротше кажучи, все, що росло в їхньому саду.

- Так, - подумав отаман, зітхаючи, - мені б сюди материнського того узвару, та шматочок книша. А тут у монастирі навіть води нормальної не дадуть напиться.

Думки, спогади текли, неквапливо захоплюючи отамана в далеке дитинство, в рідну хату, рідне село.

Він згадував, як на святковому столі розкладали духмяне сіно, поверх його стелили першу скатерку для добрих душ, розклавши по краях чар-зілля або часник, а потім застеляли другу скатертину - для них, звичайних людей. Посередині столу розміщували книш для духів, і коровай, в останній вставляли свічку.

Кутю урочисто переносили на покуть (місце, де розміщувався Дідух), попередньо зібравши з куті сухий верх для живності, щоб вона була здорова і давала приплід. Вони (він з братами) в цей час дзижчали як бджоли і, наслідуючи курям, кудкудакали - квоктали, що викликало посмішки у дорослих і хлопців

Готуючись до вечері, вони одягали ошатний одяг й нетерпляче чекали приходу першої зорі. Петро з братами вибігали в двір і з напругою вдивлялися в небо, кожному хотілося першим помітити там зірку. Як правило, йому першим це вдавалося. Помітивши зірку, він радів, як всі діти, і, показуючи на неї рукою, поспішав в будинок, щоб оголосити радісну звістку, що можна розпочинати Святу - Вечерю.

Вечеря для Петра і його братів при такому достатку страв, була справжнім святом, який тривав дуже довго (3-4 години). Вони тоді займалися "обжираловкою", всього хотілося їм спробувати зі святкового столу, животи у хлопців тоді були битком набиті, а їм хотілося ще і ще.

- М-да! - Зітхнув отаман. - Минули дні веселі, а тепер від цих ченців не те, що книша, нормального шматка хліба не отримаєш.

Як згадував Святвечір отаман, мати їх тоді зупиняючи, говорила: - Залиште в шлунку місце для «каледованія».

В Різдво всі ходили до церкви на святкову молитву, яка присвячувалася спогадам про народження Ісуса Христа.

У їх сільській невеликій церкві, як це було прийнято, була з імітована печера і ясла, де народився маленький Ісус Христос, навколо нього світилося неземне сяйво, поруч стояла мати - Марія, а вгорі зображений прекрасний Ангел з крильцями, що

сходить з неба. З боку печери були розташовані пастухи, корівка, овечки. Вони теж беруть участь у торжестві, для того, щоб краще наблизитися до великої таємниці?

Високо в небі над печерою горіла яскрава Віфлєємська зірка.

Як пам'ятав отаман, зустрічні люди в селі вітали один одного радісним вигуком:

- Христос народився! - Славимо його!

Або вони говорили ще так:

- З Святим Різдом вас, будьте здорові, живіть багато!..

А тут у монастирі навіть доброго слова не почуєш від стражників, одні матюки, - подумав отаман.

Ніч напередодні Різдва вважається чарівної, люди загадують найзаповітніші бажання і просили у Господа Бога здійснити їх.

Отаман цю ніч теж загадав бажання. Його бажання було просте, він просив у Бога дозволити помолитися в церкві. І це диво здійснилося.

Чернець виконав свою обіцянку. Він передав прохання Петра Калнишевського архімандриту. Розмова відбулася в трапезній Успенського собору, архімандрит був у доброму настрої духу, тому він не став заперечувати, сказавши:

- А що, хай цей раб божий помолиться в церкві, йому це буде корисно! Тільки підсилює караул, щоб в'язень не втік.

- Добре, ваше преосвященство! - Відповів чернець.

Виконуючи розпорядження архімандрита, чернець узяв трьох вартових солдатів, які були приставлені до отамана.

Взимку Петра Калнишевського охороняли троє солдатів, в той час як на всіх інших арештантів доводилося по одному вартовому. Персональний склад варті отамана був постійним. Як правило, одні і ті ж самі вартові, причому самі надійні солдати монастирського гарнізону.

Протягом багатьох років охороняли отамана Калнишевського: Іван Матвєєв, Антон Михайлов, Василь Нестюков, Василь Сохань. Таким чином, за кошовим отаманом була закріплена персональна «особиста охорона». Очолював караул, сторож "великого грішника" офіцер, сам начальник соловецького загону.

Якщо в зимовий час отамана позмінно охороняли троє солдатів, то в літній час караул посилювався до чотирьох чоловік, у той час як у караулі при всіх інших арештанта, що містилися в цей час в казематах, знаходилося по черзі по двоє солдатів.

Оскільки в Білому морі була зима і втекти арештантам було набагато важче, то зараз в камеру до Петра Калнишевського спустилося лише троє стражників. Монах насилу відкрив заіржавілий замок і важкі двері, і жахнувся, побачивши зовнішній вигляд отамана.

Перед ним сидів глибокий старець, оброслий довгим сивим волоссям, з кайданами на босих ногах. Дві великі шури безбоязно господарювали у миски із залишками їжі.

Побачивши таке, чернець з переляку перехрестився і криками: - Кіш! Кіш! Пішли звідси! - Став проганяти шурів.

Якби хто з його козаків побачив отамана в цей момент, він звичайно б не впізнав його. Перед ним стояв зарослий босий старий, у рваному каптані і кайданами на ногах.

Вийшовши з камери, отаман вперше після такого тривалого ув'язнення в підземеллі піднявся наверх і ступив на кам'яні плити монастирського двору. Озираючись по сторонах, він бачив кругом кам'яні склепіння, залізні решітки, ковані важкі двері, холодні кам'яні плити по яких ступали його босі ноги. Темне сіре небо нависало над монастирем.

- Так! - Подумав він звідси важко втекти, проте за чутками все ж тікають ув'язнені.

Повітря у дворі монастиря в порівнянні з повітрям його келії було чудовим, їм він не міг надихатися.

Увійшовши в церкву, вони зупинилися біля входу. Тут отаман перехрестився і вимовив слова молитви:

«Господь Ісус, я вірю, що Ти Син Божий. Я усвідомлюю себе грішним і вірю, що Ти помер на хресті за мої гріхи. Прошу Тебе, прости мені мої гріхи і увійди в моє життя, стань моїм Господом і Спасителем. Я хочу почати нове життя, присвячену Тобі ».

Він оглянув оздоблення храму. Всередині храму усе різке відрізнялося від їх похмурого підземелля. Все виглядало благочестиво, яскраво і небесно святково.

Лики святих у золочених рамах при запалених численних свічках блищали, світилися позолотою.

Треба зауважити, що отаман, арештанти і ченці перебуваючи в жахливих умовах утримання в Соловецькому монастирі, в цей прекрасний день якось духовно вдягалися. У храмі вони як би відчували, що на землі є Бог, а з ним запановує мир, рай і спокій. Величезна духовна чистота свята була всебічною, такого отаман не відчувала давно, мабуть з раннього дитинства, коли він святкував Різдво в колі сім'ї та колядував з хлопцями в рідному селі. У храмі відчувалося серед віруючих піднесене почуття єдності, братерства і любові! Всі як би відчували, що Бог перебував серед них, і чує їх молитви.

У натовпі поруч з ним опинився сусід «колодник» Григорій Спичинський, якого звинувачували «в багатьох наклепах і безпідставних доносах і неправдивих розголошеннях...». Він був колись архімандритом і хоча «колядникам» заборонялося перемовлятися між собою, але в цей день ченці і стражники закривали на це очі.

Спичинський знав усі тонкощі богослужіння, звертаючись до отамана, про якого багато чув через «монастирські стукалочки», він запитав:

- Ну як живе-можете, брат мій у Христі?
- Так от, по милості Божій тільки і живу!
- Е-е, брат, пора б вже і з волі Божої жити!
- Пора б, пора! Та тільки гріхи не пускають, - відповів отаман.
- Ну, що брат мій, бажаю доброго здоров'я і довгих років життя.
- Спасибі, на доброму слові! Бажаю і тобі того ж!

Треба сказати, що радість спілкування в ув'язнених була взаємна, давно вони не спілкувалися, не говорили, чисто по-людськи між собою.

- Як вам служба, подобається? - Запитав у отамана колишній священик, а нині «колодочник» Григорій.

- Дуже навіть! Звичайно, у нас в Січі було дещо по-іншому, але в цілому хороша служба! Як ніби я на світ разом з Ісусом народився!

- Кастесь за гріхи!
- Перш за все я тут вірую і визнаю... І вірю, і сподіваюся, що Бог чує нас.
- Господи Ісусе, помилуй мене, - ув'язнені стали всі разом хреститися.

Побачивши серед святих лик Святого Миколая отаман зрадів, йому захотілося прикластися до лику святого.

- Цікаво нас пустять прикластися до святих? - Запитав він Григорія. - Мені б хотілося прикластися до ікони Святого Миколая!

- Мабуть, ні! Там місце для більш гідних!
- Шкода! - Зітхнув отаман.
- А чому до Святого Миколая? - Запитав отамана Григорій.

- Справа в тому, що серед нас запорізьких козаків Святий Миколай завжди був одним з найпопулярніших святих. Ікону Святого Миколая ми брали в свої військові походи, як своєрідний талісман. Святий Миколай наш покровитель, він завжди сприяв успіху козаків у походах на бусурманів, з ним ми завжди поверталися додому з багатою здобиччю.

У мирні ж дні зі Святим Миколаєм у нас на батьківщині дорослі, і діти пов'язували добрі надії на отримання багатих дарів і подарунків.

- Петре Івановичу, ви, що чекаєте подарунки від Святого Миколая сьогодні? - Посміхаючись, запитав колишній священик.

- Віриш чи ні, але, те, що я потрапив на Різдво Христове в храм божий, для мене і є найкращий подарунок. Як записано в святому вченні: «Завжди радійте» (1Фесс.5: 16). Я і радію.

- Так! Скільки людей вважали себе самотніми тільки тому, що не помітили Бога поруч. Сподіваюся, ми з вами не самотні!

- Ні, звичайно, Бог з нами!

- Так, з нами!

- Але, на жаль, не всі люди вірять в Бога, навіть в цьому храмі (отаман помітив офіцера, який підкидав йому тарганів в юшку), але Бог виразно вірить у людину. Дивишся на іншого мерзотника (вони обмінялися поглядами) і думаєш: треба воістину бути Богом, щоб терпіти таких і таке!

- У тому, що мерзотники з Богом не в ладах, не Бог винен.

- І то, правда, - погодився з цим отаман.

У церкві почалося богослужіння і вони замовкли.

У Різдвяну ніч Владика очолив служіння Божественної Літургії. Його Преосвященству спів служили: ключар собору, ієрей і дияконський чин.

Під час богослужіння було оголошено Різдвяне послання владики пастви єпархії.

Після закінчення Літургії було скоєно славлення перед іконою Різдва Христового. Після чого Владика звернувся з вітальним словом, а хор собору привітали всіх святковими піснями Во славу Христа. Вони виконали Різдвяний кондак «Діва днесь...».

З Різдвом Христовим ми Вас вітаємо!
Щастя і здоров'я, блага всім бажаємо,
Святості, щоб було в міру всього,
Радості, удачі. Поганого - нічого!

Христос народжується - славте!
Христос з небес - зустрічайте!
Христос на землі - підносить,
Співайте Господові вся земля,
І з веселістю співайте, люди,
Яко переселився!..

У хорошому, милостивому настрої отаман повертався в свою напівтемну, сиру, вогку келію. Він був під враженням події чуда, йому вдалося піднести молитву в храмі самому Господу Богу Ісусу Христу.

І як він сподівався, Бог його почув, прийняв його молитву...

Так пройшли перші важкі п'ять років зі дня ув'язнення отамана в камеру Соловецького монастиря.

* * *

Сидячи в одиночній камері без звісток з батьківщини, отамана часто мучили докори сумління, що не всі він зробив, щоб запобігти руйнуванню Січі. Звичайно, він боявся, ні, не за себе боявся, а за десятки, сотні тисяч таких же козаків і за всі їх «козацькі родини», захоплені в полон військами кровожерної імператриці.

Хто, як не отаман Коша може ще подбати про них?

Імператриця - ні, і не подумає про це! Ця владна стерво тільки про себе, про свою велич думає. Їй, мабуть, наплювати на всі підвладні народи імперії.

Влада страшна, нещадна штука. Повія-імператриця дорвалася до влади, і не потерпить двовладдя.

Скоро вона і «ясновельможного», цього Тьомкіна-Потьомкіна «нахрен» пошле.

Невже цей смоленський валянок, як останній блазень не розуміє, що вона їм просто маніпулює, використовує для зміцнення своєї особистої влади, своєї величі.

Їй-повії мужики потрібні тільки для двох цілей: «едріти і царювати».

Звичайно, віддай він наказ атакувати Текеллія, повторилася б «Петровська» кривава розправа над полоненими козаками та їх рідними у всіх хуторах, селах, зимівниках і паланках Коша.

Загинули б десятки, якщо не сотня тисяча ні в чому не винних жінок, дітей і старих, не кажучи вже про козаків.

Отаман розумів, що цим своїм хворобливим, вистражданим, не ординарним рішенням про здачу Січі на милість цієї проклятої лисиці - німкені, він хотів, насамперед, врятувати колір козацтва і не допустити кривавої бійні між братами слов'янами.

Не дарма напередодні цієї трагедії пресвята Богородице приходила до нього уві сні і просила не дивлячись ні на що не допустити цієї братовбивчої січі.

Це був би великий гріх, який би каменем висів у нього на душі все життя.

І отаман з архімандритом Січі не допустив це кривавої війни між козаками і московітами. Він не взяв цей тяжкий гріх на душу. Хоча шанс у козаків був, вони могли, як колись турка розгромити війська Текеллія, або, принаймні, прорвати оточення і піти з куренями за Дунай.

Так зробили в ту пам'ятну ніч тисячі козаків під орудою курінного отамана Андрія Ляха. Вони взяли з собою святу Козацьку ікону Покрови і на своїх чайках пішли за Дунай будувати нову Січ.

Трохи пізніше суходолом пішли за Дунай і козаки курінного отамана Бешмета.

Він, як отаман Коша, не міг з ними піти за Дунай, це б послужило приводом для репресивних заходів з боку злопам'ятною німкені.

Крім цих куренів, невеликими загонами проривалися через загороджувальні кордони москалів козаки з інших куренів і паланок.

Кобзарі, співаки, народні оповідачі, блукаючи по базарах, хуторах і селах співали про свободу, братство і закликали на милість царську не уповати. Про це

співається в такій козацькій пісні:

**«З бандурою старець йшов здалеку,
Кобзар-співець що пережив віка,
Він ішов туди, де народу повно,
Людям повідати про зло та добро.**

**Була поводитирем з ним молода,
Дівчина гарна, тиха, золота,
В сорочці вишитій червоним хрестом,
З вінком ромашок над високим чолом.**

**З бандурою дзвінкою співак сліпий,
Він людам грав і співав як молодий,
Оспівував він в піснях свободи дух,
Хулив царів, гвалтівників та хапуг.**

**Кобзар співав їм про любов, братерство,
Вони дорожчі, ніж усе багатство,
З ворогами битися на смерть треба.
На милість уповати нам не можна,**

**Пощади до переможених, ні - нема:
- Така відповідь у кобзаря була.
Загинути краще, ніж рабами бути,
Царям-катам та деспотам служити!**

**Кобзар дав мудру козакам раду:
- Дорожче Батьківщини нічого нема!**

І козаки тікали на Кубань і за Дунай. Про це співали люди в оточених російськими військами паланках, селах і хуторах:

**«Утікайте, славні Запорожці
Не те кіньми, не то пішки... »**

Багато народних пісень звучало в унісон, де співалося:

**- Гомін, гомін по діброві,
Туман поле покриває,
Мати сина виганяє:
- Іди, сину, ладь від мене!
- Гей, не хочу рідна ненько!**

- Геть від мене, неслухняний,
Нехай тебе орда втягне.
- Мене, мамо, орда знає,
У чистім полі об'їжджає.
Дуже добре орда знає,
У чистім полі об'їжджає,
У чистім полі утикає!

- Иди, сину, ладь від мене!
- Гей, не хочу рідна нене!
- Геть від мене, неслухняний,
Хай тебе москаль втягне.
- Мене, мамо, москаль знає,
Підлу пику одвертає!
Дуже добре москаль знає,
Підлу пику одвертає,
Свою пику одвертає.

- Иди, сину, ладь од мене!
- Гей, не хочу рідна нене!
- Геть від мене, неслухняний,
Нехай тебе шляхта втягне.
- Мене, мамо, шляхта знає,
Пивом-медом напуває.
Дуже добре шляхта знає,
Пивом-медом напуває.

- Иди, сину, ладь од мене!
- Гей, не хочу рідна нене!
- Геть від мене, неслухняний,
Нехай тебе турок втягне.
- Мене, мамо, турок знає,
Сріблом-златом наділяє.
Дуже добре турок знає,
Сріблом-златом наділяє.

Та вже ш піду, що робити,
На лимані буду жити,
Ворогів там буду бити,
И по-старому радіти,
На царицю ніж гострити.

- Нащо, синку, такий спадок,
Ляж, омию твої рани.
- Мене, мамо, дощі вмиють,

Буйні вітри чуб обвіють,
Та розчешуть густі терни...

Після всіх цих спогадів нахлинули на отамана чорні думки про рідних і близьких, яких так жорстоко нагородила зла доля в особі російської імператриці. У козаків, у зв'язку з цим, народилася «гумозна пісня», в якій були такі слова:

- Як наречену - москалів ми любимо,
Згадує при цьому їх «ядрану мати!..»

Отаман не знав, де його рідні зараз, але здогадатися було не важко, тяжка їм дісталася доля, все господарство отамана було описано і розграбовано москалями.

Їм бідним не залишилося нічого з його великого отаманського господарства.

- Піди, поневіряються бідолашні по Україні, вже чужий, не милій, - так думав отаман про своїх рідних.

Праведний брат Калнишевського Семен - священник Миколаївської церкви, теж вимушений був покинути стіни рідною йому церкви і піти за Дунай разом з іншими козаками, які утворили там нову Січ.

Де його брат Панас - козак Смілянської сотні (Він належав до старшин сотні і його підпис під переписним реєстром 1767 стояла поруч з Сотниковим), отаману теж було не відомо, козачі курені москалі розформували.

Потьомкін намагався зробити з них пікінерів, але козаки не захотіли служити в російських військових частинах, вони прагнули зберегти свої козацькі привілеї і спосіб життя.

(Довідка. 31 жовтня 1776 князь Потьомкін подав імператриці доповідь про те, що після зруйнування Запорізької Січі південна межа Росії залишилася беззахисною, а для того, щоб її захистити, він радив скласти на південних кордонах Росії: 9 гусарських полків, 6 пікінерських і 2 полка з тих запорізьких козаків, які залишилися в Запоріжжі.

Імператриця Катерина II дала на те згоду, і запорізьких козаків почали силою брати в пікінери, причому відрізали їм оселедці, відбирали одяг і всіляко над ними знущалися.

Зрозуміло, що цим князь Потьомкін ще сильніше обурих запорізьких козаків проти російських порядків, змусивши втікати за Буг навіть тих, які вже розташовувалися по селах і хуторах Запоріжжя.

Козаки нової Задунайської Січі стали потужною перешкодою між турками і москалями. Спроби подолати цей кордон за допомогою сили для москалів закінчувалися плачевно, їх нещадно били запорожці. Ми не будемо описувати ці сутички і баталії, по моральним причинам. Треба сказати, що в цих військових операціях з обох сторін полонених не брали...

Побачивши, що силою з запорізькими козаками нічого не можна поробити, князь Потьомкін почав зазивати їх назад з Бугу і з Дунаю обіцяючи різні привілеї.

5 травня 1779 року, за його порадою, імператриця Катерина II видала маніфест, яким запрошувала запорізьких козаків безпечно повернутися в рідний край,

обіцяючи дати кожному з них (але не всьому війську) землю і службу з російськими чинами й рангами.

Однак ні цей маніфест, ні другий від 27 квітня 1780 року нікого із запорізьких козаків не повернув назад, оскільки за розповідями козаків, що втекли з батьківщини, вони добре знали, що на Запоріжжі, на їхніх споконвічних землях, губернатори, урядники та інші урядові особи робили зовсім не те, що було написано в маніфесті. Зі боку місцевої влади був звичайний грабіж і закабалення козаків.

* * *

Сам отаман був в Соловках ще в гіршому становищі, щоб ви, шановні друзі, зрозуміли це, приведемо «зеківську» статистику.

Ви запитаєте, хіба існує така статистика?

Так, існує!

Серед ув'язнених (зекив) без жодних прикрас є своя жорстка правдива тюремна статистика. Зеки (в'язні) вважали, що рік, проведений у Соловецькому монастирі, можна сміливо прирівняти до трьох років заслання до Сибіру. А тюремне життя у Сибіру, як ви самі розумієте, далеко не цукор, воно незрівняне з життям на волі в Європейській частині Росії.

Умови в Соловках були такі, що не кожен ув'язнений проживе там з десяток років, а Петро Калнишевський пробув там двадцять п'ять.

От і рахуйте: - виходить сімдесят п'ять років тюрми в Сибіру!

Навіть такий простий підрахунок говорить про те, що Петро Калнишевський був могутньою козацького гарту людиною, яка не пасує перед будь-якими труднощами.

Де, в якій країні, в якій літературі описаний такий багаторічний життєвий подвиг, життя в одиночній камері, який здійснив Петро Калнишевський?

Навіть доля відомого літературного героя графа Монтекрісто, укладеного в замок Ільф - меркне перед цією могутньою, феноменальною людиною, якої досі не знав світ, і ім'я йому - Петро Калнишевський, останній виборний отаман вільної Запорізької Січі.

* * *

Соловки бачили за час свого існування безліч різних людей, знатних і не знатних, багатих і бідних, розумних і круглих ідіотів. Від одних в'язнів - нормальну людину може нудити. Інші - можуть викликати у вас жалість. Треті - можуть викликати співчуття, і навіть повагу.

В'язнем, якій викликав співчуття і повагу, був старезний отаман Запорізького війська Петро Калнишевський.

Серед тих, що сиділи в Соловках були інтелігентні талановиті люди, які постраждали від свавілля сильних світу цього. Чимало було просто невинних людей, що потрапили сюди за доносом заздрісників або злих людей.

Сторожа-наглядачі теж були самі різні. Серед них були люди з звіриним нутром. З таких наглядачів так і «перло» людиноненависництво, брутальність і жорстокість. Причому справа не в контингенті в'язнів, з якими їм доводилося спілкуватися, а в чисто тваринному елементарному бездушності, безсердечності, прижиттєвої недорозвиненості, якщо можна так висловитися «людини з духовним пороком (ДНК) серця».

Хоча траплялися і нормальні люди, які наскільки це можливо по-людськи поводитися з в'язнями монастиря.

Загалом, говорячи про Соловки, то цей тюремний монастир (як і пізніше радянський «СТОН») своїми кам'яними стінами не просто стогнав і кричав, а волав, благим матом кричав жахливими стражданнями багатьох ув'язнених, посаджених сюди імператором та імператрицею, та іншими держимордами.

Про масштаби цього «крику» і тоді і зараз люди не відають, не знають, а деколи і знати не хочуть.

Отаман, як і будь-який в'язень що сидів тут, любив життя. Втім, кожна людина дорожить волею. Але в'язню Петру Калнишевському здалося, що за ґратами будь-який в'язень любить, цінує, дорожить нею, більше ніж на волі.

Одне з невеселих запитань отамана, було:

- І за що мені така кара Небесна?

Голод, вічно присутній в таких «виправних закладах» - не найстрашніша тортури для в'язня в камері людини. Босоноге голодне дитинство Петра, привчило його до усього, він звик задовольнятися малим, що Бог послав. Більш небезпечні для здоров'я і життя отамана були вогкість і холод.

Спробуйте заснути в сирому холодному приміщенні, це у вас не вийде, холод не дозволить вам нормально спати.

Отамана рятував від холоду постійний рух, зарядка, вправи для рук і ніг.

Він примудрився не застудити легені, хоча, часом вибивався з сил, виснажений вимушеним безсонням. Ось тут мимоволі свердлили його мозок різні питання, наприклад, про цінності буття і людського життя.

І в ці тяжкі хвилини рятувала думка:

- Про Бога, сім'ю, друзів, товаришів козаків...

Ці думки були для нього як рятувний круг. Прагнення жити, у що б то не стало, пережити ту, яка тебе сюди засадила, було для нього орієнтиром - своєрідної Полярною зіркою.

- Слава і хвала Господу, - казав він собі, - за безмежне милосердя, любов і терпіння до мене, негідного і грішного раба...

Тут, друзі-товариші, мимоволі приходять самі по собі такі віршовані рядки:

« Не кажи,
що нема порятунку,
Що в темниці
ти знеміг...

Чим ніч темніша,
тим зірки яскравіше,
Чим глибше біль,
там ближче Бог!...»

Як відомо на волі, в Січі, отаман чимало часу приділяв запорізьким школам, постачав дітей підручниками і книгами, за своє довге життя сам прочитав багато розумних книжок.

Отаман, сидячи в одиночці, згадував вислови старих філософів, пророків і святих отців, що засіли в його голові після прочитання цих книг. Він знаходив таким способом хороші розумові «зачіпки» за необхідність продовжувати життя і в нинішніх каторжних умовах.

Отаман учився у відомих пророків і ченців пустельників терпінню і ще раз терпінню.

Петро Калнишевський для себе помітив, що самотність - це безмежний простір для вибору собі уявного співрозмовника. І в цьому зв'язку він зрозумів, що навряд знайдеш собі кращого співрозмовника, ніж Бог, другим співрозмовником краще вибрати самого себе.

У такому випадку можна радіти власної влади над самим собою, над своїми думками і снами.

Почитай Бога з самого себе, адже кожна людина - це божественне диво природи, створене на божий світ в єдиному неповторному екземплярі. Люби Бога, братів і сестер, як себе самого. Це і є людський безцінний дар. Бо як полюбити ближнього, якщо не любиш себе?

У нього вистачало духу думати про своє можливе майбутнє звільнення, думати, мріяти знову і знову: про волю, свободу, про товаришів по Кошу. Говорячи високим поетичним словом:

«Отаман знав лише думи владу,
Він спрагу (жажду) життя осідлав навік...»

Це давало сили йому витримувати багаторічні нелюдські умови життя в одиночній камері Соловецького монастиря.

Однак після такого тривалого десятирічного тюремного ув'язнення, він став серйозно побоюватися сухот чи психічного розладу, оскільки у нього почалися слухові галюцинації, і знижувався зір.

Отаман, щоб зовсім не осліпнути читав «Молитву від розладу очного»:

«Прошу силу Господню дорогу дати мені, бажану для Господа, до зцілення тілесного недуга мого. Дай, Господь, мені змогу зупинити процеси порушення зору мого. На очі мої Світло Неба проллється і очистить сприйняття чудесне, дане мені від народження, і яскраві фарби світу радувати будуть мене, і я з сонячним світлом знайду бачення ясне, і піде страх, бо Господь веде мене. Амінь! ».

Надія, як вже казали ми, нехай примарна на звільнення живе у кожного ув'язненого, жила вона і в глибині серця отамана. Часом він думав над тим, що означає свобода для людини. Невже для кожного сидячого тут ув'язненого, так багато значить один маленький, тонюсінкий промінчик сонця, і навіть не промінчик, а зайчик світла відбитий від вікна, шматочок зеленого лужка, озерця з осокою і «ропухою - квакухою»?

Чому про це мріє будь-якій в'язень, а тим більше він мріє про побачення з коханою жінкою?

Чому він часто бачить все це уві сні?

* * *

Отаману деколи снилося літо, соняшники які своїми головами завжди дивилися на південь, тяглися до Сонця.

Що може бути прекрасніше літа?

У холодній і сирій камері, йому чомусь частіше стали снитися барвисті літні, теплі, сонячні сни, що не могло його не тішити. Хоча після пробудження це навівало деякі неприємні думки і відчуття.

Йому снилося, що він стоїть на галявині перед будинком у рідному селі Пустовійтівці, а навколо дзвенить жайворонками, виблискує жарке сонячне літо. Тепла вода в річці, зелена травичка на березі, жовті кульбабки і сонце, яскраве зігріваючі сонечко.

- Боже мій, яке дивовижне літо? - Подумав отаман. - Там вдалині після нетривалого «сліпого» дощику у небі спалахнула, переливаючись всіма барвами, веселка-дуга.

- Веселка кажуть, приносить людям щастя, цікаво яке щастя принесе мені ця веселка, - подумав уві сні отаман.

Уві сні він зайшов до хати і подумав, що надто вже воно рано почалося це літо. Він не хоче, щоб прийшла холодна осінь, а за нею вогка зима.

Про це відчуття добре співається в одній з пісень, які зараз співають укладені (зеки) в тюрмах:

«Сидимо ми за ґратами,
Сидимо ми за ґратами,
За ґратами воля не видна...

Сумуємо ми за долею,
Сумуємо за кралею,
І за свободою завжди.

І місяць краса далека,
І сонечко ясененьке,
Не видно звідси нам.

І, як у годину затемнення,

І як у годину затемнення
Ми бачимо земні тута сни.

Приспів:

І сниться нам не холод підземелля,
Не ця мертвота тиша-тишина,
А сниться нам трава, трава у поля,
Зелена, квітуча, та пахучая земля...»

Однак коли отаман прокинувся, все було по-іншому, його оточувало не сонячне літо, а темінь, сира прохолодна келія, гробова тиша підземелля та "бурчачій" порожній шлунок. При всьому при цьому на дворі була зима, Біле море штормило, на берег накочувалися холодні хвилі, часто берег покривав густий холодний туман, монахи, які живуть на верху, мерзли і зігрівалися сидячи біля камінів і на кухні в трапезній, а укладені сиділи в камерах і тремтіли від холоду.

У цьому зв'язку не дивно, що людина уві сні, перебуваючи в таких екстремальних умовах, часто бачить не холодні, а саме теплі сни. Суть цього явища в тому, що отаман народився під сонцем і жив на півдні під зігріваючим його теплом. Це відклалося в його підсвідомості давно і надовго.

Майже кожна людина, яка народилася на півдні, хоче продовжувати жити під південним сонечком, а не тут в сирому і похмурому підземеллі, на далекій від батьківщини Півночі.

* * *

Слід сказати, що не дивлячись на заборони, кам'яні стіни та залізні решітки, деяка інформація просочувалася до ув'язнених. Хто її і як проносив їм було невідомо, але вона надходила сюди, в цю закриту обитель зла.

Все одно при такому жорсткому режимі винахідливі в'язні знаходили способи, щоб поспілкуватися один з одним, проявляючи при цьому дивовижні винахідницькі здібності.

Вони перестукуватися через стіни. Для такого спілкування йдуть у справу гуртки той, хто говорить, прикладає кухоль дном до стіни і голосно кричить в кухоль, тісно притиснувши до неї обличчя. В'язень в сусідній камері, прикладає кухоль відкритою стороною до стіни, і, приклавши вухо до днища гуртки, слухає те, що сусід каже.

Спрага до спілкування у в'язниці дуже велика. Ув'язнені або їх родичі примудрялися, підкупивши місцеву стражу, жителів або бідних монахів, вести листування.

Наприклад, як відомо (це з'ясувалося на допитах в Соловках) колодник М. Непейн вів листування з родиною за допомогою одного місцевого, який часто з'їжджав на берег. Але колодник Калнишевський листуватися не міг ніяк, його не випускали з камери.

Стражники при виявленні у когось із засланих «злобливих зошитів» або листів, винного карали, а записки знищували. Тих невгамовних ув'язнених і вільних ченців, які «базікали зайве» або намагалися скаржитися на свою долю, карали простим, але неприємним способом, засовуючи їм кляп в рот.

Одного разу «тюремні стукалки» повідомило, що ненароком втік з каземату «секретний колодник» поручик Михайло Попескуль. Однак він незабаром був спійманий і посаджений за наказом архімандрита Ієроніма в «земляну яму» під Успенський ганок.

Від такого собачого життя, хотілося втекти і отаману, хоч до чорта на кулички.

З відчаю у нього визрів план втечі.

Виламавши шматочок дроту, він зумів цієї саморобної відмичкою відкрити через ґрати віконця замок дверей і таким чином потрапити в підземний коридор.

Персональний часовий Василь Нестюков захворів і його напарник Іван Матвєєв на деяку годину залишив пост, щоб супроводжувати хворого солдата в лазарет. Цим і скористався отаман.

Калнишевський обережно спробував піднятися на верхні поверхи підземелля, але був помічений вартою.

Отаман узяв одного з них у заручники. Однак другий стражник встиг подати сигнал тривоги, і всі зусилля його були марними.

Отаман міг би проткнути заручникові горло залізним заточуванням і постаратися втекти, але він цього не зробив. Він не настільки був кровожерливий, щоб згубити невинну душу. До верхніх поверхів в'язниці йому не дали добратися підняті по тривоги стражники.

Втеча у отамана зірвалася, не все вийшло як він припускав.

Потім його довго били, кинули назад у камеру вмирати, але залізний організм отамана знову створили чудеса, він поправився і залишився живий.

Оговтавшись, він страждав від думки: навіщо він не повісився тут в камері?

Навіщо знову так жити?

Невже в ньому живуча така сила в бажанні жити?

Невже так важко здолати цю силу?

Навіщо йому жити?

Жити, щоб так по тарганячі існувати?

Одного існування завжди було йому мало. Отаман завжди хотів і прагнув до кращого, світлого, радісного. По крайній мірі, він міг би злитися на свою дурість, яка довела його до Соловецького монастиря. Він міг би втекти з куренями за Дунай і утворити на прикордонній території нову Січ. Там він міг би бути вільним.

Отаман в думках тисячу разів ладен був віддати все, своє життя без залишку, за надію, нехай навіть примарну надію, що нащадки оцінять його рішення здати без кровопролиття Січ.

Оцінюючи прожите життя, запитуючи себе отаман часом не знаходив належної відповіді на всі поставлені питання.

Втім, мабуть так буває майже у кожної людини на землі.

А відповідь ця була досить проста: раз дарована людині життя Богом на землі, то він повинен жити по божеським накресленням, несучи кожен свій хрест!

Втім, отаман, сидячи в одиночній камері в думках почував себе вільною людиною, він міг думати, обдумувати всі колишні свої вчинки і, аналізуючи їх, вважав, що робив часто правильно, по Божі, по-людськи.

Самогубців Небо не приймає, таких слабаків по християнським звичаям навіть не ховають...

Так минуло довгих десять років, з тих пір як волелюбний отаман був укладений підземеллі Соловецького монастиря. Він був схожий на зубра, загнаного в клітку.

Отаман як зубр обріс, його було не впізнати, одяг на ньому був увесь в дірках і пропах тюремними стійкими запахами. Які страшні муки, приниження і страждання не переніс він тут - це тільки йому самому і Богові відомо!

ДРУГИЙ ДЕСЯТОК РОКІВ НЕВОЛІ

Соловецький монастир у звичайному нашому розумінні не монастир, в якому люди добровільно «заточили» себе, щоб молитися і служити Богові.

Царській Соловецький монастир і потім «совдепівський СТОН» - це велика превелика в'язниця.

Один Бог, очевидно, все бачить, відає і знає про те, що там відбувалося і відбувається.

У Білому морі імперія на відокремленому острові посеред моря уклала в кам'яний мішок безліч людей, сотні, якщо не тисячі людей. Люди роками, десятиліттями тулилися в тісних, сирих, холодних, темних як в труні камерах, келіях.

Монастир прокидався рано, в 6 годин ранку. Однак розносити посуд і готуватися до сніданку в монастирі починають ще раніше. Черпачок рідкої каші - ложка десять, маленький шматочок хліба на день. В обід - чашечку супу, про якість його важко писати: там більше води, ніж їстівного. Зрідка малий шматочок риби. Увечері знову черпачок каші.

Якщо думати про їжу, то це важко. Кожен в'язень намагається не думати, не говорити про неї, лежати довше, щоб не витратити енергію.

В камері затхлий запах і духота, мучать одежні воші і блохи, бо матраци для них це їх улюблений отчий дім. Простирадлом і ковдр тут не було і близько, тому вся живність містилася в одязі і в матраці.

Отаман згадав веселу російську частушку (до речі, він добре володів російською мовою і міг вільно говорити і говорив на цій мові, будучи на прийомах з делегацією козаків у самої імператриці):

«Ой, сніжок, сніжок,
Снігова метелиця.

Нахапав я «мандавошек»,
Аж в штанах ворухнуться...»

- Так, подумав він, - добре сказано, аж у штанах ворухнуться...
Краще б було, якщо щось інше там ворухнулося, і він згадав іншу частівку:

«Ой, у цього козака,
Ой, яка була краса:
- Ніс орла, член «бугая»,
А вуса, як у кота...»

Ці спогади кілька його розвеселили, і він продовжив тиснути цих кусючий «тварюк».

До інших тварин тут можна віднести щурів, які жили і розмножувалися не тільки в підземеллях, але і палатах монастиря.

Отаман навчився боротися з ними, він зловив одну і підпалив її в полум'ї свічки. Запах паленої щури надовго відлякував цих нестерпних «тварюк» від його камери.

Часом він чув від тюремників моторошні звістки, що десь в сусідній камері пацюки загризли хворого, ослабленого важкими умовами утримання ув'язненого, який не в силах був відбитися від них.

Соловки, Соловки! Там не співають як на батьківщині отамана жайворонки та солов'ї.

Скільки ця в'язниця бачила жахів і сліз, скільки чула проклять і стогонів, скільки бачила крові і смертей!

Ніколи, очевидно, людина не зможе змалювати повністю картину, яка б відобразила життя в Соловках за один день, тим більше за рік, бо він не Бог і не зможе бути свідком всього.

В'язень знає тільки те, що відбувається в його камері. Стражник не знає всього того, що робиться в камері, хоча й деколи спостерігає у вічко.

Один Бог знає, що творить Диявол з бідними душами в цих сірих, холодних, закопчених стінах, звідки вихід так вузький, і поки його чекаєш - сивіє волосся, слабшає здоров'я, загострюється серце, черствіє душа...

Все в цій великій в'язниці - Соловках (в Стоні) зроблено було для того, щоб роз'єднати людей, розділити один від одного. Це дуже схоже на диявольську хитрість зроблену руками людини, для цього в Соловках набудували багато камер однакових, вузьких коридорів, поверхів, залізних перегородок які поділяють людей.

Часом буває, що старі друзі козаки-січовики, брат з братом, батько з сином знаходяться поруч, але нічого не можуть дізнатися один про одного, все розділено.

Розмови стукалками, криком, з однієї камери в іншу заборонені. Співи, тим більше спільні, не дозволяються. Передавати записки, листи або що-небудь інше теж не можна.

Все: не можна, заборонено, не положено...

А адже людина Богом, самою Матінкою Природою, створена для спілкування, вона без цього інколи жити не може.

Одного разу «тюремні стукалки» сповістили, що імператриця Кобилина оголосила амністію у зв'язку зі своїм 25 річчям перебування на троні Російської імперії. У зв'язку з цим деякі ув'язнені можуть вийти на свободу. Ця звістка сколихнула весь підземний світ Соловків, всі сподівалися на дострокове звільнення або принаймні поліпшення умов свого утримання. В подумах і отаман оцінював свої шанси на звільнення, або принаймні на поліпшення умов свого утримання, з виходом з підземелля на верхні поверхи, де в келіях містилися ченці монастиря. Але подумав про це, і дочекавши нової звістки декілька тижнів він зрозумів, що його мріям, як і сусідам по камерам нічого надіятися на милість «німчури».

Це почуття отамана на жаль його не обдурило, сподіванням засуджених в Соловках не судилося збутися.

Справа в тому, що Соловки була особлива в'язниця і на неї дарчі маніфести Катерина не підписувала.

Якщо в'язні світських в'язниць на континенті час від часу отримували дарчі маніфести, які скорочували їм терміни ув'язнення або звільняли їх з ув'язнення, то на соловецьких в'язнів подібні документи не поширювалися. Так сталося і в 1787 році.

28 червня 1787 з нагоди 25-річчя палацового перевороту на користь Катерини царським маніфестом звільнялися в'язні деяких в'язниць центральної Росії, а соловецьких мучеників пропонувалося у цьому маніфесті залишити в монастирі «на підставі раніше учинених про зміст їх приписів».

Тому, коли в'язні Соловків дізналися про таку «велику милість Кабелині», то буря обурення в'язнів прокотилася по казематах, стіни буквально гриміли «матершинними стукалками» на адресу імператриці.

І ось в таких суворих умовах укладені примудряються спілкуватися і переговорюватися один з одним. Іноді прямо з однієї камери в іншу вони проскрібали (часто відточеною ложкою) маленькі непомітні дірочки для спілкування та передачі записок.

Іноді в'язні примудряються за довгі роки тюремного ув'язнення виймати з стіни навіть цегляні блоки і проникати в сусідню камеру.

Сусід отамана по підземеллю поляк, який протестував проти поділу Польщі, зумів таким чином пропиляти кілька кам'яних блоків і вони могли спілкуватися, доки той не помер, так і не вийшовши на свободу.

Багато чого цікавого і не дуже можуть розповісти про себе тюремні стіни, однак повернімося до нашого в'язневі. Спав отаман як багато старі люди уривками. Йому здавалося, як тільки він повертався до стіни, хтось ззаду крадеться, якась «стара вся у чорному», він бачив її неясну тінь, крізь свої нічні кошмари...

Одного разу він не витримав, так як сидів уже багато років, яким рахунок пропав, і вирішив, вистачить, може краще повіситися або ще раз спробувати бігти.

У цьому зв'язку, він хотів зробити так, щоб наглядач, який кожного разу, коли йде повз і заглядає у вічко, встиг зняти його з петлі. Після чого можна напасти на наглядача, оглушити його, переодягнутися в одяг і спробувати піти на свободу.

Задумано, як говориться: зроблено.

Отаман прив'язав до решітки мотузку зроблену з клаптиків матерії, накинув на шию петлю і повис...

Отямився...

Над ним стояв наглядач і не один, а цілих три: Іван Матвєєв, Антон Михайлов і Василь Сохань, двері відкриті, але бігти задуманим способом, на жаль, йому не вдалося.

Останній наглядач сказав отаманові: - Ти тут не дурі, не хватало нам за тебе відповідати!

Тут отаман про себе подумав, що він сам, трохи не задушив себе.

Друга втеча також йому не вдалася як і перша.

* * *

У Соловках всі камери смертників, яким страта була замінена довічним ув'язненням, знаходилися в підвалах монастиря. Там же були розташовані камери для засуджених на суворий режим і особливо суворого змісту.

Таким чином, в'язнів, які небезпечні за все, влада ховала і ховають подалі вниз і глибше в землю. Внизу особливо важко з повітрям, частіше в літню спеку.

Отамана рідко виводили на прогулянку, але там теж стіни були кам'яні з ґратами. Ці рідкісні прогулянкові півгодини так швидко закінчуються, а внизу знову духота, де часом дуже важко дихати, і не те, що дихати, а існувати.

У камерах верхніх поверхів в'язниці, ув'язнені трохи вільніше живуть і навіть варять собі їжу і п'ють «чефир». Що таке «чефир» не всі люди знають. Це коли «зеки» цілу пачку чаю висипають у кухоль води, коптять гуртки над лампадою або свічками і отримують при цьому дуже міцний чай, який називається у них «чефир».

Від цього саморобного зілля (наркотичного засобу) у них, підвищується настрій, з'являється бадьорість, балакучість, пропадає на деякий час апатія.

Але це зілля, як своєрідний наркотик, вимагає повторення. І якщо повторення немає, то в'язні хворіють. У них з'являється головна біль, млявість, дратівливість, відчувається розбитість у всьому тілі. І щоб добути чай, в'язні віддають наглядачам все: знімають з себе дорогі речі, викидають навіть золоті коронки.

Що коштувало на волі великі гроші, тут віддається за кілька пачок або плиток дешевого чаю. Деякі наглядачі торгують з-під поли, торгує охорона або монахи з обслуговуючого персоналу.

Все буквально, все віддається і розмінюється на чай або куриво.

Потрапляють у в'язницю люди всякі: і старі, і молоді, сліпі та криві, безногі і безрукі каліки, здорові і хворі, прості і дворяни, неписьменні і освічені, віруючі і невіруючі.

У кожного своє життя, своя душа, своя індивідуальність.

У кожного були свої радощі і печалі, а тепер з'явилося і своє горе. Причому особисте горе більш значуще, ніж горе інших, з тієї лише причини, що воно своє.

А коли людина в горі, в нужді, в голоді й холоді - він деколи втрачає залишок совісті, поняття ввічливості та гуманності, і по головах інших біжить до свого шматочку хліба, шматочку мила, глотку свіжого повітря, недопалку з тютюном, найменшої радості. Про чесність, людяність, взаєморозуміння в такій тюрмі як Соловки майже не доводиться говорити, бо такого поняття у багатьох в'язнів не залишається.

І тут, саме тут потрібен божий світ, світло з неба, любов і співучасть!

Щоб «вбити» час в'язні іноді читають вірші або співають.

Поема "Молитва матері" приносила особливе полегшення отаману

- Не заради цього чи послав його сюди Господь? - Питав отаман сам себе.

У цьому зв'язку він багато разів читав собі в слух молитву, бажаючи Господа про захист:

«Я звертаюся до Тебе, Господь і Творець всього сущого в світі земному, і прошу єство моє від розпаду і тління зберегти, дати силу крові моєї, щоб всі колишні впливи не благі відлинули, хочу знайти захист від впливів майбутніх, щоб око недобре і мова зла не торкнулися серця мого і не отруїли мою душу, бо розкритий тепер я лише перед Господом. Амінь! ».

Звістка про отамана, якому у в'язниці виповнилося аж 95 років, випереджала його і текла вже через уста віруючих і невіруючих в інші камери.

Між іншим, зв'язки та оповіщення без всякої пошти, між різними ув'язненими (навіть між в'язницями), налагоджені краще, ніж ми, вільні люди, можемо собі уявити.

Зв'язок цей, природно був усний, оскільки переписка була заборонена. Інформація, імена, люди, події тримаються в пам'яті в'язнів і передаються, незважаючи на заборони з однієї камери в іншу, різними шляхами, минаючи всі перепони і заборони.

Цьому мистецтву, цьому прагненню до спілкування знедоленого, ізолюваного «зекивського» народу коштувало б нам вільним громадянам повчитися у них. Хоча, як уже тут говорилося, всі у в'язниці направлено до того, щоб розділити, розрізнені, ізолювати людей.

У пам'яті в'язнів зберігаються факти, події, розмови, слова минулого і сьогодення, і в такий подробиці, що доводиться дивуватися.

З чим це можна порівняти або представити?

Це можна порівняти, згадуючи історію Біблії чи легенди про запорізьких отаманів-богатирів. Там теж зміст легенд, біблійні перекази, заповіти передавалися людьми з уст в уста, з покоління в покоління.

Таким чином, шляхи і воля Божа, Його заповіді і Його вчення, і взагалі історія Русі, Запорізької Січі в пам'яті людській зберігалася не одну тисячу років, поки не відобразилася вже в сучасних друкованих виданнях, в Інтернеті, на магнітних та інших носіях інформації.

Ви можете, друзі, сказати, що при такому складному і примітивному способі передачі інформації відбувалося викривлення багатьох подій і фактів, та цілком можливо, але в цілому істина доходила до ув'язнених.

Отаман таким чином, отримував інформацію з волі, і знав про основні події які відбуваються на батьківщині:

Про те, що козаки переселилися на Кубань.

Про те, що декілька тисяч козаків втекли за кордон, і там утворили на Дунаї нову Задунайську Січ.

Про те що вислані до Сибіру козаки відмовились служити імператриці Катерині і написали цій повії гумозного листа, такого, як колись козаки писали султану турецькому Мухамеду, та інше...

Особливо сподобалось отаману те, як обізвали Запорожці Сибіру імператрицю, назвавши її вельмишановною повією Кабелиною Пердимовною Другою, сучкою москальською, польською, курляндською, осетинською, калмицькою, киргизською, казанською, татарською, сибірською та інших...

Це прізвисько (Кабелина Друга) козаки дали їй не просто так, а через ненаситну жадність до утіх и частої зміни фаворитів при дворі.

Згадав отаман і сотника Любубабутрахану який, як говорить поголоска, переспав з імператрицею, і що вона виявилася повією не першої свіжості. Про неї говорили, що у імператриці лазня добряче, як бездонна цеберка була, цілий запорізький курінь можна пропустити и там ніхто ні за що не зачепиться.

Отримавши таку звістку, отаман довго із задоволенням сміявся, втім усе підземелля перемивали кісточки імператриці, іржали над нею, цей лист був своєрідним бальзамом на душі «страждаючих» у монастирі, які через цю повію втратили все: свободу, родину, друзів, всі радощі життя.

Таким чином, не дивлячись на заборони, покарання, кам'яні стіни, ковані двері, залізні решітки, інформація з материка просочувалася сюди до ув'язнених. Хто її і як проносив в монастир не відомо, але вона надходила сюди в цю закриту обитель зла.

В'язні усно, за допомогою «стукалок», «розмовляючих кухлів» перемовлялися між собою, благо, що часу вільного у них було багато.

Так вони, хоч пізно, але дізнавалися про зміну фаворитів при дворі, смерті важливих сановників і царствених осіб.

Хоча найчастіше ця інформація приходила до них у кілька змінених формі, але суть була все ж передана більш-менш точно.

* * *

Воістину, мудро і дивно побудував Бог за своєю подобою людину. Кожен з в'язнів гідний жалю, жалості, співчуття, і всіх любить Господь, і за кожного з них Господь Ісус проливав свою кров. Майже по кожному з них плаче вдома: дружина або старенька-мати, брат, сестра або син, дочка або друзі.

Хтось з в'язнів був близький до досягнення мети: у когось була улюблена жінка, у когось була улюблена робота, у когось налагоджувалося хороша кар'єра, або інше...

І тут відразу все звалилося, обірвалося, скінчилося: все, все, все!

* * *

Однак давайте продовжимо свою розповідь про отамана Петра Калнишевського. Він був страшно замучений голодом і холодом.

Безсоння змучила отамана. Отаман лежав на лавці, погляд його дивився нерухомо на згаслий недогарок свічки.

Він не відривав погляду від маленького вогника, який гаснув, розчиняючись у темряві, і думав, думав.

- Так і його життя може згаснути тут в темному підземеллі монастиря.

- Ця думка його переходила в споглядання на згаслий недогарок свічки, наступила непроглядна темрява. У цей момент він уже ні про що не думав.

Його непокоїла туга за волею, друзям, дітям, вона (туга) душила його і мучила. Йому залишалося тільки чекати і терпіти.

Скільки йому ще тут сидіти і стільки терпіти всі ці нестерпні муки!..

Але на це питання, він не знав відповіді, відчував всім оголеним єством своїм, що надовго.

Він думав про дружину, дітей і онуків, що стало з ними, після того як його заарештували?

Піди, томляться по білому світу!

Він згадав, як постійно турбувався за них. Готовий заради них спокутувати молитвою та любов'ю всі їхні страждання.

Та й що таке ці всі його муки, їх муки здавалися йому важче його сьогоднішніх мук.

* * *

У наступну ніч отаман довго не міг заснути, постійно про щось думав. Думки постійно перескакували з місця на місце, адже позаду в отамана була прожита багата на події життя. Короткий, уривчастий його сон, марився кошмарами.

Йому снилося, що розорені і знедолені запорізькі козаки, незадоволені рішенням отамана підтримати росіян у війні проти кримських татар і османів Порти, вирішили заарештувати отамана і заслати його на «Погану скелю».

Тут слід пояснити читачам, що за місце таке «Погана скеля».

За островом Хортиця (до споруди Дніпрогесу на Дніпрі) було розташовано декілька порогів. Один з порогів називався «Погана скеля», на нього козацьке співтовариство засилали винуватих козаків, що б вивітрити з їх голови «дурниці».

Незадоволені козаки тоді підняли бучу в Січі.

Щоб не потрапити в руки розлючених козаків, отаман заскочив до церкви, намагаючись знайти притулок у Божому домі. Архімандрит, бачачи таку справу, що розлючені козаки знайшовши тут отамана, можуть осквернити храм, умовив його надіти рясу ченця монастиря і на час сховатися з Січі. Отаман послушався ради архімандрита і у одязі ченця, надівши капюшон, низько пригнувши голову, почав пробиратися через розлючений натовп козаків, які кричали:

«Батьку зрадив нас! Заслати його на «Погану скелю», нехай там вивітрить свою дурниці! Москалі не брати, а вороги нам!..

Так пройшла ця жахлива ніч, одна з багатьох тисяч ночей, які були у нього, серед тюремного смороду і темряви.

* * *

Запах від людини, який просидів довго у камері, разючий. Адже в'язень не мисться місяцями. Руки, ноги, тіло, шия, обличчя стають все чорніше. Борода росте, одяг твердне, заводяться воші, нігті на руках і ногах перетворюються на пазурі.

Від довгої безсоння отаман марив, говорив з кимось, потім як би покидався і казав сам собі: «Ой, що це я - зовсім очманів!»

У нього стискалося серце, було холодно, і він довго не міг змусити себе піднятися і зробити розминку.

Отаман тут все ж переборов себе і не піддався відчаю. Він став на коліна молився, нагинався, як можна частіше присідав, робив фізичні вправи.

Його підтримувала віра, Ісус теж молився і отаман теж молився:
«... Якщо можна, нехай обмине ця чаша...

Хай буде воля, Твоя...

Великі були страждання Його...»

Для того щоб заснути, отаман часто читав «Молитву приготування до сну»:

«Уста мої і серце моє до Господа звертаються, бо немає в світі радості більшої, ніж щире спілкування з Вищою силою, що дала мені можливість випити чашу життя і знайти Іскру Світла Вищого, і я прошу Господа допомогти тілу моєму заповнити втрачені за день сили, а душі - нечисте нічний вплив відторгнути, щоб день завтрашній не був затьмарений, і я увійду до нього з радістю, бо Господь зі мною. Амінь!».

Однак молитва не завжди допомагала. Дуже повільно, година за годиною проходив у отамана час, ой, як повільно він ішов!

Навіть важко порівняти з чимось цей застиглий в холоді і голоді час.

А скільки ще залишилося сидіти йому тут? Про це тільки Бог відає!

Щоб зігрітися, отаман розстібав каптан і натягував на голову, ноги притискав тісніше до живота. Це положення навіть важко в подумах собі уявити. Якщо дивитися зверху, то воно виглядає приблизно як поза рахіту або зародка в матці вагітної жінки.

Однак така поза дозволяла зберігати більше тепла, вона була найвигідніша з усіх перепробуваних отаманом поз. Адже накритися йому в камері було нічим, ковдру або покривала такому в'язневі як він не належало.

Перед тим як лягти, отаман швидко проробляв фізичні вправи, які знав, щоб зігрітися і набрати запас тепла, щоб заснути. Часто це вдавалося зробити, але іноді відразу сон не брав, було холодно.

Проходило 5-10 хвилин, і він починав тремтіти, як маленьке щеня, якого господиня залишила на вулиці в дощову осінню «мерзопакосну» пору.

Тепер залишалося йому тільки одне: трохи полежати, потерпіти, потім зіскочити з лежача, і починати спочатку робити розминку. Якщо вдавалося заснути, то не більше ніж на годину - півтори.

У Соловецькому монастирі, розташованому в Білому морі в осінньо-зимовий період, та й частково весняний, в підземеллі завжди було дуже холодно. А холод, як відомо мучитель великий, особливо при повільному і тривалому впливі.

Тюремники придумали жорстокий метод людської кари: не дати померти і в той же час постійно морозити тіло і душу.

Та до того ж ще їжа, якою годували отамана, була убога: три рази в день по шматочку хліба і кружку води, а в інший день черпачок ріденькою кашки з таранами і шматочком хліба.

Один злісний наглядач, якій періодично присутній був при роздачі їжі арештантам, завжди навмисно кидав отаману в юшку якусь гідоту, говорячи при цьому неприємні слова: «Ось тобі отаманівській хохол добавка!»

І кидав в миску йому жирних монастирських тарганів.

Це видно розважало його.

На що отаман незмінно відповідав йому: «Набрид ж ти мені, коли ти здохнеш?

Той сміявся і відповідав йому, що він живучий і переживе отамана. Однак цього не сталося, наглядач якось застудився і помер.

Говорячи про їжу ув'язнених, то людина слабшає від такого харчування, особливо на холоді, та ще, якщо він спробує грітися рухами. В інший день в меню отаману входив шматочок зачерствілого хлібця і водичка.

Терзали тіло і воші, звичайно, вони теж були у отамана.

Що робити? Найдивовижніше те, що ці кровосасальні тварі проникають через будь-які перешкоди. У порожніх камерах залишених в'язнями вони не живуть, їх там немає, вони, переповзають в іншу камеру і знаходять нову жертву.

В'язні, потрапивши в такі умови, говорили деколи собі: «Мені вже світ не милий від такого собачого життя!» Деякі з в'язнів Соловецького монастиря зломлені таким життям, переставали брати свою пайку хліба, прирікали себе на голодну смерть.

Про це говорили «тюремні стукалки».

Отаман кріпився. Він часом знімав взуття і розтирав холодні ноги. Часом сідав і ноги приставляв до стіни вище, щоб не так набрякали. Але внизу було так холодно, що неможливо було сидіти.

І тоді отаман використовував свій універсальний засіб, при порушенні кровообігу в ногах, читав, повторюючи не раз свою рятівну молитву:

«Дивне злато великого Господнього Творіння, раптового для людей, я душу твою лікувальну прошу дати моїм лобовим часткам мозку свою двоїсту силу для поглибленого лікування нижнього кровообігу і нормалізації роботи, дрібних і великих тілесних судин. Буду день і ніч я влітку і взимку просити Господа про зцілення. Амінь!»

Так робив він щовечора протягом декількох днів, поки набряки ніг не проходили. Але не тільки це було тяжким випробуванням для в'язня.

Коли справа наближалось до ночі, то спати деколи було отаману не можна, бо клопів і вошей було занадто багато. Стіни були з такими горбами і ямками, горбки часто гострі, так що і притулитися до них було важко.

І ось в цих щілинах ховалися клопи та інші комахи. Вночі вся ця живність починала торжествувати і полювати на людину.

Клопи повзали скрізь, розповзалися по камері. Вони щоб дістатися до своєї жертви, часом повзуть по стелі і зупиняються якраз над ув'язненим і точно падають, куди їм треба: на голову, руки, за комір, на одяг і т. д.

І, діставшись до тіла, впиваються і смочуть кров. Майже кожен роздавлений клоп вже містить в собі кров - десь уже вкусив, нассався. Кусали клопи, неймовірно не даючи в'язневі спати.

Отаману уривками вдавалося спати, і то лише тоді, коли вже втома брала верх. І так дні і ночі поспіль.

Крім того, отаману сидить в камері самотності сильно заважала, тиснула на груди, особливо в літній час, велика духота. Притому його старіючий організм - дуже швидко втомлювався. Він не міг довго бути в одному положенні: сидіти, стояти, лежати. Німіли у нього руки і ноги.

Іноді, як спіймана риба ловить ротом повітря, отаман припадав до щілинки в дверях або до ґратчастому віконцю, звідки хоч трохи надходило у камеру свіже (якщо його можна так назвати) повітря.

Коли після роздачі обіду він просив трохи залишити відкритою «годівницю» в дверях, то охорона, як правило, не погоджувалася.

І ось, щоб хоч трохи зайшло більше повітря в камеру, обливаючись потом, отаман намагався повільніше їсти їжу. Ще повільніше намагався подавати чашки в проріз віконця, по довше розтягуючи час, хоча з коридору наглядачі кричали і квапили його.

Але, все ж, стрілки на небесах не стоять на місці, і час на грішній землі йде.

Хоча для в'язнів, воно йде невимовно повільно, година повільно змінюється іншою годиною, день розтягується на місяць.

Часом від часу наглядачі влаштовували в його камері детальний обшук: роздягали отамана догола, промацували одяг і всі речі, задивлялися в рот, і не тільки в рот...

Вони шукали щось заборонене, що не повинно бути у в'язня.

Одного разу після обшуку скрипнув заіржавілий замок, насилу відчинилися двері, і на подив отамана до нього в келію завітав сам Соловецький ігумен Досіфей, тримаючи в руках дорогу Біблію в золотому окладі. Що привело його сюди отаман не знав, може проста цікавість, а може те, що отаман самий титулування їх тюремний довгожитель.

Для заточеного в камеру отамана навіть сам факт, що зайшов священник, було вже диво.

Він насилу протиснувся в келію Петра Калнишевського, охрестив його і запитав:

- Як здоров'я Петро Іванович?
- Слава богу, не дочекаєтесь! - З усмішкою відповів той. Натякаючи на те, що, мов, не дочекаєтесь моєї смерті, я ще вас переживу.
- Ну і славно, видно Богу так завгодно!
- Видно завгодно! - Повторив отаман.
- Я ось до вас завітав, щоб разом помолитися!
- Що сьогодні якесь свято? Або щось у лісі здохло? - Запитав усміхаючись отаман.
- Так! Явище Горбаневської ікони Божої матері! (30.04.1786 р).
- Давно я не молився перед іконою Божої матір'ю! Як запроторили мене сюди, так і сиджу тут як сич, в темряві і невіданні, що там робиться нагорі, як там козаки, товариші живуть на волі.
- Я тому і спустився до вас, щоб помолитися разом з вами. Що стосується козаків, то чув, що їм на Кубані живеться непогано.
- Дай Бог, дай Бог! - Хрестячись, відповів отаман.

Почувши цю добру звістку про козаків, важко описати словами все те, що відбувалося в душі отамана.

- Господь, значить, не дав пропасти козацькому роду.

Не усвідомлюючи ще реальність що відбувається, що до нього заглянув ігумен монастиря, отаман як уві сні приклався до Євангелія і помолився.

Ігумен пояснив мету появи його тут, сказавши:

- Його світлість генерал-губернатор граф Потьомкін запитував Синод про те, як ви тут: живі-здорові!

- Передайте цьому "перевертишу", що я і його переживу!

- А що так, насолив чи він вам сильно?

- Не те слово, зрадив він козаків!

- Господь йому суддя!

- Щоб йому на тому світі чорти добре сраку підсмалили!

- Він адже клопотав перед Матінкою Імператрицею за вас отаман.

- Краще б не клопотав!

- Петро Іванович! Ви в нашому монастирі зараз один з найвидніших, іменитих гостей.

- Гість, якого тримають у підземеллі, - сказав ущипливо отаман.

- Все одно я вдячний вам за те, що ви не пролили братську християнську кров у себе в Запоріжжі. Бог вам це зарахує!

- Дай Бог! Дай Бог! - Відповів отаман. - Хоча багато козаків досі матюкають мене, за те, що не дав їм перемогти або померти гідно, як подобається козакам, не впустивши честі та гідності козацької.

- Молитесь, Петро Іванович! На все воля Господня!

Зустрівся поглядом з ігуменом, отаман був вражений його лукавим поглядом чесноти, що стоїть на службі царственого «пристола».

У Петра Калнишевського якось відразу ожили в пам'яті слова Апостола: «... і вже не я живу, але живе в мені Христос» (Гал. 2, 20). - Хай благословить Господь його, який прийшов помолитися разом зі мною! – Подумав так тут отаман і перехрестився.

Потім, коли ігумен вийшов, прийшов якійсь спокій на серце отамана, усвідомлення того, що сталося.

Про цей візит Петро Калнишевський згадував ще довго, дуже довго. Сталося дійсно чудо, що стало початком більш глибокої молитовного життя отамана.

Те, що сталося, може, комусь здасться буденною справою, але для отамана який просидів багато років в ув'язненні в камері одинаки, це було дійсно чудо. Взагалі, людина в подібному становищі дуже потребує Бога, в якомусь людському розрадою, утіхою.

* * *

Минуло багато років тюремного ув'язнення отамана. Ізоляція, голод, виснажливе очікування чогось такого, що не може бути, невідворотна похмура перспектива довічного ув'язнення цілком могли зломити будь-якої людини, але не кошового отамана.

Він жив, творив, складав пісні, які ніхто крім нього самого не чув і не співав. Говорячи словами Тараса Шевченка:

«Нас порізнили, розвели,
А ми б і досі так жили.
Подай же руку козакові
І серце чисте подай!
І знову іменем Христовим
Ми оновим наш тихий рай... »

А поки отаман як і раніше нудився в одиночній камері вже більше десяти років, розмінюючи «пятнашку» своєї «отсідки».

Взагалі, друзі, важко, навіть неможливо уявити собі почуття, переживання людини, що знаходиться в одиночній камері, тим більше, під ковпаком швидкої власної смерті тут на самоті, коли твій труп просто викинуть зі скель в холодне північне море.

Кажуть один дивак письменник, захотів випробувати на собі те, що відчуває людина яка сидить в одиночній камері колодника-смертника у Соловецькому монастирі .

Він домовився з ігуменом посадити його в в'язницю смертника, щоб той, природно, через певний час випустив його звідти.

Той погодився за певну «мзду» на користь монастиря.

На письменника, як він просив, наділи кайдани і замурували у в'язницю смертника, і там він просидів стільки часу, скільки і просив. Він був упевнений, що з в'язниці смертника, варта, коли прийде час його, випустить на свободу.

Сидячи там, він намагався уявити себе на місці теперішнього в'язня, але йому це ніяк не вдавалося зробити.

Не писалося йому, не було справжнього переживання, творчого натхнення.

Воно прийшло до нього відразу, коли наглядач повідомив його, що старого ігумена, з яким він мав договір, несподівано відкликали на материк, а новий ігумен нічого не знає про таку домовленість. Тому випускати його з камери смертника ніхто не стане, без письмового розпорядження першого. А він таке розпорядження після себе не залишив. Так що доведеться йому сидіти тут до самої смерті.

Від цієї звістки письменника трохи «шуляк» не сховає, він за одну ніч стільки пережив, що посивів до коренів свого волосся.

Ігумен з ченцями вирішив просто пожартувати над невдалим письменником. Коли його випустили, він вже зміг якщо не точно, то дуже близько описати, що переживає засуджений в камері смертника-одинаки, ну і поспівчувати йому як людині.

* * *

Тюремний удаваний (мнимий) відпочинок і неробство були завжди своєрідним випробуванням для людини. Плоть відпочивала, а душа тужила в потемках очікування, а час намагався не втратити нічого зі свого кругообігу. Дні часом тягнуться у в'язниці і, особливо в одиночній камері томливо, довго, дуже довго.

Спостерігаючи годинами за метушнею павуків, мух, жаб, мишей і щурів, отаман думав і думав про буття людське. Тюремна камера, мабуть, таке місце на

землі, де в'язневі хочеться поквипити час, а воно тягнеться повільно, дуже повільно. І дню який пройшов тут радіють.

Про тих днях отаман міг сказати слова, які сказав колись Псалмоспівець:

«Тенета смертельна мене оточила, хвороби смертні, борошна пекельна спіткали мене, я зустрів тісноту і скорботу.»

Отаман винним себе не вважав. Він молився Господу про те, щоб не захворіти недугами, встояти і не захитатися.

Для цього Петро Калнишевський читав відому віруючим «Молитву від недуги»:

«Сила народження дня нового принесе мені, рабу божому Петру силу боротьби з моїм внутрішнім тілесним недугом. Органи мої наситить Світло Господній новим благом животворящим. Принесе мені дух Господній силу поновлення тканин тілесних від Витоку великого, що дає основу життя, і процес розвитку недуга мого буде зупинений. Життєва підтримка прийде понад силою Отця Небесного, що дає мені зцілення диво, і вдень новим буду підтриманий в позбавленні від недуги. Амінь!»

Все життя отамана з дитинства була боротьба, боротьба і ще раз боротьба. Він завжди шукав вихід і знаходив його з будь-якого крайнього положення, вважав, що безвихідних положень не буває, завжди є вихід.

На його обличчі не було ні скорботи, ні печалі, тому що в серці їх теж не було.

Дух Святий переповнював його: адже за Христа, за свій народ, за козаків він несе цей тяжкий тягар.

Не дарма псалмоспівець Давид говорить: «Господь - Пастир мій, я ні в чому не буду потребувати. Він покоїт мене на зlatih пажити і водить мене до вод тихим, підкріплює душу мою і веде мене на стежки правди задля імені Свого...»

Посилена молитва отамана видно допомагала йому. Він жив, він страждав і вірив у краще майбутнє свого народу.

* * *

Як уявляв собі отаман це майбутнє?

У отамана було багато часу, щоб подумати, помріяти про майбутнє. Ні, він мало думав про себе. Та й що про це думати, все і так ясно як божий день - його не випустять просто так на свободу. Він страшний Катерині, як другий Пугачов. Він страшний монархії, як виборний отаман, який вийшов з надр простого народу.

Це, перш за все, страшить імператрицю, не дарма вона так озброїлася на французьку революцію. Вона боїться втратити трон і владу, виборність правителя - що може бути страшніше для будь-якого монарха, як колишніх, так і теперішніх правителів.

Однак рано чи пізно цьому прийде кінець і народ зрозуміє, що система, де правителями стають у спадок, погана сама по собі. Нащадки монарші бувають різні, частіше кволі й розпечені. Вони не знають свого народу і тому несуть нещастя для нього.

Крім того, довічна влада, розбещує будь-яку людину, монарх вважає, що йому все дозволено, забуває Бога і творить зло. Тому та система, яка існувала в Січі з виборністю отамана, більш відповідала сподіванням народу.

Але якщо так міркувати, - думав Петро Калнишевський, - то чому я тут сиджу у підземеллі, а ця стерво німкеня на троні?

Очевидно вся справа в самому народі, який народ - такий і правитель.

Німкеня править народом, який звик до монархії і без царя батюшки не уявляє своє життя. Для нього (народу) зараз все одно, хто на троні, тільки б там хтось сидів. Це приносить заспокоєння народу, він добровільно передав свої обов'язки про себе, своє благополуччя монарху, нехай у нього пухне голова про всіх і вся. Погано, що при цьому немає зворотного зв'язку, монархи не чують свій народ і тому народ мовчить.

У цьому зв'язку Запорізька Рада (загальні збори козаків) краще будь-якої монархії. Отаман на Раді чує, про що мріє народ і знає, що якщо він не буде рахуватися з народом, козаки виберуть собі іншого отамана.

- Цікаво, скільки часу знадобитися різношерстому народу Росії, щоб прийти до такої простої форми вибору правителя?

Століття або два чи більше!.. - Так і сяк розмірковував отаман про буття людське.

А справжнє буття було у отамана жахливим. І щоб витримати, все перенести і залишитися самим собою, отаман вставав на коліна і гаряче молився. Господь один знає майбутнє, і він все Йому вручив, свою долю, своє життя.

Господь видно не залишив його. Страждання, муки, томління духу, шукання виходу, все пережив він.

Однак Господь обняв його любов'ю Своєю, і йому стало легше, тепліше якось.

Але невідомість мучила отамана найбільше. Молився він акуратно, по кілька разів на день, радість спілкування з Богом проникала через товщу стін в'язниці і заповнювала його душу.

Отаман дуже любив пісню «Любов Христа безмірно велика».

У місцях «відсидки» він зрозумів, що боятися треба, перш за все себе і байдужості до самого себе, і що віра, ось рятівний якір, який утримує «корабель» його життя на поверхні. Інші в'язні, опинившись у становищі опального отамана, втрачали розум. Але не такий був Петро Калнишевський.

Так закінчився п'ятнадцятирічний термін (срок) ув'язнення в одиночну камеру отамана Петра Калнишевського, а скільки належало йому ще сидіти, це було одному Богу відомо.

* * *

В Великдень Господь дав йому великий подарунок: отаману дозволили піднятися на поверхню, побачити сіре небо і помолитися біля ікони Божої Матері.

Окови ув'язнення як би спали з його душі, він піднісся духом, душа його співала!

У цей день навіть хмари радували його очі. Він радів до сліз. Він дуже дякував Господу, бо Він не покладає на людину більше, ніж він може нести!

У цей Великий День весь світ радіє. І йому Господь дав велику радість. Не було в нього ні спілкування з друзями, ні сім'ї, ні дітей поруч, але в душі був Господь, Господь Сам, і більшого бажати не можна! Світ потоками лився з серця його, зливався з усіма хто прославляв Бога.

Отаман схиляв коліна свої в церкві перед іконою, і дякував Богові. Щиро молився о радості рідним і близьким, сім'ї і всьому страждаючому люду.

За вікнами церкви дув вітер, і було холодно, але тепло на душі! Він ішов по викладеному кам'яними плитами двору і вдихав, вдихав повітря і не міг їм надихатися.

Треба сказати, що Великдень на його Країні був багатий на звичаї, що походять ще з дохристиянських часів, коли народ відзначав свято привітання весни і весняного сонця. Такими народними звичаями були гаївки, забави, дарування писанок та крашанок.

Великдень - це давнє свято весни, весняного сонця та природи, яка пробуджується після тривалого зимового сну. Свято перемоги весни над зимою, перемоги життя над смертю.

Великодні торжества розпочинаються обходом довкола церкви під звуки дзвонів. Отаман оскільки був старий не брав участь в обході, він був у церкві.

У віруючих цей обхід був символом ходу святоносців до Господнього гробу. Після обходу, перед зачиненими дверима церкви, наче перед запечатаним Божим гробом, почалася воскресна Утренья.

Тут перший раз отаман почув радісне:

«Христос воскрес із мертвих смертю смерть подолав і тим, що в гробах життя дарував»

Під час співу воскреслого тропаря архімандрит хрестом відчиняє двері церкви на знак того, що Христове Воскресіння відчинило нам двері до Неба.

Як пам'ятав отаман у Великдень на його Країні був у них багатий різноманітними народними звичаями. На Великодні свята до хати зібралася вся родина, адже це – «Великий День».

Великоденний сніданок у хати отамана розпочинався молитвою. Після молитви він, як батько родини, брав свячене яйце і ділив його на стільки частин, скільки присутніх за столом (залишаючи окремо на тарілці і для померлих з родини), зі словами благословення роздавав яєчко і промовляв:

- Щоб на ті свята нас Всевишній поблагословив щастям і добрим здоров'ям на довгі літа. Щоб Матір Божа всіх нас взяла під свій покров. Щоб ми змагалися зростати духовно і виховували у такому ж дусі своїх дітей. Дай, Боже, ці свята щасливо відсвяткувати і других до чекати.

- Христос воскрес!

- Воістину воскрес! - відповідають усі присутні за святковим столом.

Звичай на Великдень розпочинати святкування яйцем існував на рідній землі отамана з давніх-давен, адже яйце символізувало зародок нового життя. У них яєчко є символом Христового Воскресіння, бо як із мертвої шкаралупи яйця народжується нове життя, так і Христос вийшов із гробу до Нового Життя. Після свяченого яйця вся родина отаман їли паску й усе, що приготували на свято.

Великдень - це також час поминання покійних. Тому отаман з родиною приходив на могили померлих.

Отаман з молитвою та добрими словами тут згадав свого батька і матір, а також просив у них вибачення.

У цей день їх священик в Січі з церковним братством ходили по кладовищі і відправляє над могилами померлих родичів службу, кропив свяченою водою могили зі словами: «Христос воскрес із мертвих, смертю смерть подолав і тим, що в гробах, життя дарував».

Тут у Соловецькому монастирі було інакше, однак це не бентежило його.

Великдень Дажьбожий день - Свято перемоги весни над зимою, перемоги життя над смертю. Тому отаман радів йому, хоча тут на півночі було ще холодно і ніяке сонце не світило у горі.

На батьківщині отамана це Свято тривало протягом двох седмиць. Починалося воно ще в період посту вдень Вербної неділі і завершувалося проводами покійних-Радуніцей.

Вербна неділя - це свято пробудження верби. Вербна на його батьківщині перша з усіх дерев, яка прокидається від зимової дрімоти і починає рух соків. Тут у монастирі верба не росла.

За цим днем починалися приготування до святкування Великодня. Усю седмицю господині готували свої будинки, подвір'я та всю родину до цього свята.

Запорожці вірили, що в Великодньому світлі все набуває особливого сенсу, наповнюється магією, тому кожна господиня особливу увагу приділяла магічним діям. Обов'язково потрібно було підготувати новий рушник, новий святковий одяг для всієї родини.

Тут у монастирі одяг у отамана був брудний, але це його не турбувало, для нього важливо було помолитися Богу.

Невід'ємною частиною Великоднього свята були крашанки та писанки.

Крашанки - це варені яйця, пофарбовані природними барвниками в один колір: жовтим, коричневим - від лушпиння цибулі, червоним - від соку буряка. Крашанки їдять, ними грають в Великоденні ігри.

Отаман згадав як він з братами грав в просту сільську гру, у кого яйце виявиться міцнішим.

Тут в монастирі при роздачі освячених яєць йому теж дісталось міцне яйце, вони з сусідом потішилися тим, коли вдарили яйце об яйце. Яйце отамана не тріснуло від удару, чому він був дуже радий.

Служба в церкві закінчилася і їх усіх укладених розвели по своїх камерах, отаман з жалем повернувся в свою набридну комірчину.

Повернувшись до себе в камеру, він сказав собі:

- Ех, будьмо козаки! Жити можна і не тільки можна, а й треба! - говорив він з гумором. - Наступний мій вихід у «вищий світ», як я сподіваюся відбудеться в день Преображення.

* * *

У камеру отамана, як ми тут вже згадували, проникала різна тюремна живність. Одного разу в його камері з'явився товариш - маленький павук. Жилося йому у отамана непогано. Сидячи на скибочці розмоченого хліба, павучок бенкетував. Після бенкету отаман, зачерпнувши ложечкою трошки води, дав йому попити. Спостерігаючи за павуком, отаман розважався, дивився, як він їсть, плете павутину у ґратчастій «годівниці». Тут в камері це було не єдина жива істота, яку він міг побачити.

Вночі з'являлася ще «мишка -норушка», яка теж із задоволенням гризла крихти від сухаря.

Він прив'язався до них, звертався з ними по іменах. Паученка він ласкаво називав «Тьомкін-Потьомкін», а миша - «Ваша Імператорська Величність».

При цьому смішно виглядала сцена, коли він, звертаючись до миші, говорив:

- Ваша Імператорська Величність! Чи не зволите покуштувати сухарика з мого столу!

Часом сивоволосий отаман бавився як дитина, кидаючи камінчики у миску зі затхлою водою. Він був мало впевнений у тому, що вибереться звідси живим.

Швидше за все, звідси його винесуть, як і його попередника Сергія Пушкіна «вперед ногами».

Часом він виявляв у себе явні ознаки втоми. Все більше і більше втомлювався він від щоденних фізичних вправ. Все більше обтяжувався отаман самотністю, і темрява починала діяти йому не тільки на нерви, але і на зір, темряви тут в камері було більш ніж достатньо. Гірше, ніж раніше він переносив холод і вогкість. Навколо нього якщо можна так висловитися постійно гуркотіла тиша! Від цього гуркоту темряви можна було оглухнути.

З недавніх пір отаман став втрачати рівновагу, в нього часом крутилася голова. Очевидно, тяжкість тривалого перебування в самотній камері сильно пов'язана з тим, що немає звичайної людської великої різноманітності, немає перерв у цій камерній сталості, в якому він знаходиться, щоб від тюремної сталості відновити сили, відпочити, насолодитися свіжим повітрям і сонцем.

У отамана склалося таке відчуття, що його дні і ночі стали коротші. Він занедужав, захворів. Від хвороби його рятували не ліки або якісь зілля, цього в Соловках не було ніколи, в'язням не положено було хворіти...

У отамана залишилися одні ліки - молитва. Він, відчуваючи себе хворим, брав невелику кількість води, ставив на столик, запалював лампаду або свічку і читав уголос одну зі своїх рятівних молитов:

«Велике Господнє закликаю вплив на цілющу воду, яку ти перетворюєш в вино і через нього на органи мої, коли рідину вип'ю, і мале насичення стане допомогою великої. Немає зцілення без допомоги Господньої, і я прошу Його принести мені захист і зцілення від усіх впливів, і молити буду Господа дати мені пройти повз хвороби тяжкої, і тривогу чистим Світлом Господь зруйнує мою, і благо прийде в мене велике, і сонячний вплив віджене від мене вплив нечистого, і тіло моє хвороба не прийме, бо Господь захистить мене. Амінь! ».

Прочитавши молитву-замовляння проти хвороби, він випивав воду, лягав на ліжку і намагався заснути. Сон був дуже корисний і отаман таким самонавіюванням зцілявся.

Таким чином, отаман витримував тортури самотністю, подолавши холод, хвороби, голод, почуття туги за близькими. У підземній одиночній камері весь небагатий комплекс рухів в'язнем повторюється знову і знову з усе більш дратівливою монотонністю. Не раз отаман був близький до депресії і відчаю. Йому було так погано, як великому українському Кобзарю у засланні до Казахстану, де Тарас Шевченко пробув у солдатах дуже довго.

Тарас Шевченко про той стан душі так писав у вірші «І тут, і всюди - скрізь погано ...»:

«І тут, і всюди - скрізь погано.

Душа убога встала рано,

Напряла мало і лягла

Одпочивать собі, небога...»

Але хоч деколи отаману ставало нестерпно, він завжди, як і Тарас Шевченко, знаходив мужність побороти свою слабкість.

Подібно страху смерті, страх самотність виступає одним з провідних регулюючих факторів багатьох вчинків людини, її дій та бездіяльності. Подібно загрози смерті, загроза самотності, у значних кількостях віднімає у людини її енергію і життєву силу.

Самотність, як і смерть, стає своєрідним прокляттям людини, коли неправильно прийнята і витлумачена.

Зростаючий розрив між кількістю фізіологічної доби і кількістю фактичної доби, це збиває укладених з пантелику.

Тому отаман, сидячи в камері, не знав який сьогодні день, місяць, рік і чи скоро довгоочікувана Пасха, коли його виведуть погуляти.

У всіх живих істот на землі, в тому числі і людини, є постійно діючі механізми, які регулюють чергування неспання і сну протягом доби.

Ці, якщо можна так сказати, «механізми» можуть прискорювати або уповільнювати ритм серця і дихання, підвищувати або знижувати температуру тіла та інтенсивність обміну речовин. Порушення внутрішнього ритму життя людини

може не тільки привести до згубних наслідків для здоров'я і самопочуття, але і порушити рівновагу його організму, як саморегульованої системи.

Тривалість того чи іншого відрізка часу отаман міг оцінювати лише умоглядно, приблизно. Відстаючи від реального часу на тижні, місяці і роки.

У дні свого ув'язнення він дуже боявся, що йому загрожує сліпота через постійну темряву в камері і це, врешті-решт, сталося.

Протягом багатьох років ув'язнення його організм перебудувався, ритм його добового життя майже подвоївся, тепер він удвічі колишнього спав. Ранок, день, ніч були для нього як дві краплі води схожі один на одного.

Найцінніше, що виніс отаман зі свого багаторічного ув'язнення, так це те, що він навчився слухати себе і чути свій внутрішній голос. Він звикся з цим мовцем голосом всередині себе, тим більше що він завжди йому допомагав у всьому. Голос підказував йому, чим зайнятися, про що варто подумати на дозвіллі, щоб бути здоровим. Голос жодного разу ще не підводив отамана, і він був йому за це вдячний.

Отаман став розуміти, що його власний голос «авторитетніший», ніж будь-який інший. Він навчився не боятися розмов із самим собою, чуйно піклуватися про себе, довіряти собі, своїм почуттям і не обманювати себе. На самоті він навчився ще багатьом потрібним речам, яким він би ніколи не навчився, будучи на волі.

Істинна мужність людини - це сміливість залишатися в довгій предовгій самоті. Петро Калнишевський був з такої породи людей.

Правильно кажуть люди, що немає для людини в земному житті обителі більш надійною, ніж та, яка дарована тобі Богом, і ця обитель називається твоїм тілом і знаходиться вона під твоїм шкірним покривом.

* * *

Одного разу прокинувшись, отаман не побачив Паученка, якого він назвав Тьомкіна-Потьомкіним на своєму звичайному місці, де він плів свою невидиму павутину. Паученок зник, це його кілька стурбувало.

Незабаром «тюремні скакалки зацокотіли...» рознесло звістку, що фаворит імператриці князь Потьомкін наказав довго жити.

Ця звістка трохи обрадувала отаман, одного зі своїх «друзів», який засадив його сюди, в Соловки, він пережив, залишилася справа за імператрицею.

Коли з'явилася в камері миша, яку отаман прозвав Катериною, то до неї він звернувся вельми пишномовно, сказавши:

- Ваша Імператорська Величність! Дозвольте висловити Вам найглибші співчуття з нагоди кончини Вашого фаворита-едріта князя Тьомкіна-Потьомкіна. Знатним козаком Грицько Нечеса не став, але "едріт" з нього вийшов відмінний. На жаль, - продовжував говорити отаман, звертаючись до миші, - куті (куліш з родзинками, який подають християни на поминках) з нагоди кончини «ясновельможного» князя Потьомкіна, а по-нашому козака Грицька Нечеси, я не приготував. Тому покуштуйте Ваша Імператорська Величність крихти з мого столу...

Миша, поки він говорив, стояла, задерши голову, і слухала цю скорботну мову отамана, а потім щось пискнула на своїй мишачій мові, і заходила грізти крихти від сухаря. З'ївши крихти, мишка знову пискнула, немов подякувала отамана за цю заупокійну трапезу і пішла до нори.

Очевидно, щоб по мишачому переварити у шлунку отриману звістку про «Горе - гірке, яке по світлу шулялося і на Грицька Нечосу випадково набрело»

- Втім, туди йому й дорога, - сказав уголос отаман і запустив в її Величність миша своїм дірявим чоботом, сказавши при цьому історичну фразу:

- Пішла геть от сель Ваша Імператорська Величність, жерти більше нічого!

Миша від страху пискнула, що схоже на фразу: - Фу, фулюган!

І «імператриця» зникла в нірці.

(Довідка. Як відомо в російсько-турецьку війну 1787-1791 років Потьомкін Г.А. був призначений імператрицею головнокомандуючим російської армії. Наприкінці цієї війни, під час переговорів з Туреччиною він захворів. Помер «ясновельможний» на шляху по дорозі з міста Ясси до міста Миколаєва. Його поховали не в Пітері і не в Москві, а в недобудованому їм місті Херсоні. Він похований там в місцевому Єкатерининському соборі, де досі зберігаються в склепі його тлінні останки).

* * *

Ігумен Соловецького монастиря, отримавши звістку про кончину «ясновельможного» в церкві спів службу по покійному князеві. Після неї він згадав про те, що князь цікавився через Синод життям колишнього отаман Запорізького війська й велів послухникові Никону відвідати ув'язненого і запросити його до себе на бесіду.

Ніконов спустився в підземелля і застав гнітючу картину, отаман Коша виглядав моторошно, він весь обріс волоссям, на руках і ногах були не нігті, а звірині кігті. Одяг на отамані зотлів, він був весь у лахмітті. У камері стояв страшний запах гнилі.

Повернувшись, в резиденцію він доповів ігумену, те, що бачив.

Отамана трохи приодягнули і представили ігумену. Той повідав йому звістку про смерть фаворита імператриці Григорія Потьомкіна.

Почувши від ігумена Соловецького монастиря підтверджуючу звістку про смерть колишнього козака одного з своїх куренів відщепенця Грицька Нечеса (Потьомкіна), отаман Коша попросив налити повну чарку горілки за упокій його душі і сказав при цьому історичну фразу:

- У вас в Росії як ви вважаєте не дві біди: дурні і дороги, а є ще одна біда.

- Яка? - Запитав ігумен.

- Крім дурнів, є ще «мудаки-недоумки», схожі на «ясновельможного» князя, Потьомкіна, які вічно блукають в потемках власної дурості!

Ігумен поморщився і сказав:

- У тебе сидить, сину мій, злість на князя. Пора очиститися від скверни. Може, напишеш прохання імператриці про помилування?

- Ні, на який ляд мені це здалося! Пережив Потьомкіна, переживу і її.

Ігумен, почувши крамольну мову, розпорядився відправити отамана назад у підземелля.

Слід зауважити, що за весь час ув'язнення отаман, Петро Калнишевський жодного разу не звернувся, ні до Катерини II, ні до її наступників з проханням про помилування.

Повернувшись від ігумена, кілька напідпитку, оскільки отаман давно не пив спиртного, то він, сп'янівши, відразу заснув у своїй комірчині сном праведника.

Після сну, дивне пробудження наставало у отамана, такий стан тривав довго. Він прокидався в напівтемряві і гнітючої тиші, хоча на дворі був день, а не ніч, але в камері це не відчувалося. Нормальній людині це, мабуть, неможливо собі уявити. У його камері були чутні лише ті звуки, які виробляв він сам. Він ясно чув бурчання в своєму животі. Коли приносили йому пайку, лунав характерний скрип шарніра ґратчастого віконця. Він так само чув шум свого подиху.

Відкриваючи очі, він запитував себе:

Прокинувся я чи ще сплю?

Слух не може підтвердити цей стан його організму.

Восени, коли на Білому морі йшли проливні дощі, він чув, як в тиші лунає періодичний звук падаючих крапель води. Він бавився тим, що вважав, скільки крапель впаде або скільки потрібно крапель, щоб наповнити миску водою. Виявилося, що для наповнення його черпака необхідно аж 3575 крапель.

Часом постійну тишу порушували лише шурхіт мишей і шурів. Це такі тварюки, що проникнуть куди хочеш.

Ось з'явилася ще одна знайома його «шушваль – мадам Перекусіхіна»! Вона почала бігати біля столика з крихтами хліба. Отаман зловив за допомогою петлі цю «шушваль», це виявилася породиста самка, вона могла привести за собою цілий виводок спритних маленьких «шушаріков». Вона була напрочуд дуже моторна, бігала стрибками дуже швидко, скакала як кінь галопом.

За щуром отаман визначав час доби, оскільки вони нічні тварини, то можна з великою часткою ймовірності сказати, що настала ніч.

Одного разу, він виявив на столі північного Біломорського живучого таргана, які проникли навіть сюди в Соловецький монастир розташований, як відомо на острові в Білому морі. У отамана цей тарган не пробудив ніжних почуттів, як павучок. Тому цього нахабу він із задоволенням пристукнув.

* * *

У камері отамана завжди переслідував специфічний тюремний запах. Від нього нікуди просто подітися. Тюремним запахом тут просякнуте все. Цей специфічний запах в значній мірі пояснюється задушливою і вологою атмосферою в не провітрюваній камері. Це й інше сприяє появі грибів і цвілі.

У отамана багато часу йшло на особисту гігієну, чищення одягу, прибирання в камері. Ці господарські справи, не заважали йому думати, ламати голову над тим чи іншим питанням.

Отаман, сидячи в камері, намагався стежити і аналізувати за своїм станом під час неспання і сну. Сни приходили йому різні. Звичайно, він пристосовувався до нових умов життя, правда не відразу, і не раптом. Коли хандра деколи заповнювала його серце, тоді отаман починав виконувати фізичні вправи, молився, намагаючись відігнати від себе чорні думки.

Він зауважив, що його стан багато в чому залежить від того, наскільки добре він спав, а також від думок, які приходять йому в голову, а також від тих які тісняться у його підсвідомості і оживають іноді уві сні.

Сни він бачив разючі, як ніби все це відбувалося не у сні, а наяву. Правда, прокидаючись, він багато чого з того, що бачив уві сні, не міг пригадати.

Задамось, друзі, питаннями:

- Що може робити людина в повній самоті, протягом 9 тисяч 125 днів, ізольована від суспільства, рідних і друзів, одна однісінька в тісному похмурому підземеллі?

- Чим заповнити в'язневi час, якій тече вкрай повільно, щоб не впасти у відчай, викликаний самотністю і відсутністю будь-яких контактів із зовнішнім миром?

Відповідаючи на поставлені питання, можна з упевненістю сказати, що в таких умовах отаману мимоволі доводилося займатися самоаналізом, самонавіюванням, споглядати себе як би зсередини, в думках переглядати багато епізоди зі свого минулого життя.

* * *

За роки ув'язнення до нього не раз приходив один і той же страшний сон.

Очевидно, варто розповісти про нього:

- Йому снилося, що Запорізька Рада всупереч умовлянням козацької старшини прийняла рішення атакувати війська Текеллі, щоб як подобає козакам: перемогти або померти з честю.

Отаман на виконання постанови Ради січовиків зібрав у своїй резиденції всіх старшин, щоб обговорити план розгрому військ цього нахабнуватого іноземного найманця імператриці, генерал-поручика Текеллі.

Після затвердження плану розгрому військ генерала Текеллі, над сигнальними вежами Січі злетіли стовпи чорного диму. Це був умовний сигнал для всіх козаків бити окупантів і йти на допомогу Січі - козацькій столиці.

Угледівши цей тривожний сигнал найближчі до Запорізької Січі паланки, хутори і села підпалили свої сторожові вишки, незабаром вся земля Запорізька диміла тривожними димними вулканами.

У сні отаман, як орел піднявшись у блакитне небо під самі хмари, на вию побачив цю страшну картину, тисячі стовпів диму грізно піднялися над усім Запорізьким Кошем (чиї кордони охоплювали території нинішніх Запорізької, Дніпропетровської, Донецької, Кіровоградської, Луганської, Херсонської та Миколаївської областей) .

Козаки, що знаходилися в зимівниках, паланках, хуторах і селах (тоді в 59 куренях проживало 59481 душа чоловічої статі; а все населення складало близько 100 000 душ обох статей), взяли з схорон поховану від окупантів зброю, непомітно минаючи кордони, часом прориваючись з боями, почали збиватися в обумовлених місцях в козачі лихі групи і невеликі загони і поспішати на допомогу оточеним у Січі січовикам. Їхнє завдання було просте як божий день, вони повинні погодившись з можливостями і діючи по обстановці, застосувати козацький «разгортіаш», своєрідну козацьку тактику відпрацьовану січовиками в багатьох баталіях.

Це виглядало так, як ніби розлючені бджоли, захищаючи свої «хатинки-вулики», боляче жалили нахабу ведмеда, який необережно сунувся на чужу пасіку, щоб поласувати без праці не своїм медом.

Справа в тому, що спеціально навчені цій тактиці козаки, зібрані в невеликі групи, налітаючи з різних сторін на супротивника здатні завдати йому, значної шкоди. Справитися з безліччю таких загонів і груп було вельми непросто. Здавалося

б, хаотичні неузгоджені дії не повинні сприяти успіху, однак козаки часто перемагали саме завдяки цій «самостійної» тактиці.

По-перше, ворог, відбиваючи напад одного загону, не міг знати про наміри інших. Їх раптова поява на полі бою (найчастіше з боку або з тилу, звідки їх ніхто не чекав) було завжди сюрпризом для супротивника.

По-друге, якщо навіть напередодні бою ворожим лазутчикам вдавалося добути і розговорити «язика», полонений нічого не міг сказати про маршрути просування і тактиці інших загонів та груп.

Причому невеликі загони, міг очолити не обов'язково сотник або старшина, а практично будь-якій козак з зимівельної паланки.

Такому тямущому моторному представнику козацького лицарства під силу було при необхідності перетворити десяток козаків у боєздатний загін, який міг непомітно підкрастися до ворога і завдати йому раптовий і відчутний удар. Десяток, сотня або тисяча таких «самостійних» козацьких підрозділів представляли вже грізну силу.

У свою чергу курені які поверталися з російсько-турецької війни, побачивши тривожний сигнал у Запорізькій землі, щодуху прискакали на допомогу своїм братам. А це вже була солідна допомога в декілька тисяч бойових випробуваних у численних битвах козацьких шабель.

План прийнятий козацькою старшиною у снах отамана Петра Калнишевського виглядав так:

- Морські козаки в 3 годину ночі (до ранкової зорі) підводою, дихаючи через піхви з отворами для проходу повітря, повинні перейти річку і несподівано напасти на артилерію генерала Текеллі, щоб не дати їй можливість вести прицільний вогонь по Січі.

- Курінь отамана Головка, загони полковників Пелеха, Чорного і Кулика в сім тисяч добрих шабель, повинні вдарити по головній ставці Текеллі, розташованій в хуторі Погоріловка. Завдання цієї об'єднаної бригади козаків було - обезголовити керівництво військ противника.

- Полковник Ковпак, повинен на чайках по Дніпру прорватися в тил військ генерала Текеллі, пливучи на схід вниз за течією і об'єднавшись з місцевими козаками з Батуринського куреня отамана Якова Воскобійника, Брюховецького куреня отамана Петра Каламара і інших куренів, вдарити з тилу по східній угрупованні військ генерала Текеллі.

На Захід отаман направив гінців з детальним планом розташування західного крила військ противника, щоб курені які повертаються з фронту, негайно з цього напрямку теж напали на війська генерала Текеллі.

Дрібні загони і групи з козачих паланок, повинні були діяти на свій розсуд.

Ми не станемо з етичних і інших міркувань в деталях описувати епізоди цієї кривавої братовбивчої драми у снах останнього отамана Запорізького війська Петра Калнишевського. Постараємося виразити це простою поетичною мовою:

«Не добру звістку приніс гонець,
Хвацький наїзник, молодець.
В Січі повстали козаки,

Палають палаци і сади...
 Велика випала біда,
 Готуйся Русь: - йде ВІЙНА!

«І грянув бій, жорстокий той!
 Козаки хлинули юрбою.
 Дим застилав і їв їм очі,
 Гриміли пушки, кров текла,
 Як чорти билася «братва».
 Йшов праведний, смертельний бій,
 Ніхто не крикнув: - Брат, постій!..»

Відвага, майстерність - повір,
 Зруйнують кам'яну твердь,
 Візьмуть і замки всі без втрат,
 Тюремні відкриють ґрати.
 Кайдани скинуть з рідного брата,
 Поки у Владі сидять сліпці,
 Не сплять відважні молодці.

Уперто різалися народи,
 За промінь сонця і свободи.
 Всі племена, всі клани, роди,
 Криваві прожили ті роки...
 Свобода їм завжди була,
 Як Дороговказна зоря.
 Не гасне ніколи вона,
 Запалював їм всім серця!»

* * *

Можна продовжити розпочату тему словами Тараса Шевченка, який виразно описав українське поле брані, як би запитуючи рідну землю, зелене поле:

- Чому ти почорніло зелене поле?

«Почорніло я від крові за вольною волю.
 Навколо містечка Берестечка на чотири милі,
 Мене хлопці-запорожці трупами покрили...»

Отаман після такого жахливого сну прокидався в поту і довго не міг заснути.
 Навіщо люди, брати, слов'яни повинні вбивати один одного на цій безглуздій війні?

Навіщо?!

Навіщо, збирати багатотисячні армії і йти один на одного: стріляти, колоти, різати, душити, кусати, бити в рукопашну один одного?

Навіщо?!

Такі живі криваві видіння сну розбурхували отаманську душу Петра Калнишевського.

Особливого, коли в кінці січі курінний Іван Головка кинув до ніг отамана і архімандрита закривавлену голову генерала Текеллі, сказавши при цьому:

- Будьмо отаман, ворога розбили ми!
 На що архімандрит Січі, перехрестившись, заголосив:
 - Свят, свят! Що ж ви хлопці наробили!..

При цьому, тут, в який раз отаман з гіркою докором запитував себе:
 - Чи правий він був тоді, коли з архімандритом умовляв січовиків не проливати братньої крові?
 Чи все ж треба було повести січовиків на цю криваву січу!..
 І отаман Коша не знаходив відразу відповіді на це розбурхуюче його душу питання.

Козаки не турки і могли, і не то що могли, а повинні були в тріску розбити цього Текелю-тетерю.

Запорізькі козаки як показала вікова історія, битися вміють, а вдома і стіни допомагають.

Одного разу, ворог в особі яничарів турецького султана Мухаммеда Четвертого увірвалися несподівано на Січ і отримали таку відсіч, що надовго забув дорогу до них.

Отаман згадав як діди казали йому у Січі, про те з яким гумором вони відповіли тоді на грізний лист турецького султана Махамеда.

Щоб ви, друзі, представили це, приведемо тут і зараз розповідь старого козака діда Сивоконя.

ЛИСТ ТУРЕЦЬКОМУ СУЛТАНУ

**«Писали листи Запорожці,
Султанам ханжам и царям,
Що козаки ніяк ні вівці,
Вони незвичні до батогів.**

**Їх вольна-Хортиця народила,
А з нею лиха Козача рать,
Хвиля Дніпровська вторила:
Пошлемо царів у «ядряну матір».**

**Плювати на царські «Укази»,
Сибіром козаків не залякати,
Начхати на їх усі накази,
- Сибір нам мачуха і мати!»**

Дід Сивоконь розповідав козакам про цю подію з натхненням і читав лист так виразно і з такою мімікою, що всі дерева в прилеглому оточенні тремтіли від сміху козаків.

Це виглядало по його розповіді наступним чином.

Січовики (душ 150) зібралися в Січі під столітнім дубом у куреня отамана.

Про цей віковий дуб складено чимало віршів та пісень, приведемо і ми один:

**«Стояв як богатир могутній дуб, -
Січі він бачив злети і падіння,
Як отаман, вскочивши на кінський круп,
Бив з козаками турків на «Хрещене...»
І як писали листи козаки,
У відповідь турецькому султану,
Як з московітами в Керчі,
Росії добували славу... »**

Отаман Іван Сірко, писар Яйцявбочці і кілька найбільш шанованих і відомих козаків сіли на лави за стіл, а решту козаки розташувалися юрбою навколо них.

Читав лист султана писар Яйцявбочці з природним йому «гумором» при цьому вдало коментував послання турецького султана, часом додаючи від себе в нього те, чого там не було:

- Я, султан, син Мухам-меду, - читав Яйцявбочці послання султана, навмисно спотворюючи його ім'я, при цьому комічно зображував самого султана, надував щоки, косив очима, самозакохано гладив своє пузо, гордовито випинав губи.

- Ну дає Яйцявбочці, султан з натури, - сміючись разом з усіма, кричали йому з натовпу козаки.

Писар продовжував читати і перекладати послання султана запорожцям, кажучи:

- Я, султан, син Мухам-меду, брат Сонця та Місяць, онук і намісник божий ...

- Ну і загнув Мухам-мед, - коментував почуте отаман, відзначаючи при цьому, що - цей пес мабуть забув як ми наклали його шакалам яничарам, коли вони пішли на Січ з підлим Кримським ханом у 1674 році.

Тоді тут в Січі багато турків ми порішили і взяли в полон...

- Гарно гуториш отаман, - підтримав його Таран-Кримській, - султан мабуть забув, як у літку 1675 р. в Криму ми надавали йому по шиям. Коли його яничари «мукали», як корови під козацькими шаблями і як драпали від нас уся кримська орда.

- Отак і треба відповісти султанові, хай іде в сраку, - галасував Твердохліб, могутній лисий з оселедцем козак з чорними вусами і кривою шаблею на боці.

Писар продовжував переводити листа. Він, насупивши грізно брови і випнувши губу, читав:

- Я Мухам-мед володар царств: Вавилонського, Македонського, Ієрусалимського, Олександрійського, Вірменського, Татарського, Великого і Малого Єгипту ...

- Ну і задрипанець цей Мухам-мед, - зауважив з обуренням Янетурокаякозак, - він не володар, а кухар Вавилонській. Ти відпиши цьому Мухам-меду, що ми з нього шаровари скинемо, сраку йому медом намажемо і не мух, а диких бджіл йому в шаровари сунемо.

Від такої гумозної пропозиції затремтіли від реготу запорожців навіть високі пірамідальні тополі, які, як вартові, стояли на краю дороги.

- Во, во! Гарно сказано про мед, додай ще вид мене, - попросив писаря Непейвода, - Що він євнух та Колесник Македонській.

- Братва, козаки! - Кричав, грек Папандопола, великий любитель до жіночої статі. - У другий раз треба до Константинополя нам податися і там гарем його помацати...

- Оце гарне діло, - підтримали Папандополу козаки, - кажуть у цьому гаремі таки жінки, з такими грудями та ажурними амфорами, як у... (непередаваний запорізький фольклор). Замилують, зацілюють з голови до ніг, за милу душу будь-якого козака.

- Мені дуже цікаво, що цей косоокий «доходяга» там з ними робить? Бо кажуть у його гаремі молодих та гарних жінок з добру сотню буде, та усі, мабуть, зажурились по нас козакам, - сміючись, додав своєрідного пороку в розмову Задерживіст.

- Та в нього, мабуть, «гачок» і не стоїть, - витираючи сльози від сміху, сказав козак Кучма.

Від цього зауваження козака, вибухнув сміхом весь курінь. Сміх довго не вщухав, а коли трохи вщух, козак Кривобок запитав:

- Що ж вин, «песий» син, там з бабами тоді робить?

- Як що! Вин язичком полиже між ніг у одній молодиці і цілий день задоволений ходить, що гарно своє чоловіче діло зробив, - сміючись, відповів писар.

Курінь знову вибухнув сміхом.

Братва! Слухайте дали, що султан нам пише:

... Що вин не тільки володар царств, а й ще, цар над царями, володар над владарями, незвичайний лицар, незвитяжний войовник ...

- Оце загнув свиняка, який же вин лицар, коли голою сракою у тому році сів на запорізького їжача і до сих пір колючки з сраки не може витягти.

Здорово ми тоді надовбали його яничарам у Криму, де головою був Абдула-Галим-Заде-Паша. Чорт викидає, а його військо пожирає, - зауважив козак Многогрішний.

- Гарно отримав кропивою по голій сраці тоді цей Обдула з голим задом, вид нас козаків, - висловився вголос своє задоволення Кропивницькій.

- Отаман! Козаки! - вигукнув писар. - Послухайте як цей турок тут у листі виробляється (нахабніє). Вин мабуть зовсім сказився (з глузду з'їхав).

Султан нам пише, що «...вин невідступний охоронець гробу Ісуса Христа, опікун самого Бога...»

Почувши це, навколо загомоніли всі козаки, такого богохульства вони не очікували. Щоб у листі якийсь там бусурман ображав самого Ісуса Христа.

- Козаки! - Звернувся до всіх козак Айдар-Старобілський, - Мабуть треба відписати цьому Мухам-меду, що вин не піклувальник, а шайтан турецький і проклятого чорта брат і сват.

- Додай ще, що вин свиняча морда і самого люципера секретар! - Вставив свою лепту, козак Давібеда і задоволений сказаним при цьому заіржав як кінь.

Веселощі козаків тривали.

З усіх боків чулися гострі зауваження на адресу знахабнілого султана...

- Ще напиши, що вин різницька собака, покусала мене за сраку, - кинув репліку козак Покусай, той у якого була звичка вставляти всюди у свою мову паразитичну фразу "Щоб я здох", або "Покусав мене за сраку...".

- Додай ще, що вин кобиляча сука, - додав Перекопайгора.

Цей козак був славний тим, перерив в Криму цілу гору (шахський курган) у пошуках закопаного шахського скарбна.

- Писарчук, відпиши цьому бовдурові, що вин нехрещений лоб ... (далі йшов неперекладний козацький фольклор), - матюкнувся козак з інтелігентним ім'ям Панібудьласка.

Козак Сам п'ю-сам гуляю запропонував восени напасти на винні склади падишаха в Криму, де зберігалися великі запаси вина. Ця пропозиція, як і багато інших, були зустрінуті козаками з великим ентузіазмом.

* * *

В цілому відоме нам послання у вільному короткому переказі Писаря запорожців виглядало так:

«Я, Султан, син Магомета, брат Сонця, Місяця, онук і намісник Божий, власник царств: Вавилонського, Македонського і Єрусалимського, Олександрійського, Вірменського, Татарського, Великого і Малого Єгипту, цар над царями, володар над володарями, незвичайний лицар, ніким непереможний, невідступний охоронець Гробу Господнього, опікун самого Бога, надія і втіха правовірних, на страх великий захисник християн **ПОВЕЛІВАЮ ВАМ**, запорозькі козаки, здатися мені добровільно і без жодного опору і мене не **ТУРБУВАТИ ...** ».

* * *

Прочитавши послання, запорожці з властивим їм гумором написали відповідь султанові.

Кажуть: - Вид їхнього сміху двигтіла уся Хортиця (запорізький острів посеред Дніпра).

Зазвичай листи, які приходили на ім'я цього настільки грізного султана від залежних ханів, царів та монархів, починалися зі улесливих і милозвучних слів на адресу монарха, і звучали приблизно таким чином:

"Ясновельможному і найсвітлішому,
Наймудрішому з наймудріших!
Аллахом обраному
Султану Магометом 1У ... "

Писар, знаючи це, так як навчався грамоті у грецьких ченців, зберіг стиль звернення до султана, але зі зворотним знаком і притаманним йому запорізьким «гумором» написав.

Відповідь турецькому султану в повному його викладі звучала так:

"Темному з самих темних султанів,
Мухам-меду Серпеликому!
Нахабному з нахабних османів,
Роздовбаю лицарю з усіх роз'є ... баєвих!
Онуку сина шайтана лисого!
Кухарю Вавилонському,
Євнухові, Колеснику Македонському,
Бражнику Іерусалимському,
Козлодою Олександрійському,
Худоносорогу єгипетському,

Свинарю Вірменському,
 Сагайдаку татарському,
 Кату Каменецькому і
 злодіюки Подільському,
 Всього свиту і під світу
 блазню Блаженному,
 Гниді гаспида, онукові «Х... юка»
 (непередаваний запорізький фольклор),
 Головному «Пердуну» та Секретарю
 самого Люципера,
 І нашого Бога і Перуна дурню -
 Султану Мухам-меду ІУ !

Далі в цій відповіді писар Коша зберігає стиль послання, з яким за звичайно зверталися васали, наприклад, кримський хан до свого владника султана Мухаммеда ІУ. (Він був знайомий з такими посланнями, бо козаки іноді перехоплювали гінців султана і хана).

Лист зазвичай починався такими втішними для вуха султана епітетами: "О Великий султан! Світоч мудрості променистого Сходу! За твоїм височайшим повелінням ми побудували на кордоні з непокірною Січчю ланцюг сторожових постів, з сигнальними бочками наповненими смолою..."

Наслідуючи цьому, писарчук під сміх козаків писав:

«О, кривоногий і косоокий Лицар!

Темінь тупості і блазень всього променистого Сходу!

Який же ти в біса Лицар, Чорт викидає, і твоє Військо пожирає.

Кому ти Свиняча морда, кобиляча срака пропонуєш здатися, «мат. твою ... (далі неповторний запорізький фольклор)»

По-перше, на твоє послання, посилаємо тебе в Глибоку, Широку як Чорне море сраку. Щоб взяв тебе там Чорт рогатий!

По-друге, який же ти в біса володар, коли своєю голою, чорною, волохатою сракою сів у нас у Січі на запорізького їжака, і колючки з сраці не можеш витягти.

По-третє, ніколи ти, син Сатани, не будеш гідний синів Християнських, Запорізьких під собою мати.

У четверте, твого війська ми не боїмося. Землею нашою всією, водою, вітром, хвилями Дніпровськими, куреннями усіма будемо битися з тобою.

У п'яте, ти пес забув, як ми наклали твоїм шакалам яничарам, коли вони пішли на Січ з підлим Кримським ханом у 1674 році. Тоді 13000 500 твоїх турків загинули у нас тут в Січі.

Ти мабуть забув нахабна різницька собака, як у 1675 році в Криму твої яничари мукали як корови під нашим шаблями, і як запорожці вмазати там по пиці усій кримський орді.

Від запорізького війська в тебе запор у шлунку буде, нехрещена собака зі свинячою мордою.

Од так плюгавий Туреччино, нехрещена собака, «шмать твою... (за ногу)», на твою загрозу відказали усі запорожці.

А коли сам прийдеш з військом, то будеш ти кат турецький свиней наших пасти, а не запорізькими козаками правити.

На цьому лист ми закінчуємо.

Числа не знаємо, бо календаря турецького не маємо і не поважаємо.

Місяць такий зараз, що серпом на небі висить - тебе чекає, щоб відрізати твої свинячі яйця.

Рік дуже поганий для тебе, баран ти наш жертковий, а день такий у нас, який і у вас, за це поцілуй у сраку усіх нас...

Підписали або поставили хрест:

Кошовий отаман Іван Сірко зо всім Кошем запорізьким, у складі козаків:

Панібудьласка, Янетурокаяказак, Задуйвітер, Твердохліб, Матюкевич, Папандопола, Нейшкаша, Задержіст, Кропивницький, Кривобок, Довгашія, Покусай, Давібеда, Перекопайгора, Папанзапор-Булгарський, Гусекрад - Мадьярській, Заднепроходов-Задунайський, Таран-Кримський, Перебийніс, Айдар-Старобільський, Костолом - правовірних, Грицько-Бендеровській, Крокодил - Єгипетській, Чорнобородий - Палестинській, Черновол-Лиманській, Олександр малий - Македонській, Куропас - старий, Панас, лицар Кам'янець-Подільський, Голопупенко -старий, Голопупенко - син, Черномордин -Самарський, Винокур - Безпросиха, Нечуемвухом, Сам п ю-сам гуляю, Брагін-Сивушний, Закусило, Сивоконь, Многогрішний, Злидень, Бугай-Муха, Кучма, Іван Моторний, Мордоворот-турецький...
(у сіх підписів - 150)

В кінці послання, щоб показати свою грамотність, маленькими літерами Яйцявбочці скромно дописав:

- Написано сьомого числа, Місяця Намазу, в рік Овна по місячному календареві.

До цього листа руку та частину душі приклав:

Писар Запорізької Січі - Яйцявбочці.

* * *

Петро Калнишевський згадав цей гумозний лист турецькому султану Махамеду і посміявся про себе.

Поміркувавши, врешті-решт, отаман приходив до свідомості, що був правий, що уговорив козаків не проливати християнську кров. Не можна було через якусь повію-німкею, посіяти ворожнечу і навіки зруйнувати братські узи двох слов'янських народів.

Росія повинна мені ще за життя поставити пам'ятник за це, а не тримати в кайданах тут в Соловецької в'язниці!

- Цікаво через століття чи згадають про цей час наші нащадки, або все кане вльоту? - Подумав відчужено отаман. - Втім, не слід глибоко копатися в собі, можна що-небудь пошкодити...

Ось такі не дуже радісні сні і думки часом відвідували сиву голову останнього отамана Запорізької вольниці.

Треба сказати, що коли складаються складні життєві ситуації і виникають питання:

«Як бути?», «Що робити?», «Де вихід?», різні люди по-різному поведуться в подібних ситуаціях.

Отаман Петро Калнишевський не був таким винятком. Живучи серед волелюбних козаків, такі питання у нього виникали не раз і не два. Тому постійне питання, яке він ставив собі і яке його мучило, був один:

- Прав був він у питанні здачі Січі, чи не правий?

І він мав два альтернативних відповіді, у нього спрацьовував тут так званий «захисний механізм».

Цей механізм як би охороняв його свідомість від стресових негативних переживань, і сприяв збереженню його психологічної рівноваги. Отаман відмовлявся розглядати і приймати ці події в іншій площині, коли факт здачі Січі став уже досконалою дією. У зв'язку з цим він підшукують собі розумні пояснення, що іншого виходу у нього не було.

Ця думка непохитно увійшла в його голову, хоча інші козаки думали інакше. Вихід завжди є, треба його тільки знайти.

СМЕРТЬ ИМПЕРАТРИЦІ КАТЕРИНИ

«На що нам здалася - німкенья з москалями,
Пішла б вона подалі зі своїми послами.
Нам краще вибрані в Січі отамани,
У походах вони завжди з козаками! .. »

Через роки «тюремні стукалки» знову заговорили в Соловках, і отаман отримав звістку про смерть імператриці Катерини.

Цю звістку він прийняв спокійно, за багато років свого життя він пережив багатьох імператриць та імператорів. Пережив і повію Катерину, яка засунула його сюди в одиночну камеру.

Ні лютого зла, ні доброзичливості він до імператриці вже не відчував, час стер багато що.

На вислів послушника Никанора, про можливу амністію у зв'язку коронацією нового імператора Павла, він відповів:

- Мені вже все одно чи буде амністія чи ні, я вже вжився в ці камені, вріс у них корінням і вирви мене звідси, я загину.

Вжитися в жахи монастирської неволі могла тільки така людина, як отаман - Петро Калнишевський. Щоб не бути голослівним наведемо висловлювання секретаря Белгородської провінції Максима Пархомова.

Висланий при Єлизаветі в монастир під «початок» (начало), а не під «караул», Пархомов писав, що він з великою радістю готовий піти на каторгу в Петербург, ніж бути у цьому «...заморському, темному і студеному, прегіркому і пре скорбному місці».

Висланий на поселення серед братії розжалуваний архімандрит одного з монастирів Г. Спічінський через рік після прибуття на острів писав архангельському єпископу, що він змучений «тутешнім по неспродству зловредним повітрям, зміни різними тутешніми, ж ознобами у всіх кістках, через ці пошкодження важку роботу не можу робити, але і легкої слухняності нести не можу; рівномірно і в церкві довготривалого стояння через неприборкану в ногах лось, терпіти сили не маю».

Можна уявити собі стан живцем похованих в казематах арештантів «каральних», якщо така доля «підначальних» - Пархомов просив, як милостині, каторги, а Спічінський за рік втратив сили і здоров'я.

Таким чином, отамана Запорізької Січі Петра Калнишевського ні жахи такого нелюдського життя, ні убога їжа, ні старий клаптевий одяг не зломали.

Що йому було до всіх цих мук і страждань?

І що означала для нього їжа: - ці порожні російські щі з дохлими тарганами, та запліснявілі московські сухарі?

Тьху, - ні що!

Соромитися йому було своєї голови без звичного козацького оселедця за лівим вухом або каптана в дірках?

Але перед ким йому соромитися?

Не перед ким!

Ні, він не оголеної голови, порваного каптана, дірявих чобіт і кайданів отаман Коша не соромився.

Правда деколи, особливо в нічних снах Петра Калнишевського, в який раз мучили сумніви, чи правий він був тоді на Січовій Раді, коли вмовляв козаків здатися на милість імператриці. Або йому треба було ухвалити інше рішення - битися до кінця! Він готовий був знести все, але тільки не докори своїх рідних і близьких, братів козаків.

Чи будуть їм пишатися нащадки або навпаки будуть засуджувати. Це його хвилювало найбільше.

* * *

Забігаючи наперед відзначимо, що нащадки не забули батька-отамана Петра Калнишевського, причому нащадки різного рівня.

Один із впливових нащадків колишній президент України В. Ющенко завжди пишався спорідненістю з отаманом Запорізької вольниці Петром Калнишевським.

(Довідка. Згідно з дослідженнями історика та письменника Данила Кулика, прямим нащадком кошового отамана Петра Калнишевського є экс-президент України Віктор Ющенко. Дослідник виявив документи, що свідчать про те, що в

XVIII столітті у Калнишевського був брат Нечипор Ющенко, козацький старшина з села Хоружівка, розташованого неподалеку від рідного села Калнишевського Пустовійтівки, що дає підстави вважати наших сучасників Ющенко з цього села його нащадками).

Отаман суворо судив сам себе, і його неспокійна совість душу йому терзала. Його переслідували сумніви:

- Чи немає його провини в тому, що трапилося опісля, коли жадібні загребуші руки васалів, едрітов-фаворитів німкені-імператриці пограбували і закабалити вільних січовиків.

- Найкраща угода - це угода з совістю, - з гумором зауважив собі отаман, - платити не треба... А мені доводиться платити щодня, щогодини.

Ще він дорікав собі за те, що він, найстарший отаман Коша, що прожив так багато років, потрапив так сліпо і нерозумно, в лапи нахлібників лисячій морди німкені-імператриці, і повинен тепер нудитися тут в підземеллі все життя.

- Щоб її чорти в пеклі як слід, видерли! - лаявся отаман.

Будь на місці імператриці інший більш далекоглядний політик, він міг просто укласти взаємоприйнятний договір з козаками, тим більше що попереду маячила не одна ще війна Росії з їх спільним ворогом - Османською імперією.

Наведемо нижче пам'ятні віршовані рядки, які, на наш погляд, відображали думки останнього отамана Запорізької вольниці в той момент:

« Він хотів би, щоб кануло в небуття,
 Все, що пов'язано було з війною.
 Він хотів би миру, і світла
 Всій країні своєї Святої.
 Він хотів би, щоб Сонцем зігріта,
 Січ цвіла, як квітка польова.
 Він хотів би вічного літа,
 І щоб дощ лив частіше грибний.
 Він хотів, щоб була б оспівана
 Синь небес над Дніпровською водою,
 І бродити в тиші до світанку
 Під наспіви Дніпровських хвиль.
 Він хотів би, любов'ю зігрітий,
 Повертатися з перемогою додому.
 Щоб Країна, як в небі комета,
 Залишалася завжди молодою!...»

«Війну війною не перемогти,
 Не виправдати, не замінити.
 Закони джунглів - для звірів
 І не підходять для людей!»

Тут ми з вами, друзі, знову повернемося в камеру, куди був ув'язнений імператрицею отаман Коша Петро Калнишевський - батько всіх запорізьких козаків.

Вчорашній день був у нього млясо порожній. Він страждав кошмаром нездійсненої війни і відчував страшенну втому. У цьому зв'язку навіть не став займатися фізичними вправами для підтримки свого здоров'я. Але могутній розум і воля отамана перебороли нахлинувши спогади і наступив новий день, який можна було оцінити як цілком задовільний для нього.

Чим більше він сидів у камері, то по собі відчував, як помалу його охоплювало якесь байдужість до всього що відбувається, вимушене неробство породжувало прагнення байдкувати.

Кажучи іншими словами: - Лінь-матінка, народжує ще більшу лінь-бабусю.

Після закінчення багатьох років ув'язнення його старечий організм був виснажений. Їв він мало, часом йому на ту їжу, яку приносили в камеру, дивитися навіть не хотілося. Він ніколи не пив чисту воду, не їв якісну різноманітну з вітамінами їжу і так прожив чверть століття в підземеллі монастиря в повній самотності.

Тут, очевидно, позначився ефект зниження його організмом при старінні засвоюваності поживних речовин. Йому не потрібно було багато їжі, щоб знаходитися в задовільному фізичному стані.

- Старість настає тоді, коли вже немає бажання сперечатися з дурнями і любити красунь! - Так думав отаман відзначаючи в камері Соловецького монастиря свій столітній ювілей.

Сидячи в ув'язненні отаман помітив, що вік має суттєвий вплив на «біологічний годинник людини». У більш молодому віці йому було досить вісім-дев'ять годин сну, щоб залишатися діяльним протягом чотирнадцяти-п'ятнадцяти годин.

А от у більш старому - вистачить і шести-семи годин сну, при цьому період неспання теж пропорційно збільшувався.

* * *

Цікаво помітить, друзі, те, що Петро Калнишевський всьому світу задовго до ери космічних польотів довів, що людський організм, його психіка, здатні багато чого витримати і вік тут не грає великої ролі.

У цьому зв'язку, досвід багаторічного ув'язнення в одиночну камеру Петра Калнишевського був би безперечно корисний для тривалих космічних польотів на інші планети.

Всі перипетії його 25 річного ув'язнення були б вельми вдалою наукової знахідкою, як у моральному, так і психологічному відношенні.

* * *

Однак, друзі, повернемося до розповіді про останнього отамана Запорізького вільного війська.

Здоров'я отамана в результаті тривалого перебування в одиночній камері і нестачу фізичної активності погіршився. Мабуть, найбільш серйозно це позначилося на зорі.

Не зломило отамана це страшне на перший погляд слово – САМОТНІСТЬ!

Самотність - це, як деякі люди вважають свого роду духовна смерть, викликана розривом зв'язків у людини з оточуючими раніше його людьми: рідними, близькими, товаришами та іншими людьми. Згідно цього розуміння, чим менше у

людини було контактів, тим більше він самотній. Інакше кажучи, тим більше у нього шансів «померти» для суспільства.

З вищевикладеного випливає своєрідний парадокс, що чим тісніше були зв'язки з рідними, чим більше часу проводив людина в їх суспільстві, тим більш самотнім він себе вважає, потрапивши, як отаман Петро Калнишевський, в тривалу ізоляцію від суспільства.

І, навпаки, із зменшенням частоти контактів з родичами, друзями, товаришами, то зменшується, йде на спад і почуття самотності у людини. Якщо людина звикла на волі бути самотнім, то і в тюрмі це його сильно турбувати не буде.

Як співається в молодецький нашії пісні:

«Була б горілка,
До неї оселедець,
Все інше: «трин-трава!...»

Однак коли людина звикла до спілкування, а у кошового отамана контактів з людьми, як ви самі розумієте, було безліч, то йому вкрай потрібно було спілкування, хоча б з ким-небудь. Тому ця молодецька пісня повинна виконуватися дещо в іншому варіанті, наприклад:

«Була б горілка,
Ще й молодиця,
Тоді житуха:
Була б краса!...»

У цьому зв'язку рекомендації тут можуть бути прості:

- «Якщо ти відчуваєш себе самотнім, назви речі своїми іменами:
- Признайся, що ти один, покинутий усіма або ізольований від всіх;
- Зізнайся, що ти залишений тут (у в'язниці – монастирі, або ще де...) надовго.
- Не лякайся, знайди в собі самого себе!

Тимчасова чи тривала самотність означає те, що твій життєвий простір стисся до обсягу твого тіла. Тебе загнали під твою власну, як говорив сам про себе отаман - шкіру, змушуючи тим самим усвідомити споконвічну істину: - Ти будеш тепер самотній!

Щоб пережити самотність, відчутти в собі особистість, треба вжитися зсередини в себе. З глибини, свого природного споконвічного внутрішньоутробного, самотності, відчутти самого себе. Треба пам'ятати про те, що ти у себе споконвічно є, і будеш завжди від народження до самої тризни. Добре запам'ятай це і не забувай ніколи - ти у себе є!

Втративши орієнтири в собі, не лякайся, Бог, добрі люди допоможуть знайти дорогу до істини.

Якщо важко тобі, ти самотній, оклики себе, подай голос, скажи сам собі: «Все буде добре!».

Або ще краще наспівуй відому пісню: «Все буде добре!»

Потрапивши в одиночну камеру, дай собі знати, дай знак, що ти тут, живий, не випарувався нікуди, що труднощі, з якими ти зустрівся - тимчасові, ти подолаєш їх.

Почуй самого себе. Тримайся за ниточку свого рідного для тебе «Я», свого голосу - це приведе тебе до перемоги, до мрії, нарешті, до себе.

Звертайся до себе не соромлячись в думках, а ще краще - вголос. Немає в світі кращого голосу, який виведе тебе з заціпеніння настільки швидко і безповоротно, як твій власний.

Цінуй своє «Я», власний голос, вище інших. Пам'ятай, що немає для тебе гласу більш авторитетного, бо їм говорить з тобою сам Господь.

Не користуйся ним для самообману, не обманюй себе та інших. Вчися спілкуванню з собою. Бо тільки слова, заготовлені спеціально для інших, часто бувають помилковими, вони не підходять для звернення до самого себе.

Навіщо брехати або лестити самому собі!

Навіщо!

Якщо ти хрещений і віриш у Бога, то хрест православний допоможе тобі в подібному випадку, знайти сили, для того щоб вижити, покаятися в гріху, зізнатися у своїх помилках.

Хрест - це своєрідний символ, що випромінює добро і світло, він зв'яже тебе з Богом...

Бог милостивий і всім тим, що каються відпускає гріхи. А люди всі грішні, немає людей без гріха.

«Хто без гріха - хай перший кине камінь», - так звучить одна із стародавніх притч. Тому всі люди грішать. І кожна людина по-своєму грішна, одні більше, інші менше грішні і кожна людина має право на співчуття, і жалість.

Отаман Січі, на даному етапі подолав самотність, перейшов, точніше, пережив ще один страшний рубікон, він вже двадцять років як був в'язнем Соловецького монастиря.

Однак роки ув'язнення сильно підкосили його здоров'я.

* * *

Люди часто балансують на грані між добром і злом, Богом і чортом, життям і духовною смертю.

Отаман, проживши довге насичене подіями життя, увібрав в себе всі людські якості. Він умів любити і ненавидіти, відрізнити правду світла від спокус пекла темряви. Уміння вийти з цієї битви переможцем, бути тимчасово зганьбленим і зуміти піднятися на п'єдестал, всі ці якості властиві по істині великої Людині - Петру Калнишевському!

Він зумів подолати муки роз'єднаності, жах і порожнечу самотності.

Як відомо, при російському царському дворі царювала в той час чужа слов'янам розпусна іноземна цариця, а також кар'єристи, хабарники, прислужники які годуються біля трону, з їх лицемірством, підлістю, і людським егоїзмом.

Отаман же ніс іншу правду, що викликає не почуття жалю та безвихідності, а непримиренну ненависть до світу брехні і лицемірства.

У цьому зв'язку закономірна перемога Петра Калнишевського, сильного, розумного і гордого отамана козаків, над гіршими якостями, які були закладені в імператриці Катерині та її фаворитах.

Його правда вище и краще.

Люди в таку правду вірили і будуть вірити вічно. Вони бачили в ній вищі людські цінності: краще страждати за людей, за рідну Країну, ніж миритися з насильством, заради корисливих чийхось інтересів.

Адже його страждання заради миру між народами очищає наш світ від скверни і підлості.

Отаман завжди сповідував кращі людські моральні ідеали, які найбільш близькі широким народним масам - це ідеали миру і добра, а не ворожнечі і війни, проповідував ідеали смиренності і всепрощення.

Імператриця Катерина II сподівалася, що останній отаман вільного Війська Запорізького розкається. Сподівався на це і пан Потьомкін, він іноді цікавився у Синоду - чи живий ще батько-отаман?

Однак Калнишевський пережив і «ясновельможного князя», і «німкеню Всієї Русі».

З нагоди смерті імператриці архімандрит монастиря запросив пережившого столітній рубіж корифея підземелля Петра Калнишевського до себе, щоб повідати йому звістку про те, що є надія на амністію отамана.

На прохання ув'язненого Петра Калнишевського йому налили чарку горілки з цієї нагоди.

Архімандрит підтвердив чутки, що бродили в підземеллі, про смерть імператриці Катерини II (вона померла 6.11. 1796 р., період її правління був довгим для Росії з 1762 по 1796 рр..)

Отаман тоді сказав другу історичну фразу:

- Як би кобилиця не «випендрівалася», чорти на тому світі їй добряче «вздрючать»!

Писати прохання про звільнення він відмовився.

Після смерті Катерини II новий російський імператор Павло I, що ненавидів фаворитів типу Потьомкіна, обрушився на багатьох її генералів і офіцерів, які противилися новим військовим порядкам, царя.

По тюремному мегафону з кружками укладені тільки й говорили про смерть імператриці. Ця звістка викликала у багатьох ув'язнених надію на звільнення, але вона незабаром згасла. Так як новий імператор Павло був зайнятий іншими проблемами, і йому було не до в'язнів імператриці в Соловках.

(Довідка. Син Катерині II Павло Петрович вступив на престол 6 листопада 1796 р. Йому вже було тоді 42 роки, він, переживши багато важких хвилин у своєму житті і зіпсувавши свій характер під впливом холодних, нещирих і навіть ворожих відносин, що існували між ним і його матір'ю.

Імператриця Катерина не тільки не любила свого сина, але навіть підозріло ставилася до нього, так як не могла не бачити в ньому претендента на владу, яка перейшла до неї від його батька, Петра III.

Завдяки своїй підозрілості, вона тримала Павла далеко від справ імперії, не допускаючи його ні до участі у адміністрації, ні до командування військами.

Тож не дивно, що він почав позбуватися її фаворитів і наближених, які в свою чергу організували проти нього змову, благо у них був уже досвід і прецедент по відсторонення від влади і вбивства його батька - імператора Петра III.

Змову вдалося здійснити руками петербурзького військового губернатора, графа Палена, який зрадив свого імператора.

У змові брало участь петербурзьке офіцерство, що спиралося на солдатську масу, яка пасивно йшла за своїм начальством.

11 березня 1801 змовники до півночі проникли в новий палац Павла, Михайлівський замок, побудований на місці старого Літнього палацу.

Із 50 чоловік змовників до кімнат Павла дійшло 8, ними Павло був і убитий).

Престол зайняв онук імператриці - Олександр I.

Указом від 2 квітня 1801 року ним була скасована Таємна експедиція і звільнено багато в'язнів, що містилися по її відомству.

Цей жест мав засвідчити ліберальний курс уряду Олександра I.

Відвідавши в самому початку свого царювання в 1801 р. Соловки, Олександр I побачив там глибокого старого отамана при ясному розумі і світлій пам'яті.

Йому повідали, за що отаман сидить у них вже понад 25 років.

Коли отамана вивели з підземелля, на нього страшно було дивитися, у нього, як у звіра, вирости на ногах і руках кігті, довга борода звисала на груди, а одяг зітлів і розповзався на шматки.

Ченці приодягнули його, підстригли йому волосся, і він став схожий на звичайного рядового ченця Соловецького монастиря.

Таким його і представили хитрі ченці імператору Олександрю.

- Виходить що він без вини винуватий? - Сказав монарх, дізнавшись його біографію, потім запитав отамана.

- Чого ти хочеш старий, яку нагороду хочеш отримати в компенсацію?

- Старий я став, - відповідав Калнишевський, - мирські почесті мене не спокушають, багатство мені не потрібно, не прожити мені і того, що в мене є, одна в мене турбота: приготувати себе до майбутнього життя, а ніде я цього не зроблю так добре, як в цій святій обителі; тому перше моє прохання дозволити мені дожити свій вік в Соловках, а друге прохання, якщо цар-батюшка хоче мене нагородити, нехай він накаже збудувати справжню в'язницю, щоб люди не томилися, як я, в задушливих казематах фортеці.

Імператор велів відпустити Петра Калнишевського на всі чотири сторони, надав йому право вибору місця проживання. Дізнавшись про амністію, колишній кошовий отаман не побажав покинути Соловецький монастир бо був солідного віку (йому було 110 років) і слабкого здоров'я - він погано бачив, проте зберіг здоровий глузд і почуття козацького гумору.

За довгі роки, проведені в одиночній камері, Петро втратив багатьох рідних і близьких, які так і не дочекалися звільнення свого діда, батька, а Січ не дочекалася «блудного» сина.

Ознайомившись з указом імператора Олександра I від 2 квітня 1801 року, в якому колишньому кошовому було «даровано прощення і право за своїм бажанням обрати місце проживання». 7 червня 1801 амністований отаман пише листа архангельському губернатору Мезенцеву, в якому дякує уряду за запізнілі щедроти і просить дозволити йому «в обителі сій чекати зі спокійним духом кінця свого життя».

Це рішення Калнишевський не без гумору обґрунтовує тим, що за 25-літній час перебування у в'язниці до монастиря він «звик абсолютно», а свободою зараз «і тут насолоджується повною мірою».

Який свободою він насолоджувався в «повною мірою» ми з вами, друзі, знаємо. Але щоб провести на волі «залишок днів безбідно», звільнений просить зберегти за ним арештантське грошове забезпечення - по рублю на день.

Імператор Олександр задовольнив зазначені вище прохання кошового отамана. Цим жестом він хотів продемонструвати своє «людинолюбство».

Кошовий отаман Петро Калнишевський у свої 110 років був уже не небезпечний трону.

17 серпня 1801 Соловецький архімандрит повідомив Мезенцева, що Калнишевський прийняв «милості з подякою».

Не можна не визнати, говорячи про кошового отамана Петра Калнишевського, що це була воістину богатирська, казкова натура, як той справжній запорізький віковий дуб, який триста років зростає в Запоріжжі і під яким січовики писали знаменитий лист турецькому султанові.

* * *

ЗУСТРІЧ З ПРОВИДЦЕМ АВЕЛЕМ

В один із днів, будучи вже вільною людиною Петро Калнишевський у церкві, зустрів провидця Авеля, який вперше опинився в монастирі «під нагляд» ченців.

Як потрапив Авель в цей монастир, оповідає наступна історія.

В ніч з 11 на 12 березня, як відомо, був убитий своїм наближеними Павло І.

На трон вступив його старший син Олександр Павлович (імператор Олександр І).

Авель в цей час перебувати в ув'язненні в Петропавлівській фортеці за указом попереднього імператора Павла І, за те, що передбачив смерть Катерини ІІ і самого імператора Павла І.

Новий імператор Олександр І наказав випустити ченця Авеля з фортеці і відправити його в Соловецький монастир «під нагляд» місцевого архімандрита.

Коли він перший раз потрапив в монастир, відносини його з місцевим архімандритом тоді були хороші. Він не був «колодником» і тому користувався певними свободами.

Однак після того як його випустили на свободу, Авель встиг написати свою третю «зело пристрашну» книгу. У цій книзі, написаній на рубежі 1803 р., він передрік події, що відбулися в реальному житті через 10 років, а саме: «як буде взята французами Москва і коли це станеться».

І знову історія повторилася: книга дійшла до імператора Олександра І. Його рішення прослїдувало негайно:

«Ченця Авеля негайно укласти в Соловецьку в'язницю, і бути йому там доти, поки не збудуться його пророцтва».

Так Авель потрапив другий раз в знайомий йому монастир, але тепер вже як небезпечний злочинець «колодник».

За ті 10 років, що він провів у Соловецькому монастирі, повторно потрапивши туди, Авелю довелося багато перетерпіти.

Він «десять разів був під смертю, сто разів приходив у відчай, 1000 разів перебував у безперестанних подвигах і інших проб було батькові Авелю число численне і число незліченну...» - так оповідає Житіє про цей період життя монаха.

Імператор згадав про пророцтво Авеля лише тоді, коли військами Наполеона була взята Москва. Він наказав князю Голіцину написати лист в Соловецький монастир з вимогою «вимкнути» його з числа колядників і «включити» в число ченців на повну свободу.

З цього ж джерела ми дізнаємося, що архімандрит Іларіон хотів зовсім «зжити зі світла» Авеля, проте йому цього не вдалося зробити, перешкодили вказівки царя.

Але архімандрит відігрався на інших в'язнях.

Він «уморив невинно двох колядників, посадив їх і замкнув у смертельну в'язницю, в якій не тільки людині жити не можна, але і всякому тваринному невмисно: перше - в тій тюрмі темрява і тіснота паче заходи, друге - голод і холод... холоднеча вище єства; третє - дим і чад і сим подібне... і від солдатів катування і лайка... »

Так в «душогубках» середньовічної Соловецької тюрми винищували всіх інакомислячих.

* * *

Тут ми повернемося до того періоду, коли Авель вперше потрапив в Соловецький монастир, але не «колодником», а під «нагляд» місцевих ченців. Тому тут він не сидів у підземеллі, умови його утримання були більш-менш стерпними, він користувався в монастирі відносною свободою.

Архімандрит до нього придивлявся і навіть запобігав перед ним, оскільки сам новий імператор Олександр І пом'якшив йому перше покарання, а це в очах священика багато значило.

Авель дізнався від архімандрита про корифея монастиря Петра Калнишевського, отамана Запорізького війська, який просидів у них в підземеллі більше 20 років і нещодавно був випущений на свободу імператором.

Віщун Авель, як дуже цікавий чоловік, загорівся бажанням познайомитися з цим дивно живучим козаком, якого не зломив жорстокі катівні Соловецького монастиря.

Одного разу Авель, у церкві побачивши отамана, підійшов до нього і сказав:

- Як здоров'я Петро Іванович?

- Не дочекастися! ..

- Петро Іванович, я не з тих, хто бажає вашої смерті! Я радий, що ви перебуваєте в доброму здоров'ї на свободі, ще й вмієте жартувати.

- А хто ви, я погано бачу?

- Мене всі тут звуть Авелем!

- Щось чув я про вас від архімандрита. Це ви передбачили смерть Катерини. За що вас і відправили сюди на «відпочинок» в обитель грішників.

- Так Петро Іванович, я передбачив смерть Катерини і ще дещо таке, що не сподобалося її синові імператору Павлу.

- Треба було б раніше передбачити смерть цієї повії, щоб вона раненько відправилася в інший світ.

- Нічого, Петро Іванович, ви пережили всіх і зрадника князя, і імператрицю Катерину, і імператора Павла. Ще трохи поживете тут, будучи вільною людиною, бо свобода для людини необхідна як повітря.

- Дякую на доброму слові пан Авель, я багато доброго чув про вас від монастирських ченців. Можна я буду звертатися до вас на ти? Мені так зручніше, я з малих років звик так звертатися до товаришів у Січі.

- Звичайно Петро Іванович, можете! Ваш вік, сивина дозволяють так звертатися до кожного з монастирських ченців.

Цікаво Петро Іванович, як вам вдалося без нормальної їжі, в холоді, без спілкування з людьми, просидіти в одиночній камері так довго тут, в сумно знаменитих Соловках?

- Як, як! Я сам дивуюся цьому, може тут допомогла моя віра в Бога, що Він допоможе, захистить мене від усіх нападів.

- Петро Іванович, я багато їздив по світу і зустрічав в жарких країнах індуських ченців, які могли роками обходитися без їжі, сидіти на одній воді, ходити босими по вогню, спати на морозі.

Очевидно, не тільки індуси, але наші монахи можуть це робити і ви, Петре Івановичу, наочне тому підтвердження.

Ваша віра дала таку вам внутрішню енергію, яка врятувала від неминучої загибелі.

- Не знаю, що можуть робити індуси, скажу, що віра і терпіння мене рятували!

Однак Авель дозволь спитати тебе:

- Як такий відомий чоловік, відун, провісник виявився тут в Соловках? Невже не можна було якось уникнути арешту.

- Не міг Петро Іванович уникнути цього! Я адже провісник для інших, а не для себе.

Так вийшло: Господь розпоряджує, а людина тільки припускає! Мені не дано знати про себе. Я якось намагався в Книзі життя відшукати свої сліди і не знайшов, навіть дату своєї смерті мені не вдалося підглянути.

- Сумний факт пан Авель! Тут ти правий, Бог розташовує, а людина припускає! Я от сидів в одиночці і думав над буттям життя, благо часу було багато. Так от я зрозумів, що людина відрізняється від тварини тим, що знає, попереду його чекає смерть. Але при цьому він сумнівається, що це не зовсім остаточно, оскільки вірить у загробне життя.

- Ви стали філософом Петро Іванович!

- Авель, посидиш з моє будеш їм! Хочеш, розповім на цей рахунок одну гумореску?

- Цікаво, розповідайте!

- Тоді слухай:

«У утробі матері перебуває двійня.

Один з двійнят звертається до іншого:

- Слухай козак, як ти думаєш, чи є життя після пологів?

Другий глибокодумно відповідає:

- Напевно, немає: адже звідти ще ніхто не повертався!»

- Добре підмічено, - посміхаючись, зауважив Авель, - у нас та ж ситуація - з того світу люди не повертаються!

- Так що від торби і тюрми Авель не зарікайся, все може бути!

(Довідка: Дар провісника з'явився у Авеля після перенесеного важкого захворювання. В березні 1796 р. на допиті в Таємній експедиції на запитання: коли вперше чув він «глас» про смерть імператриці?

Авель відповів: «Коли він був в пустелі Валаамської, під єдино час був йому з повітря глас, яко боговідцу Мойсеєві пророку і нібито проказане йому тако: Іди, і скажеш північній цариці Катерині Олексіївні всю правду, єже аз тобі заповідаю...»

Це сталося в березні 1778 р. За розповідями Авеля, він «був піднесений на небо», де побачив якісь дві книги, зміст яких згодом лише переказував у своїх писаннях.

Таким чином, чернець сформувався як провидець, в силу обставин отримав вражаючі здібності провісника, і почав пробувати свої сили на цьому терені.

Після публікації своєї книги Авеля посадили в костромський острог. Але справа на цьому не закінчилася. Незабаром його перепроводили в Санкт-Петербург, в Сенат.

Тут він вперше відчув силу влади.

Глава Сенату, генерал Самойлов, побачив у книзі неприпустиму крамолу - запис про те, що імператриця Катерина II незабаром позбудеться життя, бив по обличчю Авеля і кричав:

- Хто навчив тебе такі секрети писати і навіщо ти став таку книгу складати?

Авель відповів Самойлову, що «мене навчив писати цю книгу Той, Хто створив Небо і Землю, і вся іже в них. Той же повелів мені і всі секрети залишати!»

Самойлов сприйняв заяву Авеля як юродство, посадив його в таємну експедицію, а про подію доніс імператриці. Та поцікавилась, «хто ж такий Авель є і звідки?», після чого веліла відправити його до Шліссельбурзької фортеці на довічне ув'язнення, а потім його перевели в Петропавловську.

Ці події відбулися в лютому-березні 1796 р. А 5 листопада того ж року імператрицю знайшли без почуттів на підлозі спокою. Її вразив удар, і вона померла на наступний день - 6 листопада 1796 р., в повній відповідності із записом в книзі ченця Авеля.

Цей запис був зроблено за рік до смерті Катерини II.

Того ж дня на трон Російської імперії зійшов син Катерини - імператор Павло I. Він змістив главу Сенату генерала Самойлова, і місце це зайняв князь Олександр Борисович Куракін.

Але недовго Павло був імператором, час даний Богом йому, швидко минав. Його смерть теж передбачив Амель, він, як відомо, був убитий своїм наближенням.

Новий імператор Олександр I, дізнавшись про віщуна і його похмурих прогнозах, наказав ченця Авеля переправити з фортеці, де той сидів, подалі в Соловецький монастир «під нагляд» місцевого архімандрита.

Тут і сталася пам'ятна зустріч звільненого отамана Петра Калнишевського та віщуна Авеля).

- Тіпун тобі на язик!

- Не дай бог потрапити сюди «колодником»! - вигукнув Амель і перехрестився. - Петро Іванович, може після молитви заглянеш до мене, «зварганимо» знатну яєчню, мені рибалки в подарунок принесли кошик яєць гагар і копчену рибку.

Петро Калнишевський в особі Авеля знайшов приємного співрозмовника, з яким на відміну від інших він охоче говорив, тому він відповів йому:

- Дякую за запрошення, давно не пробував яєчню. Цікаво за що рибалки тебе так віддячили, Амель?

- Я передбачив шторм на морі і запропонував їм не виходити три дні в морі.

Так і трапилося, ті хто залишився на березі, залишилися живі, а хто не послухав і вийшов у море рибалити, загинули в бурю.

- М-да, страшна ти людина Амель!

- Ні, я не страшний, я ходячий відун, вірніше - зараз сидячий тут в Соловках відун.

- Однак тебе тут тримають як вільного ченця, а не як в'язня закутого в кайдани.

- Така милість імператора! Та хіба звідси втечеш, кругом море.

- І то, правда, я ось 25 років просидів тут в підземеллі і, слава Богу, ще живий. - Ну, що пішли смажити яєчню?

- Пішли!

(Довідка. Отаман, вийшовши на свободу, намагався з москалями говорити поросійськи, наскільки це дозволяла його пам'ять, тому в його висловах зустрічалися поряд з російськими словами і українські слова та фрази, це був своєрідний особистий його «суржик». Причому з ченцями монастирськими намагався тримати язик за зубами, з ними він намагався утримуватися від зайвих розмов, оскільки вони все доносили архімандриту)

Ченці попрямували до казарми, де була келія брата Авеля.

По дорозі Авель зауваживши, що отаман погано бачить, взявши під руку, допомагав йому йти в потрібному напрямку. З келії Авель виніс кошик з яйцями, і вони відправилися на кухню в трапезну, де він попросив молодого кухарчука інка Соловецького монастиря Никанора зажарить їм яєчню.

Трапезна Соловецького монастиря

Чернець Никанор був прикріплений до Авеля стежити за ним і про все доповідати монастирському начальству.

Поки смажилася яєчня, Петро з Авелем розташувалися один проти одного за столом і продовжили розмову.

- Авель, очевидно, тобі часто задають питання і просять передбачити майбутнє.

- Так, багато хто хоче знати, що чекає їх попереду. Але є й такі, які не вірять ні в що, і навіть більше скажу, не хочуть знати, що чекає його самого або країну в майбутньому.

- Ти про кого говориш?

- Про імператора Олександра! Замість того щоб вислухати мене і скоригувати свої плани щодо облаштування і захисту країни, він по дурості великий відправив мене сюди в Соловки.

- А що є таке, яке не по нутру йому?

- Є! Буде війна між Росією і Францією, а він не вірить. Та вони там всі при дворі на французький манер розмовляють, і не відають, і навіть не хочуть відати, що французькі солдати скоро в Москві будуть.

- Чудеса і тільки Авель, тобі ціни нема!

- Так, але немає пророка у своїй вітчизні.

- Що, правда, то, правда! - Погодився Калнишевський.

- До речі, на тій війні з французами відзначиться один із твоїх козаків, осавул Матвій Платов. Пам'ятаєш такого?

- Так, пам'ятаю! Він в Кримську війну з Опанасом Ковпаком добро лупив татарву. Знатний був рубака козак Матвій.

- Так от, він сильно досадив французам в їхньому тилу, та так, що французький імператор оголосить його особистим своїм ворогом.

- От як! Ну, а що скажеш про мене і рідну Країну.

- Петро Іванович, знаєш, після зруйнування Січі залишилися десятки тисяч запорожців, які становили на півдні досить грізну силу. Таким чином, знищити

козацтво імператриця не могла повністю. Тому вона за порадою того ж князя Потьомкіна дозволила їм переселитися на Кубань.

Наскільки я знаю і відаю, що залишилися на волі запорізькі старшини, серед яких були твої сподвижники Сидір Білий, Захарій Чепіга та Антін Головатий, які перетягнули козаків на Кубань, де вони й осіли. Так що запорізьке козацтво завдяки їх зусиллям на Кубані пустило своє коріння.

- Це гарно, що козацтво не зникло. А що ти можеш далі розповісти?

Авель подивився на Калнишевського і сказав:

- Нічого в найближчому майбутньому хорошого тобі чекати не доводиться, ти Петро віджив своє, а твоя батьківщина, як ти сказав Країна, не скоро буде вільною.

- Про себе я теж знаю, що скоро відійду в інший світ, а от з рідною стороною що буде?

- Не турбуйся Петро Іванович, усі на Небесах будемо, тільки в різний час. Ви, «хохли» впертий народ, і дождетесь довгоочікуваної свободи, але це буде не скоро, дуже навіть не скоро.

Що стосується тебе, то церква тебе канонізує як Великомученика, яким ти є насправді, просидівши у цьому Богом забутому монастирі чверть століття.

У цей момент чернець Никанор приніс на обгорілої сковороді смажену на тюленевому салі яєчню і поставив її на середину стола. Никанор, поки ченці розмовляли між собою, якимось боязко поглядав на віщуна.

У монастирі ходили найнеймовірніші чутки про Авеля, говорили, що він може передбачити погану долю і те, що він передбачив, обов'язково збудеться.

Авель нарізав чорний хліб, і вони з отаманом прийнялися трапезувати.

Вгамувавши перший голод, отаман, посміхнувшись, сказав Авелю:

- Мені згадалася одна гуморески про то як приготувати яєчню з двох яєць і де взяті ці яйця.

- Цікаво, яка? Розкажи!

- По-циганськи щоб приготувати яєчню треба: - вкрасти два яйця і з них підсмажити яєчню.

По-хохлятськи: позичить у сусідів два яйця...

По-християнська: розмалювати два яйця.

По-жидовськи: купити чотири яйця за ціну двох, зайві два продати по ціні як за чотири.

По-кацапськи: купити у єврея ті зайві два яйця.

- Виходить жиди самі хитрі. Ну, а якщо у «кацапів» немає грошей, щоб купити ці яйця, що тоді? - Запитав, посміхаючись, Авель.

- Тоді у «кацапів» є інший варіант: - відірвати у жида два його яйця.

- Ха-ха-ха! - Засміявся Авель. - Потім підсмажити їх...

Поївши яєчню, вони розійшлися по келіях.

Авель схилявся перед цією могутню людиною, що пережила багатьох імператорів Росії.

Нове місце проживання після звільнення було у Петра Калнишевського тепер не в монастирському підземеллі, а нагорі, недалеко від трапезної.

Після цієї зустрічі у них були і інші, Авеля цікавили подробиці життя Петра Івановича в підземеллі. Він не міг собі уявити, як цей старий отаман пережив всю цю страшну довгу двадцятип'ятилітню каторгу тут у Соловках і залишився живий, і при доброму ще здоров'ї.

Це було незбагненно, він би, мабуть, так не зміг би так довго витримати таке випробування. Ось що значить воля і сила духу, вони здатні на багато що.

Незабаром Авеля указом імператора зовсім випустили на волю, і він виїхав з монастиря, а Петро Калнишевський залишився в монастирі.

- Мені скоро буде 112 років, куди я можу їхати звідси? Мені нікуди їхати! - Так думав і говорив сам собі Калнишевський. - Запорізьку Січ зрівняли з землею, її як такої вже немає, рідних і близьких я втратив, їх розкидала гірка доля по білому світу. Ті козаки що залишилися в Запоріжжі їх закабалили іноземні поміщики і царські холоуї. Та й, мабуть, за чверть століття всі забули його, останнього отамана Запорізької вольниці на рідній землі.

Їхати до козаків на Кубань, так там є свій отаман і старшини.

Їхати за Дунай, царський уряд не дозволить. Та й дорога довга і важка не для мого здоров'я.

Так що як не крути нікуди їхати, залишається одне доживати свій вік тут при монастирі.

І отаман тут був прав, розум його ще не покинув.

СМЕРТЬ ОТАМАНА

«Притихли почуття, пристрасті,
Любові, мабуть, більше нема,
Дала доля трохи щастя,
Потім відправила в кювет.
Дороги найважчі злами

І віражі на всьому шляху,
 Поганого плоду оскома,
 Тепер все це там... позаду.
 Зникли три його подруги:
 Надія, Віра і Любов,
 До чого марні потуги:
 Минуле не повернеться тут.
 Проходить все, пройде і це,
 На перехресті трьох доріг
 Стоїть один на схилі літа:
 - Жаль вибрати потрібну не зміг...»

P.S.

А може отаман дорогу вибрати все ж зміг?!

Отаман, вийшовши на свободу, був вільний від помилкових чар та лицемірства. Його не мучили вже «болісні, приховані думки», що він тоді був не правий, коли не допустив війни запорізьких козаків з російськими братами слов'янами, йдучи з миром, хлібом і сіллю, а не з війною...

Було б великою дурістю померти після всього того, що отаман переніс в підземеллі Соловецького монастиря. І хоча вже пройшов рік після його виходу з камери одиночки, він ще так і не оговтався повністю від важкої депресії, що стала результатом цього настільки тривалого нелюдського укладення його в тюрмі-монастирі.

В останні дні отамана підтримувало почуття, що він повинен виконати взяті на себе моральні зобов'язання: прагнення, у що б то не стало вистояти, не обдурити очікувань рідних і друзів, козаків по Кошу, які все ще вірили в отамана і може згадували його.

На батьківщині ім'я отамана Петра Калнишевського довго замовчувалося, але світло правди все одно прорвалося крізь віки, крізь хмари брехні і неправди.

Людина - таємниця, а таємницю життя такого Чолов'ягу, як останній отаман Запорізької Січі Петро Калнишевський, нащадки будуть розгадувати ще дуже і дуже довго.

Є зв'язок Божественного і земного, шляху до відродження, шляху до спасіння людини, такий зв'язок, очевидно, був у отамана. Він (шлях) проходить через відкриття Божественної нитки в душі, і глибокої віри.

Єдиний спосіб піти від самотності, як зрозумів отаман - це залишитися одному, відсунути від повсякденної суєти і осмислити все, що відбувається з тобою.

Останнім часом отаман все частіше і частіше бачив один і той же сон. Ніби він стоїть на дзвіниці і бачить внизу на площі перед церквою раптом, звідки не візьмися несподівано з'являється юродивий паломник в старій порваній одежі, страшний, зарослий.

Він зупиняється перед входом, підводить голову і починає пильно на нього дивитися і всі хто його бачать у цей момент на площі, зупиняються, підіймають голови наверх і інтенсивно хрестяться.

По їхніх жестах видно, що вони відчують дуже сильний страх. Потім починають задкувати назад, намагаючись швидше покинути площу.

Отамана, дивлячись на юродивого, охоплює холод, він завмирає і не може зрушити з місця, він не може навіть відвести очей в сторону.

Постоявши трохи, юродивий осінив хресним знаменом себе і дзвіницю, де стоїть Петро і йде геть. Навіть не йде, а зникає так само раптово, як і з'явився.

У такі моменти отаман прокидався завжди з тривогою в душі. У цьому сні він не міг знайти пояснення своєму сну. А сон був, як зрозумів отаман віщим, попередженням йому.

Настала вогка осінь 1803 р., з моря подули холодні вітри, попливли перші крижини по морю і в один з таких легковажних холодних днів, він застудився і захворів. Здоров'я в нього було вже не те, що раніше, позначилося все, що пережив отаман у підземеллі монастиря.

Тому тут він зрозумів, що, будучи на волі не довго проживе, хвороба доконає його.

Отаману ставало все гірше і гірше, ченці, що дбали про нього, бачили, що він вже не жилаць на цьому світі, тому покликали до нього архімандрита, щоб той прочитав йому прощальну молитву і відпустив гріхи.

Отаман на своєму смертному одрі, коли до нього прийшов з прощальною молитвою архімандрит, з властивим йому гумором сказав:

- Як помру, то поховайте мене у старий могили.

Коли той запитав його причину такого незвичайного прохання, отаман відповів:

- Причина та, що коли чорти-митарі прийдуть мене митарити, то, подумають, що я давній мрець, не стануть катувати мене про сучасності та грішні справи і прийдуть собі геть...

Перед смертю отаману приснився дивний сон. Йому снилося, ніби він босоногий хлопчисько біжить по путівці, а за ним біжить величезний чорний бик.

Це був величезний розлючений схожий на зубра бугай. Бик біжить за ним і кричить йому:

- Стій, ти від мене не втечеш!

Петрик, почувши це, так дременув, що аж п'яти блискали за ним. Але бик був дуже сильним і біг за ним ще швидше, він почав наздоганяти його, кричачи:

- Ага, скоро я наздожену тебе!

Петрик став видихатися, а бик все ближче і ближче став наближатися до хлопчика.

І тут сталося диво, все небо раптом освітілося білим яскравим світлом. Він був настільки білим і чистим, що в ньому розчинилося все і дорога, по якій вони бігли і придорожні кущі і навіть далека звивиста стрічка ріки.

Під дією цього світла Петрик і розлючений бик зупинилися.

Бик, побачивши цей яскравий білий світ, став задкувати. Світло, що оточувало Петрика, було настільки ніжним і м'яким, що в ньому можна було купатися, як він раніше купався в теплій і чистій воді рідної річки. Це була по істині райська насолода.

Коли світло трохи розсіялося, отаман побачив перед собою молодого чоловіка в білому вбранні і з білими пухнастими крилами за спиною. Це був Світлий ангел, його захисник.

Він вийняв з-за пояса «меч-кладенець», і сміливо пішов на чорного бика.

Бик раптом перетворився на величезного рогатого чорного як сажа чорта випромінюючого чорний як ніч світ.

Чорт зі спини дістав меч, і вони стали битися.

Це була битва не на життя, а на смерть двох титанів світла й темряви, добра і зла.

Петрик, звичайно, був радий, що за нього заступився Світлий ангел, але він дуже сильно боявся, що Чорт та його п'ятьма здолає Світлого ангела, до його великого щастя це не відбулося. Вирішальний удар був за ним і чорний страшний біс пав повержений в прах і пил.

Світлий ангел підійшов до швидко виростлого із пацана в джуру, а потім в отамана Петра Калнишевського і сказав:

- Ідіть за мною!
- Ви мій ангел-охоронець? - Запитав отаман.
- Так! - Посміхнувшись, відповів він.
- І куди накажете мені слідувати? - Запитав отаман.
- Той коротко відповів: - На Небо!
- Хто це був весь у чорному?

- Посланець Князя тьми! Він хотів поцупити твою грішну душу прямо до Аду, минаючи Чистилище і суд Божий.

- Виходить ви врятували мене!

- Я просто відновив справедливість.

- Спасибі, ви захистили мене, - сказав отаман, - я мабуть багато згрішив, за що і був покараний.

- Спасибі скажеш не мені, а Богові, він послав мене до тебе, щоб ти пройшов Чистилище. Хай тебе брати та сестри, усі козаки простять...

Отаман на хвилину прокинувся і став інтенсивно молитися, кажучи:

«З Божою любов'ю до вас, брати і сестри мої, звертається до вас грішний раб Божий Петро Калнишевський, вибачте люди добрі мене, якщо можете за все!

За все!

За все, все!...»

З цими останніми іскрами свідомості отаман Запорізького вільного війська Петро Калнишевський помер, мужнє серце його зупинилося, але пам'ять в Країні про нього не померла, вона жива й понині.

* * *

Останній отаман Запорізької вольниці Петро Калнишевський отаман помер (1690-1803 рр.), як написали на надгробній плиті ченці Соловецького монастиря: «1803, жовтня 31 дня, в суботу, 112 років від роду, смертю благочестивою, доброю...»

Таким чином, пройшло небагато часу після тієї пам'ятної зустрічі тут в Соловецькому монастирі двох неординарних людей: отамана Петра Калнишевського і віщуна Авеля.

Збулося пророкування віщого Авеля щодо Петра Калнишевського, що він буде похований скромно, як підіб'є вільній людині в землі холодній, північній.

І що нащадки на батьківщині будуть довго шанувати пам'ять останнього отамана Запорізької вольниці, складати пісні, багато і добре писати про нього. І що православна церква канонізує отамана, як праведного Великомученика.

ЕПІЛОГ

Надгробна плита Петра Калнишевського

«Дивлюся на світ Землі занепокоєно,
Полки століть і армії тисячоліть
Пройшли хвилиною грізною за хвилиною,
За ними батальйони цілих поколінь.
Давно вже впала Запорізька Січ,
Зникли держави, цілі народи,
Але не затишний новий-старий світ,
На світло народжуються все нові кордони.
І знову беззаконня та «раздрай» тут,
Вожді народ зіштовхують лобами,
Воюють за «мундир» та свій «спадок»,
Підім'яти мріють світ і помикати рабами.
А ті все терплять, мукають, пишать,
Як та худоба на суперсучасній бойні.
З них лише одиниці не мовчать:
- Навіщо вам, «сапієнси», всі ті війни?
- Адже і ваш Потоп - не за горами!..»

Петро Калнишевський по способу життя і звичок був типовий закоренілий, загартований у боях і походах запорожець. Про розум Калнишевського свідчить його кар'єра.

Він пройшов усі щаблі ієрархічної драбини в Запорізькій Січі, починаючи від самої молодшої - джури і кінчаючи вищої виборною посадою - кошового отамана.

Посадові обов'язки, починаючи з джури, виконував Петро відповідально і старанно. Те, що він у виборній посаді отамана всього Запорізького Коша беззмінно пробув 10 років, а також те, що він багато разів брав участь в петербурзьких депутаціях козаків, доводять, що він був для свого часу талановитим запорізьким діячем. Козаки в ньому бачили розумного і талановитого батька-господаря Запоріжжя.

Особливу забарвлення додає отаману Петру Калнишевському його благочестя, що виразилося в численних пожертвуваннях церквам, як у самій Січі, так на Святій землі в Єрусалимі, також прийняттям «послушництва» при кінці свого життя, в глибокій старості.

Він докладав великих старання щодо добробуту Запорізьких храмів і постачання їх православними книжками і освіченим духовенством.

В кінці життя, будучи вже вільною людиною, прийнявши послух і ставши ченцем, він з зекономлених на його зміст грошей, на згадку про себе купив і подарував Соловецькому монастирю коштовне Євангеліє вагою понад 34 фунти срібла. На жаль воно не збереглося, усі цінності монастиря пограбували у революцію.

Не дуже тривалою була панахида по Петру Калнишевському. У соборі, де відспівували панахиду по рабу Божому Петру, було небагато ченців.

Якби ховали отамана Запорізького Коша в Січі, це було б щось надзвичайне, десятки тисяч людей прийшли б проводити в останню дорогу батька-отамана, виблискували б хоругви, блищали шаблі і зброя козаків, була присутня вся козацька старшина, гриміли салюти, було б море вінків та квітів.

Гробниця отамана була б вся в свічках і живих квітах.

Проте цьому не судилося збутися. Поховали його там же, на Соловках, скромно, без надмірностей.

Могила Калнишевського зараз знаходиться на головному дворі Соловецького кремля перед Преображенським собором, поруч з могилою графа Петра Толстого.

До цих пір на ній лежить надгробна плита з сірого відполірованого граніту, «прикрашена» святенницькою епітафією, складеною ченцями:

«Тут поховано тіло в «бозі» почилого кошового колишньої Запорізької грізної Січі козаків отамана Петра Калнишевського, засланою в сію обитель за височайшим повелінням в 1776 році на смирення. Він у 1801 році, за височайшим же повелінням, знову був звільнений, але вже сам не побажав залишити обитель, в якій знайшов душевний спокій смиренного християнина, щиро «пізнавшого» свої провини. Помер 1803 року, 31 жовтня дня, в суботу, 112 років від роду, смертю благочестивою, доброю».

Втім, в чому саме розкався вже не отаман, а чернець Петро Калнишевський, відомо тільки Всевишньому.

Соловецькі ченці розповіли світу пророкування Авеля на рахунок запорізького отамана, за їх словами отаман буде канонізований церквою як Великомученик.

Так це в наслідку і сталося.

Українська православна церква Київського патріархату на Помісному соборі 2008 р. канонізувала Петра Калнишевського як праведного Великомученика, яким він дійсно був і цього сумного історичного факту нікому не вдасться оскаржити або очорнити.

Не завадило б і Російській православної церкви зробити те ж, що і зробила Українська православна церква, адже всі ми під єдиним богом живемо і те, що кошовий отаман Петро Калнишевський зробив, зупинивши братовбивчу війну між українцями і росіянами, дорого коштує.

Будучи безвинно посаджений Російською імператрицею Катериною II на 86-му році життя в одиночну камеру Соловецького монастиря і випущений через 25 років 15 березня 1801 з царем Олександром I, Петро Калнишевський прожив, промучився у Росії на той момент, страшно подумати, йому було тоді аж 110 років.

Тому у двічі не завадило б Російській православної церкви канонізувати Петра Калнишевського як Російсько-українського праведного Великомученика, який багато зробив доброго і для Росії.

Описавши трагічне життя останнього вільного отамана Запорізької Січі Петра Калнишевського, можна сказати в кінці:

- Він завжди вірив у перемогу добра, він передбачав історичний хід подій і не сумнівався в тому, що на зміну тиранії, прийде гуманне, справедливе демократичне суспільство, яке було вперше відтворено в його Країні милій.

Підуть зі сцени кати, душителі свободи, і нові покоління оцінять своїх пророків і не зрадять забуттю імена тих, хто наближав розквіт торжества справедливості.

Петро Калнишевський знайшов у собі духовні сили не схилити голову перед сильними світу цього.

Він жив, творив не для себе, а для прийдешніх поколінь людей. Він власним прикладом, усім своїм многотрудним життям показав зразок служіння своєму народові і рідній вітчизні.

Невідворотна похмура перспектива 25-річного довічного ув'язнення цілком могли зломити будь-якого іншого, але не вільного, загартованого у труді та в боях отамана Петра Калнишевського. Він до кінця життя дотримувався правоти своєї справи і не був зламаний тюремними камерами Соловецького монастиря, душевними та фізичними ранами.

Дуже хотілося б, щоб спогадами про Петра Калнишевського, у вас, друзі, пробудилося співучасть, щоб у всіх нас з'явилося співчуття і гарячі молитви за таких героїв як він.

Співчуття, ще раз співчуття, розуміння його ідеалів, як цього нам зараз всім бракує!

Для більшості з нас до цих пір люди за ґратами - це люди небезпечні, які без жодного приводу можуть побити, зарізати, вбити. Фактично це не зовсім так. Господь знає, що робить. І тільки щира любов до всіх людей, рідної землі, до батьківщини і животворне Слово може розтопити лід будь-якого серця.

Напевно, саме тому козацтво, такі отамани як Петро Калнишевський та інші були та й залишаються для України святиною, синонімом свободи, людської і національної гідності.

У найтяжчі часи український народ вірив у своє визволення, у відродження республіки, а при першій можливості прагнув втілити свою мрію в життя, доводячи, що козацькому роду нема переводу, вони приймали до себе всіх, хто вірив у Святу Трійцю.

Нашадки славного отамана свято шанують пам'ять про Петра Калнишевського.

У рідному селі Петра Калнишевського відкрито музей кошового отамана. Його експозицію склали унікальні експонати. Щоб розповісти про них, треба написати ще одну книгу. Але про один із них варто сказати хоча б кілька слів.

До наших днів дивом дійшло подароване Свято-Троїцької церкви Петром Калнишевським престольне Євангеліє.

На замовлення кошового отамана на оформлення його обкладинки київський золотих справ майстер Іван Равич витратив близько пуда срібла. На Євангелії зберігся напис, зроблений рукою Петра Івановича.

Очевидці свідчать, що Свята книга випромінює потужний потік енергії у вигляді людського тепла, ця енергія відчутна долонями рук, коли торкаєшся книги.

Будучи президентом України Віктор Ющенко відвідав музей Гулаку, який знаходиться на території Соловецького монастиря. Перебуваючи на Великому Соловецькому острові, В. Ющенко поклав квіти до меморіалу пам'яті жертв Гулаку, і до погруддя кошового отамана Запорізької Січі Петра Калнишевського, і пам'ятного хреста на Старому Соловецькому кладовищі.

Біля бюста П. Калнишевського В. Ющенко поклав рідну для отамана землю, яку привіз з України. Екс-президент також оглянув Нікольську церкву, Троїцький та Преображенський собори, монастирський млин, житлові та господарські приміщення, побував у іконописній палаті.

Глава української держави взяв участь у молебні на честь засновників Соловецького монастиря - преподобних Зосима, Саватія і Германа Соловецьких, та Святого великомученика Петра, а також у літії у надбрамній Благовіщенській церкві по померлим у роки гонінь.

Екс-президент України передав обителі пам'ятні подарунки - ікону Миколи Чудотворця, український рушник, блюдо петриківського розпису та книгу «Український іконопис».

Він також передав у подарунок музеєві дослідження Інституту археографії та джерелознавства Національної академії наук України та СБУ «Остання адреса» до 60-річчя Соловецької трагедії.

Це унікальні архівні матеріали, велика частина яких друкується вперше. Вони розповідають про долі в'язнів Соловецького табору.

Крім того, В. Ющенко подарував розсекречені архівні дані СБУ на вісьмох в'язнів - Аркадія Барбару, Володимира Підгаєцького, Володимира Удовенка, Григорія Холодного, Марка Вороного, Миколу Зерова, Ананія Лебеда та Павла Пилиповича.

Екс-президент залишив запис у книзі почесних гостей музею, політичних жертв Соловецького табору особливого призначення.

«З невимовним болем і глибокою скорботою схиляю голову перед усіма жертвами тоталітаризму, які загинули на Соловецьких островах», - написав В. Ющенко... «На цій священній для нас землі упокоїлися останній кошовий отаман Запорізької Січі Петро Калнишевський, кращі сини українського народу, цвіт і надія нашого національного відродження, знищені злочинним режимом», - йдеться у записі колишнього глави держави.

І як би хто не ставився до Віктора Ющенка, слід від дати йому належне, що він перший з президентів, який віддав данину поваги до великої людині - кошовому отаману Петру Калнишевському якій поклав нелегке, часом каторжне життя справі братерства двох слов'янських народів.

Тільки вдумайтеся, друзі, в ці цифри – 25 років, це не просто цифри, а довгі тюремні роки далеко не простого життя Петра Калнишевського в казематах Соловецького монастиря, і ви зрозумієте, який це був міцний чоловік.

Дай Бог вам, друзі, і нам прожити стільки, скільки прожив він. Природно прожити у незалежній Країні, вдома, в колі сім'ї, а не в одиночній камері, та ще в сумнозвісних Соловках.

Цю повість можна закінчити віршованими рядками, написаними автором цього твору на смерть останнього кошового отамана Запорізької вольниці - Петра Калнишевського:

«Приснилася смерть мені січового отамана,
Гроб отаманівський у хмарах там літав,
Дніпровська хвиля сльозами берег омивала,
Заупокійну йому митрополит читав.
І я дивився на народу голосіння,
І думав: це справжній був герой...
Народ навколо Богу все молився,
Щоб спокій отаман в Раю б придбав.
Не кожен виніс, переніс би всі мучення,
Які на частку випали у Соловках йому,
Він був як батько козакам з дня народження,
Святий, Блаженний був він у світі - на миру,
Він між братніми народами зупинив війну!»

P.S.

Друзі, до нових зустрічей!
Ваш, Аркадій Польшаков.